

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAHI 'AHO KIMUI NÍ • SIULAI 2014

Liahona

**Tauhi Fānau 'a e
Kakai Lalahi Kei
Talavou, p. 34**

**Palāsila: Ko Ha Senituli
'o e Tupulakí, p. 18**

**Vakai ki he Fakamo'uí 'i he
Ngaahi Faka'ilongá, p. 52**

'Oku tau hoko he taimi 'e ni'ihiki ko ha va'a ukamea, pea kuo pau ke tau "tali e ha'aha'a" 'o 'etau pikitai ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá mo fai 'Ene ngāué. 'Oku ou faka-mo'oni 'oku 'ikai fie ma'u ke tau ilifia 'o kapau 'oku tau tu'u ma'u 'i He'ene tokāteliné. Kuo pau ke tau fetaulaki mo e ta'emahinó, fakaangá mo e tukuaki'i loí, ka 'oku 'ikai ke tau teitei tuēnoa. Ko [hotau] Fakamo'ui na'e "fehi'anequina ia pea li'aki 'e he kakai [Ísaia 53:3]." Ko hatau fainga-mālie toputapu ke tau tu'u fakataha mo la!

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tū'u Ma'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú," Liahona, Mē 2013, 50.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Ko e Tala'ofa 'o e Liliu Lotó**
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sisū Kalaisí: Ko e Taukapó**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 18 Ko e Kau Paionia 'i he Fonua Kotoa Pē: Ko e Siasí 'i Palāsila: Fāifai Pea A'u Mai e Kaha'ú**
Fai 'e Mark L. Grover
Kuo tupu 'a e Siasí 'i Palāsila mei ha kí 'i fāmili 'e taha na'e hiki mai 'o a'u ki ha kāingalotu 'e toko taha miliona tupu.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Tā fakatātā 'o e 'atá 'e Cody Bell. 'I loto he takafi 'i mu'á: Taá © Robert Harding World Imagery/Corbis.

- 24 Ko e Tohi 'a Molomoná, ko hono Tānaki 'o 'Isilelí, mo e Hā'ele 'Angauá**
Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson
Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha me'angāue ia 'a e 'Otuá ke tokoni ki hono ikuna 'i 'o ha taumu'a fakalangi 'e ua.

- 30 'Ai ke ke Hangē ko 'Āmoní**
'E lava nai 'o tokoni 'i koe 'e he talanoa 'o 'Āmoní ke ue 'i hake e kāingalotu 'i ho uōtí pe koló?

- 34 Ngaahi Tokoni 'e Hongofulu ki he Mātu'a 'a e Kakai Lalahi Kei Talavou**
Fai 'e Wendy Ulrich
'E tokoni 'i koe 'e he ngaahi tukupā 'e nima mo e ngaahi fokotu'u ko 'eni 'e 10 ke mahino lelei kiate koe ho 'o fānau lalahi kei talavou.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kí 'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epeleli 2014**
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: 'Oku Tau Faiako 'i he Mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni**
- 12 Ngāue 'i he Siasí: Ko e Taki 'o Hangē ko e Fakamo'uí**
Fai 'e Ryan Carr
- 14 Kau Palōfita 'o e Fuakava Motu'á: 'Ilaisiā**
- 15 Ko Hono Ako 'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ngāue mo e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá**
- 16 Ongoongo 'o e Siasí**
- 38 Ngaahi Le' 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Siofi pē 'a e Matā-'Uto'utá**
Fai 'e Richard M. Romney
He 'ikai te ke taufonua kapau te ke siofi pē 'a e peaú.

42

42 Hoko 'o Haohaoa 'ia Kalaisi
 Fai 'e 'Eletā Gerrit W. Gong
'E lava ke tokoni atu e haohaoa 'a e Fakamo'ui ke tau ikuna'i e fie haohaoā, fakaanga'i pē 'o kitā, mo e fakakaukau 'oku 'ikai mo'onī.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'eni. Tokoni: Paki'i e ngaahi matala'i 'akau lanu vāleti.

64

48 'Oku Fakatupu 'e he Ngaahi Fuakava Fakalangí ha Kau Kalisitiane Mālohi
 Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
'Oku tau ma'u fēfē 'a e mālohi faka'ulungaanga ma'a mo fakalaumālié?

52 Ko e Hā 'Okú ke Sio ki aí?
 Fai 'e David A. Edwards
Siofi fakalelei e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé. Mahalo te ke lava 'o ako ai ha me'a fo'ou.

55 Ko 'Etau Tafa'aki

56 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ngāuē—Ko hai 'OKÚ Ne Fie Ma'u la?
 Fai 'e Randall L. Ridd

58 Hiki e Paipa Fu'ifu'í 'i ha Sū Pelepela
 Raymond M. Allton
Ne te'eki ai ke u ma'u ha mālōlō lelei mei he'eku ngāue he pongipongi mo e tau hake 'i homau toumu'ā e me'alele 'a 'oku 'etivaisa he kōlomú.

60 'Ai Hangatonu

61 Pousitaā: 'Oku 'ikai ke Hā Mai e Ngaahi Me'á 'i Honau Fōtungā Totonú

62 Ko e Ngāue 'i he 'UHINGA Totonú
 Rasem Maluff
Ne 'i ai ha'aku kaha'u lelei 'i he soká. 'E fu'u fie ma'u nai ke u ngāue fakafai'fekau?

64 'Oku Tui e Kau Māmongá ki he 'Otuá
 Brenda Henanitesi Ruiz
'I he'eku talaange ki he fefiné ko ha Māmonga aú, na'e 'ikai ke ne toe fie talanoa mo au.

70

66 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā te tau fai ke taau ai mo e Laumālié?
 Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

67 Ko 'Eku Lēsoni 'i he Tuí
 Fai 'e Emma R.
Na'e ako'i au 'e ha tenga'i meleni 'e taha fekau'aki mo e tuí.

68 Ko Hoku Sinó Ko ha Temipale
 Fai 'e Marissa Widdison
'Oku 'i ai ha'o fehu 'i kau ki ho sinó?

70 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: 'Oku Tau Hoko Ko e Kau Mēmipa 'o e Siasí 'o Fakafou 'i he Papitaisó mo e Hilifakinimá
 Fai 'e Jennifer Maddy

72 Ko 'Etau Pēsi

73 Mateuteu ke Ngāue
 Fai 'e 'Eletā Eduardo Gavarret
Na'e fu'u momoko e vāi, ka na'á ku kei loto pē ke papitaiso.

74 Fakakaungāme'a mei he Funga Māmani: Ko Petelō au mei Palāsila
 Fai 'e Amie Jane Leavitt

76 Ma'á e Fānau Īkí: Ne Kei Hoko Atu pē e Lue 'a Selá
 Fai 'e Heidi Poelman

81 Tā 'o e Palōfitá: Thomas S. Monson

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Ētita Craig A. Cardon
Kau 'Etivaisā: Jose L. Alonso, Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden

Talēkita Pulē: David T. Warner
Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Jennifer Grace Fallon, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirik, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBergh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu 'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burkett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu 'u: Jeff L. Martin
Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick
Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Hola

Kaungā 'Ētita Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakātoā 'o e ngaahi Liahona he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki hono makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he Liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he Liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Puluālia, Sepuano, Saina, Saina (faka'ainogofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilenti, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Nouae, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi tonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi fakatātā 'i he Liahonā ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a' atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatālā 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku tonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

July 2014 Vol. 38 No. 7. LIAHONA (USPS 311)

Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiati Fakafamili 'i 'Api

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatālā mo e 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga 'i 'i he efiati fakafamili 'i 'api. 'Oku 'oatu heni ha fakakaukau 'e u.

TA FAKATĀTA 'O E 'AIA 'E CODY BELL

"Hoko 'o Haohaoa 'ia Kalaisi," peesi 42:

Faka'aonga 'i e ngaahi akonaki 'a 'Eletā Kongi fekau'aki mo e 'ikai ha melē, fa'u ha sivi mo'oni pe hala ma'a ho fāmili ke tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo pe 'oku 'i ai ha'anau faka'amu ke 'oua 'e 'i ai hanau mele. Te ke lava 'o ngāue 'aki e ngaahi lea hangē ko e "Te u lava pē ke fiefia neongo 'e 'i ai ha'aku fehalaaki" pe "'Oku faingata'a ke u fakamolemole'i 'a e nī'ihī kehē" 'i ho'o sivi. Mou lau fakataha e me'a 'oku ako'i 'e 'Eletā Kongi kau ki he fakafalala ki he Fakamo'ui. Te ke lava 'o faka'aonga 'i e peesi 176–77 'i he Malanga'aki 'Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau ke ako'i e founge ke fokotu'u ai ha ngaahi taumu'a totonu mo ikuna'i e fie haohaoa.

"Ko Hoku Sinó ko ha Temipale,"

peesi 68: Faka'aonga 'i e ngaahi fahu'i 'i he fakamatālā ko 'eni ke ako'i ho'o fānau ki he anga hono faka'apa'apa'i mo 'ofa 'i honau sinó. Te ke lava 'o 'ai ha me'akai mo'ui lelei, hangē ko ha fua'i 'akau pe vesitapolo, ke ako'i ho'o fānau e founge ma'u me'atokoni mo'ui lelei. Mahalo te ke loto ke fai ha sipoti pe 'ekitiviti 'i tu'a ke tokoni ki ho'o fānau ke nau fakahoungā 'i e mo'ui mo e ivi 'oku lelei. Poupou'i ho'o fānau ke nau tokoni'i ha fānau pe kī'i tamasi'i ta'u hongofulu tupu 'i honau uōti, koló, pe ako 'oku nau faingata'a'ia fakaesino. Te ke toe lava foki 'o hiva'i 'a e "Te u 'A'eva Mo Koe" (Tohi Hiva 'a e Fānau, 140).

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatālā.

Akonaki, 10
Fakalelei, 7, 42
Fakamālohiā, 30, 38
Fakamo'oni, 64
Fakaului, 18
Fāmili, 34, 39, 40, 41, 80
Fatongia fakamātu'á, 34
Fuakava Motu'á, 14
Hā'ele 'Angauá, 24
Hilifakinimá, 52, 70
Hisitōlia fakafāmili, 4, 6, 14, 55

Kakai Lalahi Kei Talavou, 34
Kau paioniā, 18, 76
Kau palōfitā, 14, 81
Ko e 'ilo ta'engata, 42, 80
Laumālie Mā'oni'oni, 10, 40, 66
Ngaahi Fekau, 60
Ngaahi Fuakavá, 24, 48
Ngaahi ouau, 52, 70
Ngaahi Uiu'i, 12
Ngāuē, 15, 56, 58

Ngāue fakafaifekau, 18, 30, 62, 64
Ngāue tokoni, 12, 56, 58, 62, 73
Nofomali, 41
Papitaisō, 52, 70, 73
Sākalamēnitī, 52, 70
Sino fakamateliē, 68
Sisū Kalaisi, 7, 12, 42
Temipalē, 18
Tohi 'a Molomonā, 24, 30, 38, 55
Tui, 48, 67

**Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring**

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

KO ETALA 'OFA 'o e Liliu Lotó

Ne tupu hake 'eku fine'eiki ko Militiueti Penioni 'Ae-alingĪ 'i ha kolo ngoue 'i Kulenisā 'i 'Tutā 'i he USA. Ne tokanga 'i 'e hono tuonga'ane ko Uloī 'a e pisinisi fakafāmilī 'a ia ko hono tauhi 'o e fanga sipī. 'I he kei talavou hono tuonga'ané na'á ne mavahe mei 'api 'i ha ngaahi uike lahi. Ne a'u ki ha tu'unga ne 'ikai ke ne toe tokanga ki he SiasĪ. Ne faifai peá ne hiki ki 'Aitahō 'i he USA 'o mali pea 'i ai 'ene fānau 'e toko tolu. Na'á ne pekia 'i hono ta'u 34 pea kei ta'u 28 hono uaifi mo kei iiki 'ena fānau.

Neongo na'e 'i 'Aitahō e ki'i fāmilī 'o Uloī pea kuo hiki 'eku fine'eikĪ ki Niu Siesi 'i USA 'o mama'o 'aki ha maile 'e 2,500 (4,025 km), ka na'á ne fa'a fai pē ha tohi 'ofa mo fakalotolahi kiate kinautolu. Ne fa'a ui fakalaulaunoa pē 'eku fine'eikĪ 'e he fāmilī 'eku fa'ētangatā ko "Mehikitanga Miti."

Ne hili ha ngaahi ta'u, pea 'i ha 'aho 'e taha ne u ma'u ha telefoni mei ha taha hoku kāingā. Na'á ne fakahā mai kuo mālōlō e uitou 'o Uloī. Ne pehē mai 'e hoku kāingā, "E loto pē 'a Mehikitanga Miti ke ke 'ilo'i." Ne fuoloa foki e mālōlō ia 'a Mehikitanga Miti, ka na'e kei ongo'i pē 'e he fāmilī 'ene 'ofā pea nau feinga ke fakahā mai kiate au.

Ne u ofo 'i he anga e feinga 'eku fine'eikĪ ke fakahoko ha fatongia 'i hono fāmilī ne faitatau mo e fatongia 'o e kau palōfita Nifai ke fakahoko ki honau fāmilī 'aki ha'anau vāofi mo honau kāinga na'a nau loto ke 'omi ki he ongo-ongolelei 'o Sisū KalaisĪ. Na'e tohi 'e Nifai ha lekooti na'á ne 'amanaki te ne poupou'i e fānau 'a hono ta'oketé ke nau foki ki he tui 'a honau pēteliake ko Lihai. Na'e fakahā 'i 'e he ngaahi foha 'o Mōsaiá e 'ofa tatau 'i he'enua malanga 'i e ongoongolelei ki he hako 'o Lihai.

Kuo 'omi 'e he 'EikĪ ha ngaahi founa kiate kitautolu ke

tau ongo'i ai e 'ofa ki he fāmilī 'a ia 'e lava ke hokohoko atu ki he ta'engata. 'Oku ongo'i 'e he kakai kei talavou he SiasĪ he 'ahó ni e tafoki honau lotó ki honau fāmilī. 'Oku nau fekumi ki he hingoa 'o e kau mēmipa 'o e fāmilī ne 'ikai ke nau ma'u ha faingamālie ke ma'u e ngaahi ouau 'o e fakamo'uī 'i he mo'uī ni. 'Oku nau 'ave 'a e ngaahi hingoa ko iá ki he tempalé. 'I he'enua 'alu hifo ki he vai 'o e papitaisó, 'oku nau ma'u e faingamālie ke ongo'i ai e 'ofa 'a e 'EikĪ mo e kau mēmipa 'o e fāmilī 'oku nau fakahoko ki ai e ngaahi ouau fakafongā.

'Oku ou kei manatu 'i pē 'a e le'o hoku kāingā 'i he'ene telefoni mo pehē mai, "Kuo mālōlō 'emau fine'eikĪ, pea 'e loto pē 'a Mehikitanga Miti ke ke 'ilo'i."

Ko kimoutolu ko ia 'oku mou fakahoko e ngaahi ouaú ma'á e kau mēmipa 'o e fāmilī 'oku mou fai ia 'i he 'ofa, 'o hangē ko e ngaahi foha 'o Mōsaiá pea mo e palōfita ko Nifai. Pea hangē pē ko kinautolú, te ke ongo'i e fiefia 'a kinautolu 'oku nau tali ho'o foakĪ. Te ke toe lava foki 'o 'amanaki ke ma'u e ongo mo e fiamālie lahi ne ma'u 'e 'ĀmonĪ, 'a ia na'á ne lea fekau'aki mo 'ene ngāue fakafai-fekau ki he kau mēmipa 'o hono kāinga mama'ó:

"Ko ia, tau vĳivĳiki, 'io, te tau vĳivĳiki 'i he 'EikĪ; 'io, te tau fiefia, he 'oku kakato 'etau fiefiá; 'io, te tau fakaongo-ongolelei 'i 'a hotau 'Otuá 'o ta'engata. Vakai, ko hai nai 'e lava 'o fu'u hulu fau 'ene vĳivĳiki 'i he 'EikĪ? 'Io, ko hai nai 'e lava 'o fakamatala 'o fu'u hulu ki hono fu'u māfimaų, mo 'ene 'alo'ofā, pea mo 'ene fa'a kātaki fuoloa ki he fānau 'a e tangatā? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai te u malava ke lea 'aki ha kihi'i kongasĪ 'i 'o e me'a 'oku ou ongo'i." (Alamā 26:16).

‘Oku ou fakamo‘oni ko e ongo‘i ‘ofa ‘okú ke ma‘u ki he kau mēmipa ho fāmīlī—‘o tatau ai pē pe ‘oku nau ‘i fē—ko hano fakahoko ia ‘o e tala-‘ofa ‘e ha‘u ‘a ‘Ilaisiá. Kuó ne ‘osi ha‘u. ‘Oku liliu e loto ‘o e fānaú ki he‘enau tamaí, pea liliu e loto ‘o e tamaí ki he‘enau fānaú (vakai, Malakai 4:5–6; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:38–39). ‘I he taimi ‘okú ke ongo‘i ai ‘a e holi ke kumi e hingoa ho‘o ngaahi kúí pea ‘ave e ngaahi hingoa ko iá ki he temipalé, ‘okú ke fakakakato ai hono fakahoko ‘o e kikite ko iá.

Ko ha tāpuaki ke mo‘ui ‘i he

kuonga ‘oku hoko ai ‘a e liliu lotó. Na‘e ongo‘i ‘e Milituleti Penioni ‘Ae-alingi ‘a e holi ko iá ‘i hono lotó. Na‘á ne ‘ofa he fāmīli hono tuonga‘ané, pea

na‘á ne ala atu ‘o tokoni‘i kinautolu. Ne nau ongo‘i ‘i hono lotó ‘enau ‘ofa kia Mehikitanga Mití koe‘uhí he na‘a nau ‘ilo‘i ‘ene ‘ofa ‘iate kinautolú. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO ‘ENÍ

Mahalo te ke loto ke lau e ngaahi kikite kau ki he laumālie ‘o ‘Ilaisiá ki he ni‘ihi te ke ‘a‘ahi ki ai (vakai, Malakai 4:5–6; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:38–39). Alea‘i e ngaahi founa ke kau ai ki he hisitōlia fakafā-milí, kau ai e ngaahi me‘angāue hangē ko e fakahokohoko fakamotu‘aleá, faitaá, mo e blogging. Kapau ‘oku ‘ikai ke maheni e ni‘ihi ‘okú ke ‘a‘ahi ki ai mo e FamilySearch.org, fakakaukau ke tuku ha taimi ke faka‘ali‘ali ia kiate kinautolu.

Ko e Feinga Ke 'Ilo'i 'Eku Kui Fefiné

Fai 'e Jewelene Carter

Ihe taha 'o e ngaahi ngāue 'a e Kau Finemuí, ne u loto lelei ke tokoni ki he'eku kui fefiné ke kumi 'ene ngaahi kui 'aki hono siofi e ngaahi peesi 'o e filimi 'i he senitā hisitōlia fakafāmilī 'i Mesa 'i 'Alesona, USA. 'I he'ema tangutu vāofi 'o fekumi ki homa fāmilī, ne kamata ke u fakakaukau: "'Oku

ou 'ilo lahi 'aupito nai ki he'eku kui fefine 'oku tangutu 'i hoku tafa'akí?"

Na'á ma ma'u ha kau mēmipa tokolahi 'o e fāmilī, teuteu'i honau fakamatalá, pea 'alu leva ki he Temipale Mesa 'Alesoná ke fakahoko honau papitaisó mo e hilifakinimá. Ne 'ikai fuoloa mei ai kuo foaki mai 'e he'eku kui fefiné ha me'a kuo fakatahataha 'i ai hono hisitōlia fakafāmilī.

Koe'uhí na'á ne faingata'a'ia he langa huí, ne faingata'a ai ki he'eku kui fefiné ke taipe. Ne u fiefia ke tokoni kiate ia

'i he komipiutá. Ne ma hiki fakataha e ngaahi talanoa mei he'ene mo'uí ma'á e lelei fakalaumālie homau fāmilī. 'Oku ou fiefia ke hoko ko ha kongá 'o 'ene mo'uí mo ako lahi ki he hisitōlia 'o e Siasí 'i he'ema ngāue fakataha 'i he ngaahi ngāue ko 'ení.

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Veisinia, USA.

FĀNAÚ

'Ofa 'i 'Apí

['Oku malimali fiefia 'a langí

Ka ai 'a e 'ofá 'i 'apí

'Oku fonu e māmaní 'i he 'ofá

Ka ai 'a e 'ofá 'i 'apí.]

""Ofa 'i 'Apí," Ngaahi Himi, fika 187)

'Oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau 'ofa 'i hotau fāmilī koe'uhí kae lava ke tau fiefia. Ko e lahi ange ko ia 'etau tokoni ki hotau fāmilī, ko e lahi ange ia 'etau 'ofa ki he Tamai Hēvaní mo e kau mēmipa hotau fāmilī.

Tā ha ngaahi fo'i mafu hangē ko 'ení 'i ha la'i pepa pea kosi kinautolu. Hiki ha ki'i pōpoaki fakafiefia pe tā ai ha ngaahi fakatātā pea 'ave fakafufū kinautolu ki he kau mēmipa ho fāmilī. Sio ki he fiefia te nau ma'u mei hení!

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea feinga ke ke 'ilo e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino ki he mo'ui mo e misiona 'o e Fakamo'uī ho'o tui kiate Iá mo tāpuekina ai kinautolu 'okū ke tokanga 'i 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.Lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisi: Ko e Taukapó

Ko e kongā 'eni 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki 'o e misiona 'a e Fakamo'uī.

Ko Sīsū Kalaisi 'a hotau Taukapo ki he Tamaí. Ko e fo'i lea ko e taukapó 'oku 'i ai hono 'uhinga fakalangi 'a ha taha 'okū ne tautapa ma'a ha taha kehe.¹ 'Oku tautapa 'a e Fakamo'uī ma'atautolu, 'o ngāue 'aki e mahino, fakamaau totonu, mo e 'alo'ofa. 'Oku lava 'e he 'ilo ko 'enī 'o fakafonu 'aki kitautolu 'a e 'ofa mo e hounga 'ia 'i He'ene Fakalelei.

"Fanongo kiate ia [Sīsū Kalaisi] 'a ia koe taukapo ki he Tamaí, 'a ia 'okū ne taukapo 'i 'a kimoutolu 'i hono 'aó—

"O pehē: 'E Tamai, vakai ki he ngaahi mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai te ne fai ha angahalá, 'a ia na'á ke hōifua lelei ki aí; vakai ki he toto 'o ho Fohá 'a ia na'e lilingí, 'a e toto 'o ia na'á ke foaki koe'uhi ke fakalāngilangi 'i koé;

"Ko ia, 'e Tamai, fakamo'ui 'a kinautolu ni ko hoku kāinga 'a ia 'oku tui ki hoku hingoá, koe'uhi ke nau ha'u kiate au 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá' T&F 45:3–5.

Fakakaukau ki Heni

'E ue 'i fēfē kitautolu 'e he taukapo 'a Sīsū Kalaisi ke tau manava'ofa mo hono fakamolele 'i e ni'ihī kehé?

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he hoko 'a Kalaisi ko hotau Taukapó: "Oku fu'u mahu'inga kiate au, 'a e lava ke u lotu 'i ha fa'ahinga taimi pea 'i ha fa'ahinga tūkunga pē ke hū atu 'i he lotu ki he taloni 'o e 'alo'ofá, pea fanongo mai 'eku Tamai Hēvaní ki he'eku kolé, koe'uhi he ko hoku Taukapó, 'a ia na'e 'ikai ha'ane angahala, ne lilingi hono ta'ata'á ma'akú, te ne tautapa ma'aku."²

Toe Fakalahi mei he Folofolá

Mōsaia 15:8–9; Molonai 7:28; Tokāte-line mo e Ngaahi Fuakavá 29:5; 110:4

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Russell M. Nelson, "Jesus Christ—Our Master and More" (Brigham Young University fireside, Feb. 2, 1992), 4; speeches.byu.edu.
2. D. Todd Christofferson, "I Know in Whom I Have Trusted," *Ensign*, May 1993, 83.
3. Vakai foki, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 208.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālié

Mei he Folofolá

'I hono kotoa e hisitōlia 'o e Siasi 'o e 'Eikí, ne mo'ui 'aki 'e he kau ākongā fefine 'a Sīsū Kalaisi 'Ene sīpingá. Ko 'Ēsetá ko ha tokotaha faivelenga mo loto-to'a. Ne 'ave ki ai 'e hono kāinga ko Motekiaí ha tatau 'o e tu'utu'uni 'a e tu'í ke faka'auha e kau Siú, pea na'á ne tala kiate ia "ke fai 'a e kole [ki he tu'í] ma'a hono kakaí." Na'á ne toe pehē: "Pea ko hai 'oku ne 'ilo 'i na'a kuó ke hoko ai koe ki he pule'angá koe'uhi ko ha kuonga peheni?" ('Ēseta 4:8, 14.)

Neongo e fakatu'utāmaki, ne loto ki ai 'a 'Ēseta: "Pea ko ia te u hū ai ki he tu'í, 'a ia 'oku 'ikai taau mo e fonó: pea kapau te u mate ai, te u mate pē" ('Ēseta 4:16).

Ne lea angavaivai 'a 'Ēseta ki he tu'í pea "fakatōmape'e ki hono va'é, 'o ne kole tangi lo'i-mata [kiate ia] . . . ke fakakehe 'a e ngaahi tohi . . . ki he faka'auha 'a [e kau Siú]." Na'á ne pehē, "'E anga fēfē ha'aku kātaki 'i ke sio ki hono faka'auha 'o hoku kāingá?" (vakai, 'Ēseta 8:3, 5–6). Na'e molū e loto 'o e tu'í pea na'á ne tali 'ene kolé.³

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'EPELELI 2014

“Tlonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2014, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

Loto-to'a

“Oku fie ma'u 'a e lototo'a ka tau lava 'o fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú—'a e lototo'a ke pehē, “'ikai” 'i he taimi 'oku totonu ke tau fai ai iá, 'a e lototo'a ke pehē “'io” he taimi 'oku taau aí, 'a e lototo'a ke fai e me'a 'oku totonu ko'euhí he 'oku totonu. . . .

Te u fie tñaki atu 'oku toe kau 'i he lototo'a ko 'ení 'a e fai 'o e me'a totonú neongo te tau manavasí ke taukave'i 'etau tuí, neongo e manukí, pea mo hono pukepuke 'a e tui ko iá neongo 'e mole ai ha kaungāme'a pe tu'unga he sōsaietí. . . .

'I he'etau laka atu, mo feinga ke mo'ui hangē ko ia 'oku tonu ke tau faí, kuo pau ke tau ma'u e tokoni 'a e 'Eikí mo lava ke ma'u ha nonga 'i He'ene ngaahi folofolá.”

Palesitani Thomas S. Monson, “Ke ke Mālohi Peá ke Lototo'a,” *Liahona*, Mē 2014, 66, 67, 69.

Ako meia Palesitani Monisoni e founga ke tau ma'u ai e lototo'a 'i he lds.org/go/monson2714.

ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Nofomalí mo e Angama'á

Na'e pulusi 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá [kimú ni] ha tohi ki he kau taki 'o e Siasí he funga 'o e māmaní. Ko hano kongā na'e pehē: 'He 'ikai hanga pea he 'ikai lava 'e he ngaahi liliu 'i he lao fakapule'angá ke ne liliu e fono kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ki he angama'á. 'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau poupuu 'i mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú neongo e kehekehe 'a e fakakaukaú pe ngaahi tō'onga mo'ui 'a e sōsaietí. 'Oku mahino 'ene fono 'o e angama'á: 'oku toki taau pē 'a e feohi fakasekisuálé 'i ha vaha'a 'o e tangata mo ha fefine kuó na mali 'i he founga totonu mo fakalaó ko ha husepāniti mo ha uaifi.'

“Neongo e mavahe 'a e māmaní mei he fono 'a e 'Eikí ki he angama'á, ka 'oku 'ikai ke tau pehē kitautolu. . . .

“Lolotonga hono toe faka'uhinga'i 'e he ngaahi pule'anga lahi mo e fakafo'ituituí e nofomalí, 'oku te'eki fai pehē 'a e 'Eikí. Ne fokotu'u 'e he 'Otuá 'i he kamata'angá 'a e malí 'i he vaha'a 'o e tangatá mo e fefiné—'Ātama mo 'Ivi. Na'á Ne fakataumu'a e nofomalí ke mahulu atu 'i he faka-fiemālie'i fakatāutahá mo e fiemālie 'a e kakai lalahí ke mahu'inga ange, pea 'i ha tu'unga ma'olunga e feitu'u totonu ke fā'ele'i, tanumaki mo ohi ai e fānaú. Ko e fāmílí ko ha koloa fakalangi.”

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ngaahi Faingata'a Fakalaumālié,” *Liahona*, Mē 2014, 19.

Alea'i 'e 'Eletā 'Enitasoni 'a e founga ki hono tali e ngaahi fehu'i mo e hoha'a kau ki he ngaahi taumu'a faingata'á 'i he lds.org/go/andersen714.

Ko Hono Fakavave'i e Ngāue 'o e Fakamo'uí

Ko ha ni'ihī 'o e ngaahi tefito mahu- 'inga tahá 'oku tokolahi ange he tokotaha lea 'e tahá 'i he konifelenisi lahi. Ko e lea 'eni ha toko tolu kau ki hono fakavave'i e ngāue 'o e fakamo'uí:

- “Tatau ai pē pe 'oku lelei fēfē ho'o pōpoaki [‘o e ngāue fakafaipekaú], mahalo he 'ikai te ke ma'u ha faingamālie ke fakahoko ai ia kapau he 'ikai te ke vilitaki 'i hono toe vakai'í.”¹ —Eletā M. Russell Ballard. Ako lahi ange ki he fakaafe 'a 'Eletā Pālatí 'i he lds.org/go/ballard714.
- “Na'e hoko [e Temipale Kilipati 'Alesoná] . . . ko e temipale hono 142 'o e Siasí 'oku lolotonga ngāué. . . . 'I he taimi 'e 'osi ai e ngaahi temipale kuo

fanongonongo kimu'á, 'e a'u ai e temipale 'oku lolotonga ngāue he māmaní ki he 170.”² —Palesiteni Thomas S. Monson. Ako lahi ange 'i he lds.org/go/monson714.

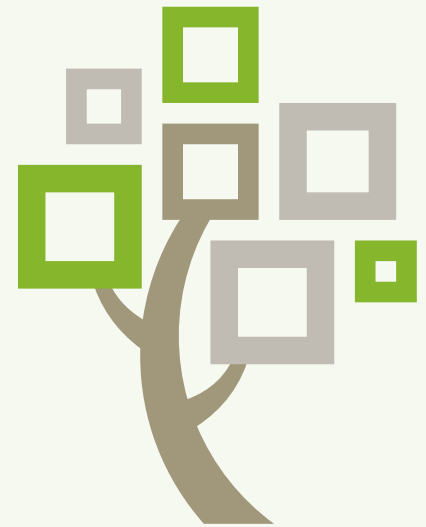
- “'Oku fie ma'u ke tau 'li'aki 'a e ngaahi me'a [‘a e] māmaní, . . . [ka tau] pikitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuo [tau] fa' [T&F 25:10, 13], pea tau ha'u kia Kalaisi 'o mui-mui kiate Ia. Ko e me'a ia 'oku fai 'e he kau ākongá!”³ —Linda K. Burton. Mamata'i e lea 'a Sisitā Pētoní 'i he lds.org/go/burton714.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. “Toe Vakai'í,” *Liahona*, Mē 2014, 78.
2. “Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisi,” *Liahona*, Mē 2014, 4.
3. “Fie ma'u Tokoni: Ha Nima mo ha Loto ke Fakavave'i e Ngāué,” *Liahona*, Mē 2014, 122.

Ke lau, mamata, pe fakafanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, 'alu ki he conference.lds.org.

FOUNGA KI HONO FAI 'O HA "FAKATAHA 'AKAU FAKAFĀMILÍ"

“Kuo faifai 'o tau ma'u 'a e tokā-teliné, 'a e temipalé, pea mo e tekinolosia ke fakakakato ai 'e he ngaahi fāmili e ngāue naunau'ia ko 'eni 'o e fakamo'uí. 'Oku ou fokotu'u . . . ki he [fāmili takitaha] ke fai ha'anau 'Fakataha 'Akau Fakafāmili.' 'Oku totonu ke hoko 'eni ko ha 'ekitiviti ke toutou fai.”

—Eletā Quentin L. Cook, “Ngaahi Aká mo e Va'á,” *Liahona*, Mē 2014, 47.

1. Fakataha mo ho fāmili 'o vahevahe e ngaahi hisitōliá, talanoá, taá mo e koloa fakafāmili.
2. Upload e ngaahi talanoá mo e taá ki he 'Akau Fakafāmili pea fakafehokotaki e ngaahi ma'u'anga fakamatalá mo e ngaahi kuí.
3. 'Ai ke 'ilo e ngaahi kui 'oku nau fie ma'u ke fai ki ai e ngaahi ouau temipalé pea vahe e ngāué ki he kau mē-mipa 'o e fāmili.

Kumi ha ngaahi founga kehe ne talanoa ki ai 'a 'Eletā Kuki 'e tāpuekina ai kitautolu 'e he hisitōlia fakafāmili 'i he lds.org/go/cook714.

'OKU TAU FAIAKO 'I HE MĀLOHI 'O E LAUMĀLIE MĀ'ONÍ'ONÍ

'O ku mau tui ko hono ako'i ko ia e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'aki e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni he 'oku mahu'inga ia ki he ngāue 'o e fakamo'uí. 'Oku tokoni e faiako lelei ke tupulaki e tui mo e holi 'a e kakaí ke nau mo'ui 'aki e ongoongolelei. 'Oku lava ke fakahoko e faiakó 'i ha ngaahi tūkunga lahi, hangē ko hano fai e lēsoní mo e lea 'i he lotú; ka 'oku tau toe faiako foki he taimi 'oku tau alea 'i ai ha folofola mo ha mēmipa 'o e fāmilí pe taimi 'oku tau fakamatala 'i ai ki he kaungā'apí e lakanga fakataula'eikí.

"Pea ko e tahá, 'e ako'i 'e he kaumā-tu'á, kau taula'eikí, mo e kau akonaki 'o e siasi ko 'ení 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia 'oku 'i he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná, 'a ia 'oku 'i ai 'a hono kakato 'o e ongoongolelei.

"Pea te nau tauhi 'a e ngaahi fua-kava mo e ngaahi tu'utu'uni fakasiasí ke fai ki ai, pea 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni ko 'enau ngaahi akonaki, 'o fakatatau ki hono fakahinohino 'i 'a kinautolu 'e he Laumālié.

"Pea 'e foaki atu 'a e Laumālié kiate kimoutolu 'i he lotu 'o e tuí; pea kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e Laumālié 'e 'ikai te mou faiako" (T&F 42:12–14).

Fakakaukau ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'e fā ki he faiako 'oku ola lelei:

- **'Ofa 'i he ni'ihí 'okú ke ako'í.** Feinga ke maheni mo kinautolu. 'I ho'o teuteu ke ako'i kinautolú, fakakaukau 'i he fa'a lotu 'enau ngaahi fie ma'ú. Feinga ke faka'aonga 'i ha ngaahi founga fakafaiako kehekehe: 'oku lava ke mahino ki he kakai kehekehe e ngaahi founga kehekehe 'o e faiakó (sio ki ha ngaahi fakakaukau 'i he to'omata'ú).
- **Faiako 'aki e Laumālié.** Na'e akonaki 'a Nifai 'o pehē: "He 'o ka lea ha tangata 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fakahū ia 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá" (2 Nifai 33:1). 'I ho'o faiakó, te ke lava ke fakaafe'i e tākiekina 'a e Laumālié 'aki ha fakamo'oni mo ngāue 'aki e folofolá pea mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Lotua e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o teuteu ke faiakó. Te ne lava ke ue'i koe ke ke 'ilo'i e founga fakafaiako lelei tahá.
- **Ako'i e tokāteliné.** 'Oku ma'u e tokāteliné—ngaahi mo'oni ta'e-ngata mei he 'Otuá 'i he ngaahi

nāunau fakalēsoni kuo tali 'e he Siasí, hangē ko e folofolá, ngaahi lea mei he konifelenisi lahi, mo e ngaahi tohi lēsoní.

- **Fakaafe'i e ako fakamātoató.** 'I ho'o faiakó, manatu 'i 'oku fai pē 'e he ni'ihí 'oku fanongó 'enau akó. Poupou 'i ke nau fai ha fehu'i, vahevahe 'enau fakakaukau 'i he kaveingá, mo fakalaulauloto ki he founga te nau mo'ui 'aki ai e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. 'E tupulaki 'enau fakamo'oni ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko iá 'i he 'enau mo'ui 'aki kinautolú (vakai, Sione 7:17).

Na'e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ki he mahu'inga 'o e faiako lelei: "E toki ma'u pē 'e he kakai tangatá mo fafiné 'a e mo'ui ta'engatá 'i hano *ako'i lelei 'aupito* 'o liliu mo fakatonutonu ai 'enau mo'ui. He 'ikai lava ke fakamālohi 'i kinautolu ke nau mo'ui mā'oni'oni pe ke hū ki he langí. Kuo pau ke tataki kinautolu, 'a ia ko hono ako'i lelei" ('i hono fakamatala 'i he Jeffrey R. Holland, "A Teacher Come from God," *Ensign*, May 1998, 26). ■

Ki ha fakamatala lahi ange, vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:13–22; Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí (2010), 5.5.4.

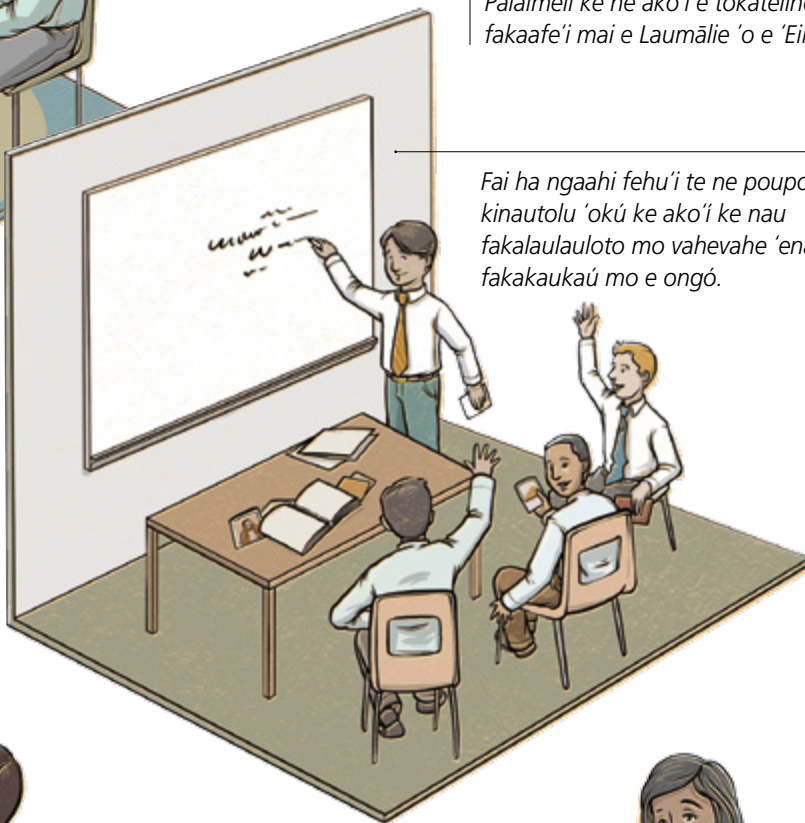
Ko e ni'ihi 'eni 'o e ngaahi founa fakafaiako 'e lava ke tokoni ke ke fetu'utaki lelei ai mo e kakai 'oku kehekehe 'enau founa akó:

Fai ha ngaahi talanoa langaki mo'uí mo ha ngaahi sípinga, kau ai ha ngaahi talanoa mei he folofolá mo ho'o mo'uí.

Tā pe hiva'i ha mūsika 'oku topupú. 'E lava e ngaahi himi mo e hiva 'a e Palaimeli ke ne ako'i e tokātelinē mo fakaafe'i mai e Laumālie 'o e 'Eiki.

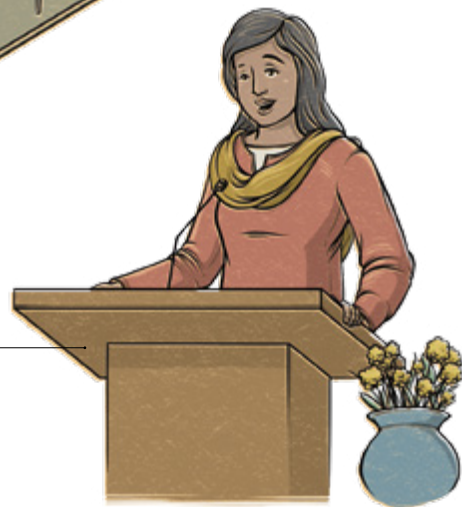

Fai ha ngaahi fehu'i te ne poupou'i kinautolu 'okú ke ako'i ke nau fakalaululoto mo vahevahe 'enau fakakaukaú mo e ongó.

Faka'alí'ali ha ngaahi fakatātā mo ha ngaahi me'a. 'E lava ke fakafehoanaki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ki ha ngaahi tenga'i 'akau, ngaahi fo'i maka, fu'u 'akau, mo ha ngaahi me'a angamaheni kehe.

Fai ha fakamo'oni ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'okú ke ako'i. 'Oku hanga 'e he fakamo'oni 'o fakaafe'i e Laumālie Mā'oni'oni ke ne fakamo'oni'i e mo'oni.

TATAKI 'O HANGĒ KO E FAKAMO'UÍ

Fai 'e Ryan Carr

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

'Oku 'i ai ha fu'u faikehekehe lahi 'i he kau taki kovi taha 'o e māmaní pea mo e taki haohaoá, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní. Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'o pehē: “Ko e kau taki ko ia 'i he hisitōliá ne fu'u fakamamahi mo'oni pē 'enau tō'onga ki he fa'ahinga 'o e tangatá na'e tupu ia mei he 'ikai ke nau teitei ma'u e ngaahi 'ulungaanga lelei 'o e Tangata 'o Kāleli. Na'e 'ofa ta'e siokita 'a Sisū, ka nau siokita kinautolu. Na'e tokanga 'a Sisū ki he tau'atāinā, ka nau tokanga kinautolu ki he pule aoniú. Na'e tokanga 'a Sisū ki he ngāue tokoní, ka nau sio tu'unga kinautolu. Ne feau 'e Sisū e fie ma'u 'a e ni'ihi kehé, ka nau tokanga pē kinautolu ki he'enua fie ma'ú mo e holí. Ne tokanga 'a Sisū ki hono fakatupulaki 'Ene kau ākongá, ka nau feinga kinautolu ke kākaa'i e fa'ahinga 'o e tangatá. Ne ma'u 'e Sisū e manava'ofá pea kanoní'aki e fakamaau totonú, ka nau fa'a fakahoko e fakapuhopuha'á mo e ta'e fakamaau totonú.”¹

Ke hoko ko ha takimu'a lelei 'i he Siasí 'o e 'Eikí, kuo pau ke tau muimui ki He'ene sippingá. 'E lava ke tokoni e ngaahi fakaukau ni ke tau hoko ai 'o anga faka-Kalaisi lahi ange 'i hotau tu'unga fakatakimu'á.

Ko e kau taki 'oku anga faka-Kalaisi 'oku nau ngāue “mo e mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi 'o e 'Otuá” (T&F 4:5), 'o feinga ke fai e finangalo 'o e Tamai Hēvaní. Na'e pehē 'e he Fakamo'uí, “Ne 'ikai te u

'alu hifo mei he langí, ke fai hoku loto 'o'okú, ka ko e finangalo 'o ia na'á ne fekau'i aú” (Sione 6:38).

'Oku 'ikai ke falala e kau taki 'oku anga faka-Kalaisi “ki he nima 'o e kakanó” (2 Nifai 4:34). 'Oku nau lotu 'i he loto-fakatōkilalo ke ma'u ha tatakí. 'Oku nau tatali ki he 'Eikí mo feinga ke fai 'Ene ngāue 'i He'ene taimi mo 'Ene founa 'o 'ikai fakafalala ki honau talēnití mo e me'a te nau malavá.

'Oku 'ikai kumi tu'unga 'i he Siasí e kau taki 'oku anga faka-Kalaisi; 'oku nau sio ki he ngaahi uiui'i ko ha faingamālie ia ke fai ai ha ngāue, ka 'oku 'ikai ko hano hiki'i hake. 'Oku

'ikai foki ke nau sio ki he tukuangé ko hano tukuhiho. He kuo pau ke tukuange e uiui'i kotoa pē.

Ko e kau taki 'oku anga faka-Kalaisi ko ha kau tamaio'eiki; 'oku nau tokoni, faiako, mo pou pou'ui kinautolu 'oku nau ngāue. 'Oku nau fekumi ke tāpuekina e ni'ihi kehé, 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí: “'Oku 'ikai te ne fai ha me'a 'o kapau 'e 'ikai 'aonga ia ki he kakai 'o e māmaní” (2 Nifai 26:24). 'Oku nau sio kiate kinautolu ko ha kau fakafofonga 'o e 'Eikí ke tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau foki hake kiate Ia.

'Oku feinga e kau taki 'oku anga faka-Kalaisi ke tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau tupulaki. Na'e akonaki 'a Palesiteni Kimipolo 'o pehē:

“Na'e fe'unga e falala 'a Sisū ki hono kau muimui ke vahevahe 'ene ngāue mo kinautolu koe'uhí ke nau lava 'o tupulaki. Ko e taha ia 'o e

“KA 'OKU 'IKAI KE 'I AI HA'AKU TAUKEI FAKATAKIMU'A!”

'Oua te ke hoha'a ki ai kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ofa'ahinga taukei. Na'e uiui'i koe 'i he fakahā, 'e ha taha 'okú ne ma'u e mafái (vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:5). 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí e me'a te ke a'u ki ai. 'E lava ke hoko ho uiui'i ke tatakí ko ha faingamālie ke fakatupulaki ai ho mālohingá pea ikuna'i ai ho ngaahi vaivaí.

'I he pisinisí mo e ngaahi kautaha kehé, ko e me'a 'oku fa'a mahu'ingá ko e tu'unga fakaakó mo e taukei 'a e takí, ka 'oku kehe e founa ia 'a e 'Eikí. Na'e akonaki 'a Palesiteni Lolenisou Sinou (1814–1901) 'o pehē: “[Ko e] kau 'aposestolo na'e ui 'e he 'Otuá, 'a ia na'e ui 'e Sisū, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, . . . na'e 'ikai ke nau ako; na'e 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'a e saienisí, na'e 'ikai ke nau ma'u ha ngaahi tu'unga mā'olunga 'i Siutea—na'a nau masiva mo ta'e poto; ko e ngaahi uiui'i ma'ulalo pē 'i he mo'uí. . . . Ka 'oku kehe 'a e 'Eikí ia. 'Okú ne 'ai ke kehe 'a 'Ene ngaahi uiui'i mei he ngaahi uiui'i 'oku fakahoko 'e he tangatá.”¹ Ko e me'a mālié, he ko ia 'oku uiui'i 'e he 'Eikí 'okú Ne fakafe'unga 'i ia!²

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012), 169.
2. Vakai, Thomas S. Monson, “Duty Calls,” *Liahona*, July 1996, 42.

MA'Á E KAU TAKI 'OKU NAU FALE'I E KĀINGALOTU 'O E SIASÍ

Iho'o fe'iloaki mo e kāingalotu 'o e Siasí 'oku nau fie ma'u ho'o tokoní, mahalo te nau loto ke ke fakalelei'i 'enau ngaahi palopalemá. Ka 'i hono fai iá 'e to'o ai meiate kinautolu 'enau tupulaki fakafo'i-tuituí. Te nau ha'u mo ha 'amanaki 'e fakalelei'i pē 'enau palopalemá he taimi ko iá, ka 'e fa'a fie ma'u he 'enau palopalemá ha taimi lahi ange ke nau fakalelei'i ai. Ko e ni'ihi 'eni 'o e ngaahi faingata'a angamahení. 'E lava ke tokoni atu kiate koe e ngaahi fehu'i ko 'eni ne fokotu'u mai 'e ha kau taki lakanga fakataula'eiki 'i ho'o teuteu ke fale'i e kāingalotú:

- 'Okú ke fale'i mo tokoní'i e kāingalotú 'i ha founga ke kei hoko pē ko honau fatongia hono ikuna'i honau ngaahi faingata'a iá?
- 'Okú ke tataki nai e kāingalotú ke nau fekumi 'iate kinautolu pē ki he talí?
- 'Okú ke muimui'i nai e ngaahi ngāue ne nau loto ke fai?
- 'Okú ke tokoni nai ke nau fekumi ki he ngaahi ma'u'anga tokoni te ne fakalelei'i 'enau ngaahi palopalemá?
- 'Okú ke pou pou'i ke nau tangi ki he 'Eiki'?
- 'Oku hanga nai 'e ho'o fale'i 'o pou pou'i e kāingalotú ke nau fakalalakaka?

Ko hono mo'oni, 'oku kehekehe 'a e tūkunga kotoa pē, ko ia ai 'e mahu'inga ke muimui he tataki 'a e Laumālié. 'E ma'u ha ngaahi ola lelei 'i hono ngāue 'aki e 'ofá, kātakí, mo e 'ongo'ingofua fakalaumālié.

lēsoni mahu'inga taha 'o hono tu'unga fakatakimu'á. Kapau he 'ikai ke tau fakakau mai e kakaí koe'uhí ko ha fie ma'u ke ola lelei mo vave ha ngāue, mahalo 'e lava lelei e ngāué, ka he 'ikai tupulaki mo fakalalakaka e kau muimui 'a ia ko e me'a ia 'oku mahu'inga tahá. . . .

"Na'e foaki 'e Sisū 'a e mo'oni ki he kakaí mo ha ngaahi ngāue na'e fe'unga mo e me'a te nau malavá. Na'e 'ikai ke ne lomekina 'aki kinautolu ha me'a ne lahi ange he me'a te nau malavá, ka na'á ne 'oange ha me'a

fe'unga ke tupulaki ai 'enau mo'ui fakalaumālié."²

Na'e fakamatala 'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá e founga na'á ne tataki lelei ai e kakaí: "Oku ou ako'i ange kiate kinautolu 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonú, pea nau pule'i pē 'e kinautolu 'a kinautolu."³ Ko e uho 'eni 'o e founga fakatakimu 'a 'a e 'Eiki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Spencer W. Kimball, "Jesus: The Perfect Leader," *Ensign*, Aug. 1979, 7.
2. Spencer W. Kimball, "Jesus: The Perfect Leader," 6.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 327

'ILAI SIĀ

"Ko 'Ilaisiā 'a e taha e kau palōfita mā'ongo'onga tahā, he na'e foaki kiate ia 'e he 'Eiki e mālohi 'o e fai silā.'" —Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta (1876–1972)

Ne u ngāue ko ha palōfita 'i he Pule-
'anga Fakatokelau 'o 'Isilelí.² Koe-
'uhí ko e faiangahala e kakai 'Isilelí, ne
u tāpuni 'i ai e langí ke 'oua na'a tō ha
'uha, 'o hoko ai ha hongé 'i he fonuá.
Lolotonga e hongé, ne u nofo 'i ha
ki'i ve'e vai pea 'omi 'e he lēveni 'eku
me'akaí, ka na'e maha e ki'i vai iá.³

Ne fekau 'e he 'Eiki ke u 'alu ki ha
uitou 'i Salifate, 'a ia te ne fafanga au.
Ne u 'ilo 'i ia 'oku fai ha'ane okooko
ko e teuteu ki ha'ane feime'atokoni
faka'osi ma'ana mo hono fohá. Na'á ku
talaange kapau te ne 'uluaki fafanga
au, "e 'ikai [totonu ke] faka'au ke 'osi 'a
e maho'a he ['ene] puhá, pea 'e 'ikai
[totonu ke] maha 'a e lolo 'i he ipú,
[kae 'oua ke] a'u ki he 'aho 'e foaki ai
'e [he 'Eiki] 'a e 'uha ki he fonuá."⁴ Na'á
ne faka'aonga 'i e tuí, pea na'e faka-
hoko 'e he 'Eiki 'Ene tala'ofá.

Lolotonga 'eku nofo mo hono
fāmilí, na'e mate e foha 'o e uitoú.
Ne u tangi, "E ['Eiki] ko hoku 'Otuá,

'oku ou kole kiate koe, tuku ke toe
hoko mai 'a e laumālie 'o e tamasi'í ni
kiate ia."⁵ Ne fanongo e 'Eiki ki he'eku
tangí, pea na'e toe mo'ui hono fohá.⁶

Kimui aí, ne u fakahā e mālohi 'o
e 'Eiki ki he kakai 'Isilelí 'aki ha'aku
pole'i e kau taula'eiki 'a Pealí ke mau
fe'auhi. Na'e teuteu 'e he kau taula'eiki
ha feilaulau pea nau ui kia Peali he
'ahó hono kotoa ke tuku hifo ha afi, ka
na'e 'ikai. Ne u fokotu'u leva ha 'ōlita
'aki ha maka 'e 12, ko hano fakataipe
ki he fa'ahinga 'e 12 'o 'Isilelí, pea keli
takai ha luo 'i he 'ōlita. Ne u hanga leva
'o fakaviviku e 'ōlita mo e feilaulau-
'angá 'aki ha talamu vai 'e 12, 'o viviku
e fefi'e pea fonu vai mo e kau kelí. Ne
u ui ki he 'Otuá, pea na'á Ne 'ohifo ha
afi 'o ne keina e feilaulau'angá, 'ōlita,
pea mo e vai. Ne u lotu kimui ki he
'Eiki, pea na'á Ne fakaava e ngaahi
langí 'o tō mai ha 'uha.⁷

Ne 'ikai ke u mate 'i he faka'osinga
'o 'eku mo'uí, ka na'e 'ave au ki he

langí 'i ha salio te afi.⁸ Lolotonga e
ngāue 'a Kalaisi 'i he māmaní, ne u hā
mai 'i he Mo'unga 'o e Liliú 'o foaki
kia Pita, Sēmisi, mo Sione e ngaahi kī
'o e lakanga fakataula'eiki.⁹

Ne u toe hā mai 'i he ngaahi 'aho
kimui ní "ke liliu e loto 'o e ngaahi
tamaí ki he fānaú, pea mo e loto 'o e
fānaú ki he ngaahi tamaí," 'i he'eku
ha'u ki he Tempale Ketilani 'i he 'aho
3 'o 'Epeleli 1836, 'o toe fakafoki mai
e ngaahi kī 'o e mālohi faisilá kia Sio-
sefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele.¹⁰ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, ed. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. (1957–1966), 4:193.
2. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Ilaisiā," scriptures.lds.org.
3. Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17:1–7.
4. Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17:8–16.
5. Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17:21.
6. Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17: 8–24.
7. Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 18.
8. Vakai, 2 Ngaahi Tu'i 2:11.
9. Vakai, Mātiu 17:3; Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Liliú"; scriptures.lds.org.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 110:13–16.

ELIJAH RAISES THE WIDOW'S SON FROM DEATH; TA. E. ROBERT T. BARRETT; ELIJAH CONTENDS AGAINST THE PRIESTS OF BAAL; TA. E. JERRY HARSTON; ELIJAH ASCENDING INTO HEAVEN; TA. E. W. H. MARGETSON; 'I HE ANGALELEI 'A E MUSUMI E HISTORIA 'A E SIAI; THE TRANSFIGURATION; TA. E CARL HEINRICH BLOCH; 'I HE ANGALELEI 'A E THE NATIONAL HISTORIC MUSEUM 'I FREDERICKSBURG 'I HILLERÖRD; TENIMAKE; ELIJAH APPEARING IN THE KIRTLAND TEMPLE; TA. E DANIEL A. LEWIS; TA FAKATAATA 'O E MANUPUNA E KOZHISTOCK/THINKSTOCK

NGĀUÉ MO E MO'UI FAKAFALALA PĒ KIATE KITÁ

‘I he ako ‘a e to‘u tupú mo e fānaú ke ngāue mālohi mo fakafalala pē kiate kinautolú, ‘oku nau teuteu ai ke “tokoni ki he māmani ‘oku [nau] nofo aī” (*Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú* [2011], 40).

‘I he peesi 56–57 ‘o e Liahona ko ‘ení, ‘oku vahevahe ai ‘e Lenitolo L. Liti, ko e tokoni ua ‘i he kau palesitenisī lahi ‘o e Kau Talavou‘e me‘a na‘á ne ako ‘i hono fai e ngāue langá mo ‘ene tangata‘eikí. ‘Okú ne fakamatala‘i e mahu‘inga ‘o e ngāue mālohí, ma‘u ha ‘ulungaanga leleí, mo hono langa hake e pule‘anga ‘o e ‘Otuá. ‘Oku fakamanatu mai ‘e Misa Liti kiate kitautolu: “Ko ia, ko hai ‘oku fie ma‘u ke ngāue? Ko kitautolu hono kotoa! ‘Okú ne fakatupu ai ‘a e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, lavame‘á, mo e fiefia ‘i he mo‘ui ní. ‘I ho‘o kau mai mo e loto fiefia ki he ngāue, ‘e utu ‘e he taha kotoa ‘oku mou feohí ha ututa‘u faka‘ofa‘ofa koe‘uhí ko e tenga ‘okú ke toó.”

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘i ‘o e To‘u Tupú

- ‘Oku pehē ‘e he *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú*, “Fokotu‘u ma‘au ha ngaahi taumu‘a ‘oku mā‘olungá, pea ke loto fie-mālie ke ngāue mālohi ke lava‘i kinautolu” (40). Mahalo te ke loto ke sio mo ho‘o fānaú ‘i he fo‘i vitiō mei he Pōpoaki Fakamāmonga ma‘á e To‘u Tupú ko e “A Work in Progress” (vakai, ki he vitiō ‘o e Nofomalí mo e Fāmilí ‘i he mormonchannel.org/come-follow-me). Pea ngāue fakataha ke fokotu‘u ha ngaahi

taumu‘a mo fa‘u ha palani ke lava‘i ai kinautolu.

- ‘Oku faingofua ange ‘a e ngāue he taimi ‘oku tau ma‘u ai ha ‘ulungaanga ‘oku leleí. Lau ‘a e “Hiki e Paipa Fu‘ifu‘í ‘i ha Sū Pelepela” ‘i he peesi 58–59 ‘o e makasini ko ‘ení pea alea‘i e founga ‘oku uesia ai ‘e ho‘o tō‘onga mo‘uí ho‘o ngāue.
- “Ko e founga ‘e taha ‘o e nofonoá ‘a hono fakamoleki ‘o ha taimi lahi ‘i he ngaahi ‘ekitiviti ko ia ‘oku nau ta‘ofi koe mei hono fai ‘o ha ngāue ‘oku ‘aongá, hangē ko hono faka‘aonga‘i ‘o e ‘Initanetí, va‘inga keimi vitiō, mo e sio televīsoné.” (*Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú*, 40). ‘Eke ki ho‘o fānaú pe ko e hā e ngaahi lelei mo e fakatu‘utāmaki ‘o e ‘Initanetí, va‘inga keimi vitiō, mo e televīsoné. Ko fē e taimi ‘oku hoko ai e ngaahi me‘angāue ko ‘ení ko ha fakahalá? Ko e hā e ngaahi tāpuaki ‘oku ma‘u mei he ngāue ‘oku ola leleí? Fakakaukau ke tokoní‘i ho‘o fānaú ke nau a‘usia e ngaahi tāpuaki ní ‘aki hano ta‘ofi fakataimi kotoa hano ngāue ‘aki e ngaahi tekinolosiá kae kau fakataha ki ha fo‘i ngāue.

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘i ‘o e Fānaú

- Ko e ngāue fakafaifekau‘u ko ha ngāue lahi, pea ‘e tokoni ke ako e fānaú ke mo‘ui fakafalala pē kiate kitá ‘i he‘enau teuteu ki he ngāue ko iá. Fokotu‘u mo ho‘o fānaú ha lisi ‘o e ngaahi ngāue

NGAAHI FOLOFOLA ‘I HE KAVEINGA KO ‘ENÍ

‘Isaia 55:2).

2 Nifai 5:17, 27.

Mōsaia 4:16–21

Tokāteline mo e Ngaahi

Fuakava 58:26–29

Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:55

faka‘api ‘oku totonu ke potu e kau faifekau‘u hono fakahokó (hangē ko ‘ení, fai e foó, feime‘a-tokoní, mo e fakama‘á). Pea fai fakataha e ngaahi ngāue ko iá.

- ‘Oku fakamanatu mai kiate kitautolu ‘e Misa Liti ‘i he‘ene fakamatalá “ko e ngāue mahu‘inga tahá e ngāue ‘a e ‘Otuá.” ‘E tokoni fēfē ho fāmilí ki hono fakahoko e ngāue ‘a e ‘Eikí? Fakakaukau ki ha ‘ekitiviti te mou lava ke fakahoko fakataha ‘e tokoni ke ‘omi ai e ni‘ihi kehé ke nau toe ofi ange ai kia Kalaisi.
- Ko e kongá ‘e taha ‘o e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá ko e ako ki he founga hono fakapopotu‘i ‘o e pa‘angá. Ako‘i ki ho‘o fānaú ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e patisetí pea mo e mahu‘inga hono ‘ai e vahehongofulú ke hoko ko ha kongá ‘o ‘enau patisetí. ■

Hā e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'i he Polokalama 'a e Pule'anga Fakatahatahá

Ne hā e ngāue 'a e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'i ha fealēlea'aki fakapēnolo 'i he hetikuota 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá 'i Niu 'Toke, USA. Ko e polokalamá, “Ko Hono 'Ilo'i 'o e Tui Fakalotu Māmongá mo Hono fatongia 'i he Tokoni 'ofa Fakaetangatá,” na'e kau ia he ngaahi polokalama ko e Tokanga Taha ki he Tuí 'a ia 'oku fakalele 'e he kongá ki he ngaahi kautaha tāutaha ki he Fakamatala ma'á e Kakaí 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá.

Ne fakamatala 'a Filipe Keipō ko e tokotaha na'á ne tokanga'i e fealēlea'aki fakapēnoló pea ko ha tokoni fai fakamatalá 'i he Kautaha 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá pea ko e mēmipa 'o e Siasí mei Sipeini 'o pehē, “Oku fakataumu'a 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení ke 'oatu ha mahino lahi ange ki hono ma'u 'e he ngaahi tui kehekehé e ngaahi tefito'i mo'oni tatau 'o hangē ko e anga fa'a kātakí, faka'apa'apa'i e ni'ihi 'oku kehe meiate kitautolú, pea mo ha tukupā ke ma'u ha founga ke fakalelei'i e ngaahi feta'emahino'akí 'i ha founga melino.”

Ne pehē 'e Seuloni 'Iupengi ko e talēkita 'o e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'a ia ne kau atu ki he fealēlea'akí, “Ko hono tokanga'i e masivá ko ha tefito'i fatongia kamata ia 'o ha taha 'okú ne faka'apa'apa'i 'a e 'Otuá mo e anga e feohi fakatokoua 'a e taha kotoa pē—ke tokoni, hiki hake, tāpuakí'i, pea

fakafiemālie'i 'a e faingata'a'ia 'o tatau ai pē pe ko e hā e fakakaukau fakalotu, fakasōsiale, fakafonua, matakali, tu'unga tangata pe fefiné, pe puipuitu'á.”

Na'á ne toe fakamanatu foki 'i he'ene leá 'a e tau-mu'a 'a e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí kuo fakamatalaleá: ke fakafiemālie'i e faingata'a'ia, ohi 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá, pea 'omi ha ngaahi faingamālie ke tokoni ki he ngaahi fāfili 'o e fonua kotoa pē. Na'á ne pehē ko e ngaahi ngāue mahu'ingá ko e vai ma'á, fakaake 'o e fānau valevalé, tokanga'i e matá, tufakí 'o e sea saliate teketeké, huhu malu'í, me'atokoní, mo e tokoni ki he me'a fakatu'upakeé.

Ne kau 'i he ni'ihi ne kau maí ko e Kāingalotu 'o e Siasí 'a 'Āmeti S. Kōpeti, ko e talēkita 'o e 'Ōfisi 'o e Siasí 'i Niu 'Toke ki he Fetu'utaki mo e Kakaí pea mo Fakavaha'apule'angá, Sione P. (Fili) Kolotoni 'a ia 'okú ne hoko mo hono uai'fí ko Papulaá ko ha fakafofonga 'o e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'i he Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá.

Na'e pehē 'e Misa Kōpeti 'oku 'i ai ha “kakai lelei 'i he tui fakalotu kotoa 'i he māmaní,” 'o ne fakamamafa'i 'a e mahu'inga 'o e ngāue fakatahá. Na'e fakamatala'i 'e Misa Kolotoni ha ngaahi founga 'oku 'oatu ai 'e he Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ha tokoni ki ha kakai 'e meimei toko ua miliona 'i ha ngaahi fonua 'e 132 lolotonga e 2013. ■

'Oku kau ha kau fakafofonga 'o e Siasí 'i ha fealēlea'aki fakapēnolo 'i he Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá.

KAU PALESITENI FAKA-MISIONA FO'OU KUO UIUI'I KE NGĀUÉ

Kuo uiui'i 'e he Kau Palesiteni 'Uluaki ha kau palesiteni fakamisiona fo'ou 'e toko 122 mo honau hoá ke ngāue 'i he feitu'u kuo vahe kinautolu ki ai 'o kamata 'i Siulai 2014. Ke ma'u ha fakamatala fekau'aki mo e kau palesiteni fakamisiona fo'ou, 'alu ki he lds.org/church/news/church-announces-2014-mission-president-assignments.

'OATU 'E HE KAU TAKÍ HA FAKAFIEMĀLIE MO E TOKONI 'I HE 'OTU FILIPAINÍ

'I Fēpuelí, hili ha 'aho 'e 100 mei he mau-mau lahi ne fakahoko 'e he Afā ko Haiení 'i Takolopani, ne folau atu 'a Sisitā Linitā K. Pētoni, palesiteni lahi 'o e Finé'ofá mo Sisitā Kalo F. Makongikí, ko e tokoni 'uluaki 'i he palesiteni lahi 'o e Kau Finemui ki he feitu'u ne hoko ai e fakatamaki 'o 'oatu ha tokoni mo ha fakafiemālie.

Na'e pehē 'e Sisitā Pētoni, "Na'á ku 'ilo'i he 'ikai lahi ha me'a te u lava 'o fai, ka na'á ku 'ilo'i ne fie ma'u ke u ha'u ki Takolopani pea fá'ofua ki he kakai ne u lava 'o a'u ki ai."

Ne faka'auha 'e he Afā ko Haiení ha 'api 'e 1.1 miliona tupu 'i he uhohonga 'o e 'Otu Filipainí, 'o pekia ai ha toko 6,100 tupu, kau ai ha kāingalotu 'e toko 42. Hili e matangí, ne 'oatu 'e he Siasí ha nāunau tokoni fakavavevave pea nau ngāue fakataha mo e gnaahi kautaha fakalotofonua mo fakavaha'apule'angá ke 'oatu ha tokoni fakame'atokoni, nofo'anga, nāunau ke fakama'a e vai, fetuku e nga'oto-otá, pea toe fakafoki e ma'u'anga mo'uí.

Na'e fakamatala fakatou'osi 'a Sisitā Pētoni mo Sisitā Makongikí na'á na 'ilo 'oku 'i ai e 'amanaki lelei mo e fakatu'amelié 'i he lotolotonga 'o e Kāingalotú, 'a ia 'oku nau toe langa honau 'apí pea fakamālohia 'enau fakamo'oni 'i he 'enau fetokoni'akí.

Na'e 'a'ahi 'a Sisitā Kalo F. Makongikí ki he fānau 'i he Senitā Fakasiteiki 'i Takolopani Filipainí.

Ko e lea 'a 'Eletā Sefilí R. Hōlani ki he kāingalotu 'i Taiuani.

Tokoni 'a e Kau 'Aposetoló ki ha Ngaahi Pule'anga Lahi

Hokohoko atu hono 'oatu 'e he kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetoló 'e Toko Hongofulu Mā Uá e ngāue 'a e Siasí ki he funga 'o e māmaní. Lolotonga e ngaahi ngāue fakamuimuitahá:

- Ne fai 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni mo 'Eletā Niila L. 'Enitasoni ha fale'i mo ha fakahinohino ki he Kāingalotu 'i 'Aositelēlia, Nu'u Sila, Fisi, Tahiti, Niu Kaletōnia, Tonga, mo Pāpua Niu Kiní. Na'e lea 'a 'Eletā Nalesoni ki he fie ma'u ke fakamālohia e fāmílí, pea fakamanatu 'e 'Eletā 'Enitasoni ki he kāingalotú ke nau fiefia. Na'e fe'iloaki 'a 'Eletā 'Enitaseni 'i ha ngāue kehe pē ia mo e kāingalotu mo e kau taki 'o e koló 'i he ngaahi feitu'u 'o e 'Otu Filipainí 'a ia ne uestia 'e ha mofuike mo e ngaahi matangi fakatalopikí.
- Na'e fakatapui 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'a e Senitā Ako'anga Fakafaifekau Mekisikou Sití. Na'á ne pou-pou 'i 'a e kau faifekau ke ako mālohi mo fakatapui kinautolu ki he 'Eikí.
- Na'e fakahā 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati ki he Kāingalotu

- 'i he 'Ēlia Saute 'Amelika Sauté "oku tupulaki e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o Lihái he 'ahó ni," 'o 'i ai ha kāingalotu 'e toko 4.5 miliona mo ha temipale 'e 14 'i Saute 'Amelika. Ko hono fakahoko 'eni ha kikite na'e fai 'e he'ene kui tangata ko 'Eletā Melevini J. Pālati (1873–1939) 'e hoko 'a Saute 'Amelika ko ha ivi mālohi 'i he Siasí.
- Ne pou-pou 'i 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani e kāingalotu 'i Taiuani mo Hongokongo ke hoko e temipalé ko e kongá 'o 'enau mo'uí 'aki 'enau ō ma'u pē ki ai 'i he lahi taha te nau ala lavá.
- Na'e fakamanatu 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā ki he Kāingalotu 'i 'Iukanitā 'oku nau hoko ko e kau paionia 'i hono langa 'o e Siasí 'i honau fonuá. Na'á ne fakamanatu ki he kāingalotu 'i Kēniá e mahu'inga 'o hono fakahaa'i ma'u pē e 'ofá 'i 'apí.
- Na'e ako'i 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'a e kāingalotu 'i 'Amelika Lotoloto 'a hono mahu'inga 'o e ngāue ki he 'Otuá, 'iate kinautolu pē, pea ki honau kaungā'apí.

Ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e ngāue 'a e kau 'Aposetoló, 'alu ki he lds.org/prophets-and-apostles. ■

KO E SIASÍ 'I
Palāsila
KUO FAIFAI PEA
A'USIA E KAHA'Ú

Fai 'e Mark L. Grover

Ko ha palōfesa mālōlō 'i he ako ki 'Amelika Latiná mei he 'Univēsiti Pilikihami 'longí

Oku hoko 'a Palāsila 'i hono lahi 'o e fonuá mo e tokolahi hono kakaí, ko e fonua fika nima lahi taha ia 'i he māmaní. Ka 'i he ta'u 'e 100 kuohilí, na'e tokosi'i pē hono kakaí, pea ma'u faingamālie ha tokosi'i 'i hono mahu fakanatulá: ko ha 'ea fakatalopika, fonua tu'umālie, pea lahi ai e makakoloá mo e vaí.

Na'e saí'ia 'a Mākisi mo 'Amelia Saafi 'i Palāsila 'o na lotu ke na nofo ai. Na'á na kau ki he Siasí 'i Siamane 'i he 1908 peá na hiki ki Palāsila 'i Mā'asi 'o e 1913. 'I he'ena hoko ko e fuofua kāingalotu 'o e Siasí ke nofo 'i Palāsilá, na'á na fiefia ke nofo 'i ha fonua 'oku lahi hono ngaahi faingamālié. Ka na'e te'eki ai ke fokotu'u 'a e Siasí 'i 'Amelika Saute, pea na'e fakatokanga 'i 'e Mākisi mo 'Amelia 'ena ongo'i ta'elata 'i he 'ikai ha faingamālie ke 'alu ki he lotú mo feohi mo ha kāingalotu kehé.¹

Hili ha ta'u 'e 10 'ena 'i Palāsilá, ne 'ilo 'e Mākisi mo 'Amelia Saafi 'oku 'i ai ha mēmipa faivelenga 'e taha ko 'Akosita Lūpeti, na'e hiki mai mei Siamane 'i he 1923 mo 'ene fānau 'e toko fā mo hono husepāniti ne te'eki Siasí ki he siteiti fakatonga 'o Palāsila ko Sanitā Kataliná. Na'e hiki leva e fāmili Sāfi ki Sanitā Katalina ke ofi ki he fāmili Lūpetí.

Hili ha ta'u 'e ua mei ai na'e fakaava e Misiona 'Amelika Sauté 'i Puenosi 'Aealesi 'i 'Āsenitina. Na'e ue'i fakalaumālie e palesiteni fakamisiona hono uá, ko K. B. Leiniholo Situfi mei Siamané ke fokotu'u e Siasí 'i he fakatonga 'o Palāsilá 'oku 'i ai ha kakai tokolahi ne hikifonua mei Siamane. Na'á ne vahe ha ongo faifekau 'i he 1928, ko Viliami Feleti Haini mo 'Ēmili A. J. Sinilā ki Soinivila, ko ha kolo 'oku tokolahi ai e kau hikifonua mei Siamané. Na'e 'a'ahi mai 'a Palesiteni Situfi 'i he 1930, ki he fāmili Sāfi mo e fāmili Lūpetí 'o fokotu'u ha kolo 'o e siasí, 'a ia ne lava ai e ongo fāmilí 'o ma'u lotu fakataha mo ma'u ai e sākalamēnití.

Kuo hoko ha liliu lahi 'i he ta'u 'e 100 kuohilí. Kimu'a pea tū'uta mai e fāmili Sāfi 'i he 1913, ne 'ikai ke 'i ai ha kāingalotu 'i Palāsila, 'ikai ha kau faifekau, pea 'ikai ke 'i ai ha houalotu 'a e Siasí. 'I he 'aho ní 'oku laka hake he kāingalotu 'e lauimiliona

Na'e ngāue 'a e kau faifekau ni 'i Lio ti Sinelo 'i he konga ki mui 'o e 1930, kau ai 'a Taniela Siope, 'a ia na'e tokoni ki hono liliu 'o e Tohi 'a Molomonā ki he lea faka-Potukali.

faka-Siamané 'o a'u ki he 1940, mo hono toki liliu e lea fakapule'anga 'a e fonuá ki he lea faka-Potukali. Ne tokolahi ha kau faifekau ne nau ngāue 'i he ngaahi kolo lahi 'i he fonuá na'e fie ma'u ke nau mavahe mei he fonuá 'i he Tau Lahi 'a Māmani Hono Uá. Ne toe foki mai e kau faifekau 'i he hili 'a e taú, pea toe kamata leva e ngāué.

Ne tokolahi ha kau talavou mo ha kau finemui ne nau kau ki he siasí 'i he kolo 'o Kemipinā 'i he siteiti ko Sā Pauló, pea na'a nau tu'u ma'u mo faivelenga. Ko e taha 'o e kau fuofua kāingalotu ko iá ko 'Atonio Kālosi Kamako. Na'á ne kau kei si'i mai ki he siasí 'i he 1947, pea fai kaume'a mo mali mo ha mēmipa 'o e Siasí, pea 'i he 1954 na'á ne ako 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí pea ako kimui 'i he 'Univēsiti 'o 'Tutā. Na'e foki leva mo hono uaifí ki Palāsila 'i he 1963 ki ha'ane ngāue mo ha kautaha

**FAKAHOKOHOKO
E NGAAHI ME'
A NE HOKÓ**

1928: Fuofua kau faifekau ne 'ave ki Palāsila ki he kakai lea faka-Siamane 'i Sionavila

1930: Fokotu'u fuofua kolo 'o e siasí ne 'i Sionavila

▼ 1931: Ne fakatapu e fuofua falelotu 'o e Siasí 'i 'Amelika Sauté 'i Sionavila

► 1935: Ko e 'uluaki misiona ne fokotu'ú 'o 'ulu' 'i 'ofisi' 'i Sā Paulo

'oku nofo 'i Palāsila, 'o hoko ai ko e fonua fika tolu 'oku 'i ai e kāingalotu toko lahi taha 'o e Siasí (mavahe mei he 'Tunaiteti Siteití mo Mekisikou). 'Oku 'i ai 'eni ha fai'anga lotu 'a e Siasí 'i he ngaahi siteiti mo e ngaahi kolo lalahi kotoa 'o Palāsila. 'Oku fiefia e hako 'o Mākisi mo 'Ameliá 'i he tāpuaki 'o ha Siasí mālohi mo longomo'ui fakataha mo hano hisitōlia makehe mo faka'ofa'ofa.

Tupu 'o Hangē ha Fu'u 'Oké

Na'e fakahoko 'e 'Eletā Melevini J. Palāti (1873–1939) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha kikite 'i 'Āsenitina he 1926 'o ne pehē 'e tupu māmālie pē 'a e vahefonuá ka 'e 'i ai 'a e 'aho 'e mālohi ai. Na'á ne kikite'i 'o pehē: "E māmālie pē e tupu e ngāue 'a e 'Eikí 'i ha taimi 'i heni 'o hangē pē ko e tupu māmālie 'a e fu'u 'oké mei he tenga'i 'oké. He 'ikai ke vave 'ene tupú 'o hangē ko e siola'á 'o tupu vave pē pea toe mate."²

Ne tokosi'i pē ha ni'ihī ne kau mai ki he Siasí 'i he ngaahi fuofua ta'u 'o e Misiona Palāsila, 'a ia na'e fakaava 'i he 1935. Na'e meimei ke ngāue 'aki pē 'e he Siasí e lea

tupenu pea na'á ne 'ohovale 'i he tupulaki 'a e Siasí. 'I he'ena mavahe 'i he 1954, na'e si'isi'i pē e ngaahi kolo 'o e siasí, ne tokanga'i pē 'e ha kau faifekau 'Amelika. Ka 'i he ta'u 'e hiva na'á na mavahe aí, kuo meimei a'u 'o toko 16,000 e kakai Palāsila ne kau mai ki he Siasí, kau ai ha ngaahi fāmili kei talavou ne nau malava ke ma'u ha tu'unga fakatakimu'a mālohi mo ha tukupā ke faivelenga. Na'e pehē 'e 'Atonio, "Ko ha ngaahi laumālie ma'ongongo'ongo mo anga faka'e'i'eiki ne fili 'e he 'Eikí mei heni 'i Sā Pauló."³

'I he 1966, hili ha ta'u 'e 31 mei hono fakaava 'o e Misiona Palāsila, na'e fokotu'u leva 'i Sā Paulo e fuofua siteiki 'i 'Amelika Sauté. Na'e fokotu'u 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985), ko ha mēmipa 'o e Kōlomu Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e siteiki 'o palesiteni 'a Uolotā Sipati pea tokoni ua ki ai 'a 'Atonio.

Ko ha ni'ihī tokosi'i pē 'o e kau taki fo'ou kuo nau mamata 'i ha siteiki 'oku lolotonga ngāue. Ka na'e teuteu'i 'e he 'Eikí 'a 'Atonio, 'a ia na'e 'i ai ha'ane a'usia mahu'inga 'i he Siasí 'i he 'Tunaiteti Siteití pea na'á ne lava ke tokoni ki

he kau palesitenisi fakasiteikí. Mei he tu'unga fakatakimu'a 'o e ngaahi uooti mo e kolo 'o e siasí 'i he 'uluaki siteiki ko iá ne ma'u ai ha kau taki ki ha ngaahi siteiki kehekehe. Ne ongo 'enau tākiekíná 'i hono kotoa 'o e fonuá 'i he kamata ke vave ange hono fokotu'u 'o e ngaahi siteikí.

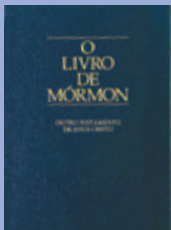
Ko ha Taimi 'o e Tupulakí

Ko e taha e ngaahi fakahā fakatu'upakē ne hoko ai ha tupu lahi ange 'a e Siasí 'i Palāsílá: ko hono langa 'o ha tempale. Na'e 'ilo 'e he kāingalotú e mahu'inga 'o e ngaahi tempalé, ka ko e tokolahi taha 'o kinautolú ko e sio pē 'i ha ngaahi tā 'o e tempalé. Ko e ngaahi tempale ofi tahā 'a ē 'oku 'i he 'Tunaiteti Siteití, 'oku maile 'e lauafe hono mama'ó. Ne 'a'ahi 'a Palesiteni Kimipolo ki Palāsila 'i Mā'asi 'o e 1975 pea na'á ne fakahā 'i ha konifelenisi fakavahelahi

ko iá. Ne tokolahi ha kakai Palāsila ne hiki ki he ngaahi feitu'u 'i koló 'o nau tali lelei ange ai e ngaahi lotu fo'ou. 'I he taimi tatau, na'e kole 'e Palesiteni Kimipolo ki he kau palesiteni fakasiteikí ke fokotu'u ha'anau taumu'a ke fakatokolahi e to'u tupu Palāsila 'e o 'o ngāue fakafaifekaú. Ne vave 'aupito e laka hake he vaeua 'o e kau faifekau 'oku ngāue 'i Palāsílá, ko e kakai tu'ufonua pē 'o Palāsila. Ne hoko kimui e kau faifekau ne 'osi ngāue fakafaifekaú ko ha kau taki fakalotofonua ia 'o e Siasí.

Ka na'e 'i ai ha faingata'a 'i he tupu tokolahi 'a e Siasí: ko e 'ikai ke fu'u taukei e kāingalotú. Neongo ia, na'e hoko e faingata'a ko 'ení ko ha me'a lelei: na'e fie ma'u ai ha tui 'oku lahi ange mo ha tataki fakalaumālie 'i he kāingalotú. Hangē ko 'ení, 'i Nōvema 'o e 1992 ne fokotu'u ha siteiki 'i 'Ulukaiana, 'i he tafa'aki fakahihifo 'o Palāsílá,

► 1939:
Pulusi e Tohi
'a Molo-
moná he lea
faka-Potukali

1954: Fuofua taimi
ke 'a'ahi ai ha
Palesiteni 'o e Siasí,
Tēvita O. Makei ki
he fonuá

1959:
Fokotu'u e
misiona
hono uá

1966: Fokotu'u e
'uluaki siteiki 'i
Saute 'Ameliká,
ko e Siteiki Sā
Paulo Palāsílá

► 1978:
Fakatapu e
fuofua temi-
pale 'i Saute
'Ameliká 'i
Sā Paulo

'a hono langa 'o ha tempale 'i Sā Paulo. Ne 'i ai ha fu'u vėvekeke mo ha feilaulau lahi fakapa'anga 'o lava ke 'osi 'i he 1978. Ne tokoni e kāingalotú 'aki 'enau ngaahi foakí ke totongi hono langa 'o e tempalé. Ne tokolahi ha kakai ne fakatau 'enau kaá, siuelí, mo e kelekelé ke ma'u ai ha pa'anga ke fai 'aki 'enau foakí.

Na'e 'uluaki ma'u e fakahā ko ia 'i Sune kau ki he lakanga fakataula'eikí pea toki fakatapui e tempalé 'i 'Okatopa mo Nōvema 'o e 1978 (vakai, Fanongonongo Fakamafai 'i 2). 'Oku 'uhinga e fakahā ko 'eni 'e lava ke kau e kau mēmipa kotoa pē 'i Palāsila 'oku tāú ki he ouau fakatapui mo hono tāpuaki 'i 'o e tempalé.

Ko e fakahā ko ia ki he lakanga fakataula'eikí mo hono fakatapui 'o e tempalé 'a e me'a na'á ne fakatupu e lava-me'a lahi taha 'o e ngāue fakafaifekaú kuo hoko 'i he Siasí: ko e kau mai ki he Siasí ha kau Palāsila 'e toko 700,000 tupu 'i he ta'u 'e uofulu hono hokó.

Na'e toe 'i ai mo ha ngaahi me'a kehe na'e hoko ai e tupulaki ko 'ení. Ne fou atu e fonuá 'i ha ngaahi liliu fakapolitikale mo fakasōsiale mahu'inga 'o hoko ai e tupulaki

'o mama'ó ia mei he ngaahi siteiki ne 'osi fokotu'u 'e he Siasí. 'I hono ui ha mēmipa fuoloa mo faivelenga 'o e Siasí ko Hōsea Kenitito Felila tosi Sanitosi ke hoko ko ha pēteliake 'o e siteiki fo'ou, na'á ne ki'i hoha'a. Na'á ne fakamatala'i ki he Taki Mā'olungá 'o pehē: "He 'ikai ke u lava 'o hoko ko ha pēteliake. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e me'a fēfē ia. 'Oku 'ikai pē ke u manatu'i 'e au ha'aku fe'iloaki mo ha pēteliake pea 'oku te'eki ai ke ma'u hoku tāpuaki fakapēteliaké." Na'e fokotu'u ange leva 'e he Taki Mā'olungá e me'a ke faí. 'Oku 'i ai ha pēteliake fo'ou ko Lui 'Atonio Tavila 'i he kolo hoko mai ko 'Aleketí, na'e toki ui fo'ou pē pea 'oku na 'i he tu'unga tatau pē. 'E fie ma'u ke hanga 'e he ongo pēteliaké 'o fefoaki'aki hona tāpuaki fakapēteliaké.

'I hono ma'u 'e Misa Sanitosi hono tāpuaki fakapēteliaké meia Misa Tavilá, na'á ne ofo 'i he'ene fanongo ki he ngaahi tāpuaki ne tuku mai 'o kau ki hono kuohilí mo e ngaahi fie ma'u fakatāutaha na'e 'ikai ha 'ilo ki ai 'a e pēteliaké. 'I he taimi ne tuku ai 'e Misa Sanitosi e tāpuakí ki he 'ulu 'o Misa Tavilá, ne toe tafe e lo'imatá 'i he hoko

‘a e me‘a tataú. Ne fefā‘ofua‘aki e ongo tangatá ‘aki ha mahino lahi ange ki he me‘a ne toki hokó.⁴ Pea hangē pē ko hono ue‘i fakalaumālie kinaua ke foaki hona ‘uluaki tāpuaki fakapēteliaké, na‘e ue‘i fakalaumālie kinaua ‘i he‘ena foaki ha ngaahi tāpuaki lahi ange ‘e laungeau. Na‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o foaki ha ngaahi tāpuaki fakalaumālie lahi pehē ‘i ha fonua ‘oku a‘usia ai ‘e he Siasí ha taukei ‘oku fakangatangatá.

Pa‘anga Tokoni Fakaako Tu‘uma‘ú

Ko e pole ‘e tahá ko e si‘isi‘i e ako ‘a e kāingalotú. ‘I he fa‘a foki mai ‘a e kau faifekau ki ‘api, ne nau mateuteu fakalaumālie

tāpuaki ke sio ki he kau mēmipa kei talavou‘i ‘oku ‘osi ‘enau akó pea ma‘u ha ngāue lelei, ka ko e ola lelei ‘o e polokalamá ko e sio ki he tupulaki ‘enau falala pē kiate kinautolú. ‘Oku nau ma‘u ha ‘amanaki lelei lahi ange.’⁵

Kāingalotu Mateaki

Ko e mālohinga ‘o e Siasí ‘i Palāsílá ‘oku ‘ikai ko e tokolahi ‘o e kāingalotú ka ko ‘enau mateaki‘i e ongoongolelei. Hangē ko ‘ení, Ko Kelesoni Pisilaní, ko ha tangata pule mālōlō he kautaha vakapuna, ne ‘oange kiate ia ha ngāue ‘oku ngali faingata‘a ka te ne ma‘u ai ha pa‘anga lahi: ko ‘ene tokoni ke langa ha mala‘evakapuna fo‘ou ‘i Palāsila.

◀ 1985: “Oku uiui‘i ‘a Eletā Helio R. Kamako ko e fuofua Taki Mā‘olunga mei Palāsila.

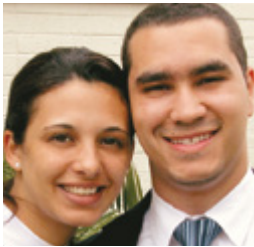
1986: Hoko ‘a Palāsila ko e fonua hono fā ke a‘u hono siteiki ki he 50 tupu

1987: Fokotu‘u e ‘Ēlia Palāsílá

1993: Hoko ‘a Palāsila ko e fonua ia hono tolu ke ‘i ai ha siteiki ‘e 100

◀ 1997: Langa ‘a e senitā ako‘anga fakafaipekau lahi taha hono ua ‘o e Siasí ‘i Sā Paulo

kae si‘isi‘i e ako ke ma‘u ai ha ngāue ‘oku fe‘ungá. Na‘e fakamatala‘i ‘e Leinolo Paletó, ko ha palesiteni fakasiteiki ‘i Sā Paulo, “Ko ha me‘a faingata‘a mo‘oni ke ma‘u ha ngāue. Ne mole e ‘amanaki lelei ‘a ha kau faifekau tokolahi ki ha fakalalakaká, ‘o a‘u ki he mole ‘a e mālohi fakalaumālie ne nau ma‘u ‘i he ngāue fakafaipekau.” Ko e akó pē ‘a e kī ki hono ikuna‘i e faingata‘a ko ‘ení.

Kuo hanga ‘e hono fokotu‘u ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) ‘i he 2001 e Pa‘anga Tokoni Fakaako Tu‘uma‘ú ‘o tāpuekina ha kau faifekau Palāsila ‘e lauape ne ‘osi ngāue fakafaipekau. ‘Oku nau ma‘u ai ha faingamālie ako, ‘o ma‘u ai ha‘anau ngāue lelei ange. ‘Oku lava e kāingalotú ‘o tokoni‘i lelei ange honau fāmili pea toe hoko atu ‘enau akó ki ha tu‘unga mā‘olunga ange. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Paletó, ‘a ia na‘á ne tokanga‘i e polokalama PTFT ‘i Palāsílá, “Ko ha

Talu mei he 1999, mo e ngāue ha kāingalotu Palāsila ‘e lauape ‘i honau tukui koló ko ha kongá ‘o e ngāue ‘a e Nima Fietokoni ‘a e Kau Māmongá.

‘I he taimi tatau, na’e ui ia mo hono uaifi ko Meliamé ke na tokanga’i e Misiona Palāsila Palāsiliá. Ne ‘ikai ha toe fehu’ia ki he me’a ke faí. Talu mei hona papitaiso he’ena kei si’í, mo hono fakatapui ‘ena mo’uí ki he Siasí. Kimu’a he’ena malí, na’e ui ‘a Misa Pisilani ke hoko ko ha palesiteni fakakolo. Na’e ui ia ke hoko ko ha palesiteni fakasiteiki ‘i hono ta’u 25 pea na’á ne tali mo ha ngaahi uiui’i lahi kehe, kau ai e Fitungofulu Faka-‘Ēlia. Ne ngāue ‘a Sisitā Pisilani ia ‘i he Fine’ofa ‘a e siteikí mo e uōtí, ngaahi uiui’i ‘i he Kau Finemuí, mo e Palaimelí. Na’á ne fakahaa’i ‘ene ongo kau ki he ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongoleléi: “Kuo mohu tāpuekina ‘eku mo’uí koe’uhí he ne u feinga ke tauhi e ngaahi fekaú. ‘Oku ou ma’u ha tāpuaki mei he fekau kotoa pē ‘oku ou tauhi.”⁶

Hili ‘ena ngāue fakafaifekau ‘i Palāsiliá, na’e ‘ikai ke

▲ 2000: Fakatapui e Temipale Lesifi mo Pōto Alekilí Palāsiliá.

2002: Fakatapui e Temipale Kemipinasi

2002: Na’e fakatokanga ‘i fakafonua e Nima Fietokoni ‘a e Kau Māmongá ko ha taha ‘o e ngaahi kautaha ngāue tokoni mahu’inga taha ‘o Palāsiliá

◀ 2008: Fakatapui e Temipale Kulitipá

▲ 2012: Fakatapui e Temipale Manaosi

hoko ‘ena palani ke nofo hifo ‘i ‘apí koe’uhi ko ha ui ke na hoko ko ha palesiteni taimi nounou ‘i he Misiona Kemipinasi Palāsiliá. Hili ha’ana mālōlō ‘i ha ngaahi māhina si’i, na’á na tali ha ui ‘i he 2013 ke hoko ko e palesiteni mo e metuloni ‘o e Temipale Lesifi Palāsiliá. Na’e toki uí ni e taha ‘o e kau faifekau na’á ne papitaiso ‘a Misa Pisilani mo hono uaifi ke ngāue ‘i he Temipale Lesifi, ‘o ngāue fakataha ai ‘a e faifekau mo e papi uluí.

‘Oku faka’ofa’ofa e sipinga ‘a e fāmilī Pisilani ‘i he’ena tukuange e ngaahi faingamālie fakangāue ke ngāue ma’á e ‘Eikí ‘a ia ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘oku fo’ou ki he kāingalotu faivelenga ‘i Palāsiliá.

Kuo hoko ha ngaahi lilii lelei ‘i he ta’u ‘e 100 talu mei he tū’uta ‘a e fāmilī Sāfi ‘i Palāsiliá ka ‘oku toe ‘i ai pē ha ngaahi me’a ne ‘ikai ke lelei. Neongo ia, na’e ‘ikai pē ke toe fakaveiveiua hono fakahā ‘e he kau palōfita ne nau ‘a’ahi ki he fonuá ‘a ‘enau tui ki he kaha’u ‘o e fonuá. ‘Oku hoko e ngaahi kikite ko iá ‘i he hoko ‘a Palāsila ko e taki ‘i he tu’unga fakalalakalaka mo tupulaki faka’ekonōmika ‘i he māmani. ‘Oku fakatou utu ‘e he hako totonu

TUPULAKI ‘A E SIASÍ ‘I PALĀSILĀ

1935	1938	1948	1958	1968	1978	1988	1998	2008	2013
148	216	536	1,454	31,635	54,410	265,286	703,210	1,060,556	1,239,166

KO E SIASÍ ‘I PALĀSILA *

Kāingalotú: 1,239,166
 Siteikí: 242
 Misioná: 32
 Ngaahi temipalé: temipale ‘e 6 ‘oku lolotonga ngāue, temipale ‘e 2 ‘oku lolotonga langa

* Ko hono fakakātoá ‘i Nōvema ‘o e 2013

‘o e fāmilī Sāfi mo kinautolu ne muimui ‘i he’enau sipinga ‘i he ongoongoleléi ‘a e ngaahi lelei ‘o e ngāue mālohi mo e fa’a kātaki ‘o e ngaahi ngāue ko ia kimu’a ki hono tō e tenga ‘o e ongoongoleléi. Kuo hoko mo e kongā hono ua ‘o e kikite na’e fai ‘e ‘Eletā Melevini J. Pālāti ‘i he 1926: “E lauiafe ha kakai ‘e kau ki he Siasí ‘i hení. ‘E laka hake ‘i he misiona ‘e taha ‘e vahevahe ki aí pea ‘e hoko ia ko e mālohi taha ‘i he Siasí.” ■

MA’U’ANGA FAKAMATALĀ

1. ‘Initaviu ‘o Sípola Heki Nunesi (mokopuna fefine ‘o Mākisi mo ‘Amelia Saafi), ‘e Michael Landon, ‘i Kulitipa, Palāsila he ‘aho 30 ‘o Siulai 2004, Church History Library.
2. Melvin J. Ballard, ‘i he Bryant S. Hinckley, Sermons and Missionary Services of Melvin Joseph Ballard (1949), 149..
3. ‘Initaviu ‘o ‘Anitonia Kālosi Kamako ‘e Mark L. Grover, Sā Paulo, Palāsila he ‘aho 27 ‘o Sune 2006, Harold B. Lee Library, p. (00) 22.
4. ‘Initaviu ‘o Jose Candido Ferreira dos Santos ‘e Mark L. Grover, Rio Grande do Sul, Brazil ‘i he May 4, 2010, Harld B. Lee Library; ‘initaviu ‘o Rui Antonio Dávila, ‘e Mark L. Grover, Rio Grande do Sul, Brazyl May, 5, 2010, Harold B. Lee Library.
5. ‘Initaviu ‘o Reinaldo de Souza Barreto ‘e Mark L. Grover, São Paulo, Brazil, June 16, 2006, Harold B. Lee Library, p. 14.
6. ‘Initaviu ‘o Miriam da Silva Sulé Pizzirani, ‘e Mark L. Grover, Brazil, March 21, 1982, Harold B. Lee Library, p. 7.

Fai 'e 'Eletā
Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

KO E Tohi 'a Molomoná, KO hono Tānaki 'o 'Isilelí, MO E Hā'ele 'Angauá

Ko hono pulusi mo tufaki ko ia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he māmaní ko ha faka'ilonga mahino ia ki he māmaní kuo kamata hono tānaki 'e he 'Eikí 'a 'Isilelí pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi fuakava na 'á Ne fai mo 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkopé.

'O ku tuku kakato pē e vahe 5 'o e Malanga 'aki 'eku Ongoongolelé: Ko ha Fakahino-hino ki he Ngāue Fakafaifekau ki he Tohi 'a Molomoná. 'Oku ako 'i 'e he vahe ko 'ení ko e Tohi 'a Molomoná:

- Ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú.
- 'Oku fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi.
- 'Okú ne poupou 'i e Tohi Tapú.
- 'Okú ne tali e ngaahi fehu 'i 'o e loto?
- 'Okú ne tohoaki 'i e kakaí ke nau ofi ange ki he 'Otuá.

‘Oku mātu‘aki mo‘oni kotoa ‘a e ngaahi fakamatala ko ‘ení, ka na‘e fakahoko ia mei he‘etau fakakaukau ko ha kakai fakamatelié. Ko e hā nai e fakakaukau ‘a ‘etau Tamai ‘i Hēvaní pea mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘anga ko Sisū Kalaisí ki he Tohi ‘a Molomoná?

Ko ‘Ena fakakaukau na‘e fakahoko ia ‘i ha ongo tala‘ofa na‘e fakahoko fuoloa ki he fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá. ‘Oku fehokotaki lelei e ongo tala‘ofa ko ‘ení, pea ‘i ai ha fakamo‘oni mālohi kiate kinaua ‘oku kei mo‘oni ke toki fakahoko ‘i ha ‘aho. Ko hono ‘uluakí ko ‘Ena tala‘ofa ke tātaki ‘a ‘Isileli ne fakamovetevetē. Ko hono uá, ko ‘Ena tala‘ofa fuoloa ‘oku kei tu‘uloa ko ia ‘o e Hā‘ele ‘Angaua Mai ‘a e ‘Eikí.

Ko e Fuakava faka-‘Ēpalahamé mo e Fale ‘o ‘Isileli

Ne fai ‘e he ‘Otuá ha fuakava mo e Tamai ko ‘Ēpalahamé ‘i he kuonga ‘o ‘Ēpalahamé, ‘e monū‘ia e kakai ‘o e ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘o fakafou ‘i hono hakó. Na‘e fakahoko foki mo e ngaahi konga mahu‘inga kehe ‘o e tala‘ofa ko iá. Ko e ngaahi tala‘ofa ko ‘ení na‘e ‘uluaki foaki

ia kia ‘Ēpalahame pea toe fakapapau‘i kimui ‘ia ‘Aisake mo Sēkope, ‘a ia ‘oku kau ai:

- ‘E tokolahi hono hakó.¹
- Te nau ma‘u ha tofi‘a ‘i he ngaahi fonua pau.²
- ‘E ma‘u ‘e he hako ‘o ‘Ēpalahamé ‘a e lakanga fakataula‘eikí ki he ngaahi pule‘anga kotoa pē, koe‘uhí ke lava ‘o faitāpuekina e kakai kotoa pē ‘o fakafou ‘i he hako ‘o ‘Ēpalahamé.³
- Ko kinautolu ‘oku ‘ikai ke ‘o e hako ‘o ‘Ēpalahamé ka ‘oku nau tali e ongoongoleléi te nau hoko ko e hako ohi mai ‘o ‘Ēpalahame.⁴
- ‘E ha‘u e Fakamo‘ui ‘o e māmaní mei he hako ‘o ‘Ēpalahamé.⁵

Ko e tokolahi e hako ‘o ‘Ēpalahame—‘a e ngaahi fa‘ahinga ‘o ‘Isileli he kuonga mu‘á—na‘a nau li‘aki ‘a e ngaahi akonaki ‘a e ‘Eikí pea nau tāmata‘i ‘a e kau palōfitá. Na‘e ‘ave pōpula ‘a e fa‘ahinga ‘e hongofulu ki ‘Āsilía. Hili e taimi ko iá ‘i he hisitōliá, ne ‘ikai ke toe ma‘u ‘e he fa‘ahinga ‘o e tangatá hanau lekooti, neongo iá ‘oku ‘ikai

ke nau puli kinautolu mei he 'Eikí. Na'e kei toe pē ha fa'ahinga 'e ua 'i ha taimi nounou, ka koe'uhí ko 'enau angatu'ú na'e taki pōpula kinautolu 'o 'ave ki Pāpilone. 'I he'enau toe fokí, na'e 'ofeina kinautolu 'e he 'Eikí, ka na'a nau toe fakafisinga 'i Ia!

Ko Hono Fakamovetevete 'i mo Hono Tānaki 'o 'Isilelí

Na'e fakamovetevete 'i 'e ha Tamai 'ofa mo loto-mamahi 'a 'Isilelí ki ha ngaahi feitu'u mama'o, ka na'á Ne tala'ofa 'e 'i ai ha 'aho 'e toe tānaki fakataha mai ai 'a 'Isilelí kuo fakamovetevete 'i ki he loto'ā sipi. Na'e hangē pē 'a e tala'ofa ni ko e tala'ofa ki hono fakamovetevete 'i 'o 'Isilelí.⁶ Hangē ko 'ení, na'e mamata mai 'a 'Īsaia ki hono fekau 'i mai 'e he 'Eikí 'i he ngaahi 'aho faka'osí ha "kau talafekau ve'e vave" ki he kakai ko 'eni, na'e "[fakamovetevete 'i mo fakahee 'i]" ('Īsaia 18:2, 7).

Na'e kikitē 'i, 'a hono toe fakafoki mai 'o e me'a kotoa pē 'i he kuonga fakakosipelí ni. Ko ia, kuo pau ke hoko hono tānaki 'o 'Isilelí ne fakamovetevete 'i 'a ia na'e fuoloa e tatali ki aí ko ha kongá 'o e toe fakafoki mai ko iá.⁷ 'Oku fekau'aki lelei pē hono tānaki 'o 'Isilelí mo e tala'ofa hono uá koe'uhí he 'oku fie ma'u ke fai hono tānaki 'o 'Isilelí kimu'a 'i he Hā'ele 'Angaua mai 'a e 'Eikí.⁸ Ko ia, 'oku mahino lelei ma'u pē 'a e fakakaukau fakalangí.

Ko e taha ia 'o e ngaahi akonaki mahu'inga 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e fakakaukau ko 'eni 'o e tānakí. Na'e fakahā 'e he 'Eikí, "Oku ou fakahā kiate kimoutolu ha faka'ilonga . . . te u tānaki fakataha, 'a hoku kakai mei he'enau nofo movetevete

fuoloá, 'e fale 'o 'Isilelí, pea toe fokotu'u 'i honau lolotonga 'a hoku Saioné" (3 Nifai 21:1).

Ko hono 'omi ko ia 'o e Tohi 'a Molomoná ko ha faka'ilonga mahino ia ki he māmaní kuo kamata hono tānaki 'e he 'Eikí 'a 'Isilelí pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi fuakava na'á Ne fai mo 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkopé.⁹ 'Oku 'ikai ngata pē he'ema' ako 'i 'a e fo 'i fakakaukau ko 'ení, ka 'oku mau toe kau atu foki ki ai! 'Oku tau fai ia 'i he'etau tokoni ki hono tānaki 'o e kakai fili 'a e 'Eikí 'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí.

'Oku toe lava foki ke fai 'a e fakaafe anga'ofa ko ia ke "ha'u kia Kalaisi" (Sēkope 1:7)¹⁰ ma'anautolu ne nau mate ta'e 'i ai ha 'ilo ki he ongoongolelé.¹¹ 'Oku fie ma'u he kongá 'o e teuteu ma'anatolu 'oku nofo 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí 'a e ngaahi ngāue fakaemāmani 'a kinautolu 'oku nau mo'ui 'i he tafa'aki ko 'eni 'o e veilí. 'Oku tau tānaki fakataha 'a e saati hokohoko fakafāmilí, fa'u 'a e ngaahi la'ipeesi kulupu fakafāmilí, pea fai 'a e ngāue fakafofonga he tempalé ke tānaki fakataha 'a e ni'ihí fakafo'ituituí mo honau fāmilí ki he 'Eikí.¹²

Na'e tomu'a 'afio mai e 'Otuá ki he kuonga ko 'eni 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá ko ha taimi ia ki he tānakí, fakatou'osi 'i he langí pea mo e māmaní. Na'e 'ilo'i 'e he 'Apo-setolo ko Pitá 'e hoko 'a e toe fakafokí hili e vaha'ataimi 'o e hē mei he mo'oní. Na'á ne pehē:

"Ko ia ke mou fakatomala, pea liliu, ke fakamolemole ai ho'omou angahalá, koe'uhí ke hoko mai 'a e ngaahi 'aho 'o e fakamo'uí mei he 'ao 'o e 'Eikí; . . .

"A ia 'e ma'u 'e he langí kae 'oua ke hoko mai 'a e kuonga 'o e liliu 'o e me'a kotoa pē, 'a ia kuo lea ki ai 'a e 'Otuá 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē talu mei he ngaohi 'a māmaní (Ngāue 3:19, 21).

Na'e fekau 'i mai 'e he 'Eikí 'i hotau kuongá ni 'a Pita, Sēmisi mo Sione "mo e ngaahi kī 'o [Hono] pulé'angá, pea mo ha kuonga 'o e ongoongolelé ki he ngaahi taimi faka'osí; pea ki he kakato 'o e ngaahi kuongá," 'a ia te Ne "tānaki fakataha ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke taha pē, 'a e me'a 'oku 'i he langí, mo e ngaahi me'a 'oku 'i he māmaní fakatou'osi" (T&F 27:13).¹³

Kuo 'osi fakahoko ha kongá lahi 'o e fuakava faka-Ēpalahamé. Na'e ha'u mo'oni 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní 'i he hako 'o 'Ēpalahamé, 'i he foha 'o Sēkope ko Siutá. Na'e vahe fuoloa pē ki he hako 'o 'Ēpalahamé 'a e fonuá ke hoko ko honau tofi'a. 'Oku hā 'i he mape he Tohi Tapú 'a e founa na'e vahevahe ai e kelekelé 'e he ngaahi fa'ahinga 'i he hako 'o Lūpeni, Simione, Siuta, 'Isaka, Sepuloni, Teni, Nafetalai, Kata, 'Āseli, Penisimani, mo Siosefa ('o vahevahe 'i hono ongo foha ko 'Ifalemi mo Manase).¹⁴

'Oku tau 'ilo foki mei he Tohi 'a Molomoná ko e hemisifia 'Ameliká 'a e fonua na'e tuku ki he toenga 'o e fale 'o Siosefá, 'o fakalahi atu ki he tofi'a 'o Siosefá 'i he Fonua Toputapú.¹⁵

Kuo te'eki ke fakahoko 'a e tala'ofa mahu'inga ko ia 'e monū'ia e ngaahi pule'anga kotoa pē 'i he hako 'o 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkopé. Ka 'e fakahoko mo'oni e tala'ofa ko 'eni 'o e tānakí, 'a ia 'oku hā 'i he ngaahi folofola kotoa pē, 'o hangē pē ko e ngaahi kikite ki hono fakamovetevete 'i 'o 'Isilelí.¹⁶

'E Fai 'a e Tānakí Kimu'a 'i he Hā'ele 'Angauá

Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e tala'ofa ko 'eni 'o e tānakí? Koe'uhí he 'oku fie ma'u e tānaki ia 'o 'Isilelí ki hono teuteu 'i e māmaní ki he Hā'ele 'Angauá! Ko e Tohi 'a Molomoná 'a e me'angāue 'a e 'Otuá 'oku fie ma'u ki hono fakatou fakahoko 'o e ngaahi taumu'a fakalangi ko 'eni.¹⁷

Ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá ki he māmaní kotoa 'a e Tohi 'a Molomoná. Ko e tohi pē ia 'oku fakamo'oni 'i e he 'Eikí 'a hono mo'oni.¹⁸ Ko ha me'a'ofa meia Nifai, Sēkope, Molomona, Molonai, pea mo e tokotaha liliu

lea ne ue 'i fakalaumālie mo mate fakama'atá, 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e fakataumu'a fakahangatonu pē e Tohi 'a Molomoná ki he toenga 'o e fale 'o 'Isilelí.¹⁹

Fekau'aki mo e Hā'ele 'Angauá, 'oku tau 'ilo 'i 'oku "oku ofi mai ia 'i he taimí ni, pea 'i ha taimi [e] hoko ma'i" (T&F 63:53). 'I he taimi 'e toe hā'ele mai ai e Fakamo'uí, he 'ikai ke toe 'i ai ha me'a 'e puli.²⁰ Lolotonga iá, kuo pau ke fai ha ngāue lahi ki hono tānaki 'o 'Isilelí mo teuteu 'i e māmaní ki he Hā'ele-angaua nāunau'ia.

Ko Hono Tānaki 'o 'Isilelí 'i he Kuonga Fakakosipelí ni

Fakamālō ki he Tohi 'a Molomoná, he 'oku tau 'ilo 'eni e taimi 'e hoko ai e tala'ofa ko 'eni 'o e tānakí: "Ko ia, kuo 'ikai lau 'a 'etau tamaí ki hotau hakó pē, ka ki he fale kotoa foki 'o 'Isilelí, 'oku 'uhinga ki he fuakava 'a ia 'e fakahoko 'i he ngaahi 'aho faka'osí; 'a ia ko e fuakava na'e fai 'e he 'Eikí ki he 'etau tamai ko 'Ēpalahamé, 'o ne folofola: 'E monū'ia 'i ho hakó 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní" (1 Nifai 15:18; toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

Ne 'ilo 'i 'e he kau palōfitá 'i he ta'u 'e

'Oku ma'u 'e he Kāinga-lotu 'i he fonua kotoa pē 'a e faingamalie tatau ki he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. 'E makatu'unga ma'u pē 'a e malu fakalaumālie mei he anga'etau mo'ui, kae 'ikai ko e feitu'u 'oku tau nofo ai.

‘Oku tau ma’u ‘i he temipalé hotau ngaahi tāpuaki taupotu mo mā’olunga tahá, hangē ko ia na’e tala’ofa ‘aki ki he hako ‘o ‘Ēpalahame, ‘Aisake mo Sēkopé.

onongeau ki mu’a pea toki ‘alo’i ‘a Sīsū ‘i Pētelihemá, ‘e toki fakahoko hono tånaki ‘o ‘Isilelí “‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.”

‘Oku mahu’inga ki he Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e hingoa lāngilangi-ia ‘o ‘Ēpalahamé. ‘Oku fehokotaki e mēmipa kotoa pē ‘o e Siasí kia ‘Ēpalahame.²¹ Na’e fakapapau’i ‘e he ‘Eikí ‘a e fuakava faka-‘Ēpalahamé ‘i hotau kuongá ni ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.²² ‘Oku tau ma’u ‘i he temipalé hotau ngaahi tāpuaki taupotu taha mo mā’olunga tahá, hangē ko ia na’e tala’ofa ‘aki ki he hako ‘o ‘Ēpalahame, ‘Aisake mo Sēkopé.²³

‘Oku fie ma’u ke tau ma’u e fakakaukau fakalangi ko iá. ‘Oku fie ma’u ke tau ‘ilo’i e fuakava faka-‘Ēpalahamé pea mahino kiate kitautolu hotau fatongia ko e tokoni ki hono fakahoko ‘o e tala’ofa ke tånaki ‘a ‘Isilelí. ‘Oku fie ma’u ke tau ‘ilo e ‘uhinga ‘oku tau monū’ia ai ke ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké mo ‘ilo’i ‘etau fehokotaki mo e kau pēteliaké ‘o e kuonga mu’á. ‘Oku fie ma’u ke tau ‘ilo na’e hoko ‘a e foha ‘o Sēkope ko Siosefá ko e foha ‘eá ia hili ‘ene mole meia Lūpení.²⁴ ‘E takimu’a e hako ‘o Siosefá mo hono ongo foha, ko ‘Ifalemi mo Manasé, ‘i

hono fakahoko e tånaki ‘o ‘Isilelí.²⁵ ‘E toki muimui mai ai e ngaahi fa’ahinga kehé.

Fakakaukau ki he kau talafekau fakalangi na’a nau ‘omi e ngaahi kī mahu’inga ‘o e lakanga fakataula’eikí ki he Siasi ‘o e ‘Eikí ne toe fakafoki maí. ‘I he ‘aho 3 ‘o ‘Epeleli 1836, hili hono tali ‘e he ‘Eikí ‘a e Temipale Ketilaní, na’e ha’u ‘a Mōsesé ‘o toe fakafoki mai ‘a e “ngaahi kī ‘o hono tånaki mai ‘o ‘Isilelí” (T&F 110:11). Hili ‘ení, na’e hā mai ‘a ‘Ilaiase, ‘o tuku mai ‘a e kuonga ‘o e ongoongolelei ‘o ‘Ēpalahamé, ‘o pehē ‘e tāpuekina ‘iate kimaua mo homa hakó ‘a e ngaahi to’u tangata kotoa pē ki mui ‘iate kimauá” (T&F 110:12). Ko ia ai na’e toe fakafou e fuakava faka-‘Ēpalahamé ko ha kongá ‘o hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei! Pea na’e ha’u ‘a ‘Ilaisiá, ‘o toe fakafoki mai ‘a e ngaahi kī ‘o e mafai faisilá, ‘o hangē ko hono kikitē ‘i ‘e Malakáí.²⁶ ‘Oku fie ma’u e ngaahi kī ko iá ki hono sila’i e ngaahi fāmili ‘o ‘Isilelí ‘oku tånakí pea malava ke nau fiefia ai ‘i he tāpuaki mahu’inga taha ‘i he ngaahi tāpuaki kotoa pē, ‘a ia ko e mo’ui ta’engatá.

Ko e hā e fakakaukau ‘a e Tamaí mo e ‘Aló fekau’aki mo e Tohi ‘a Molomoná? Na’a Na ‘afio ki ai ko ha fakamo’oni ki hono uiu’i

'o Siosefa Sāmita ko ha palōfitā. Na'á Na 'afio ki ai ko ha me'angāue ia 'e lava ke ako lahi ange ai 'a e kakaí kia Sīsū Kalaisi, tui ki He'ene ongoongoleléi, pea kau ki Hono Siasí. Na'á Na 'afio ki he Tohi 'a Molomoná ko ha tohi ke ne fakamahino'i 'etau fehokotaki mo e fale 'o 'Isileli 'oku hā 'i he Tohi Tapú. Na'e fakahā 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e kamata'anga hono tñaki 'o e Fale 'o 'Isileli²⁷ pea ko e me'angāue ia 'a e 'Otuá ki hono fakahoko 'o e tñaki ko iá. Ka ne ta'e'oua e Tohi 'a Molomoná, he 'ikai ke fai ha tñaki ia 'o 'Isileli.²⁸

'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ongoongoleléi. Ka ne ta'e'oua e Tohi 'a Molomoná, 'e si'isi'i 'aupito 'etau 'ilo ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.²⁹ Koe'uhí he 'okú ne ako'i e Fakaleléi, 'oku tokoni 'a e Tohi 'a Molomoná ke tau fakatomala, fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú, pea mo taau ke ma'u e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí mo e hakeaki'i. 'Okú ne tatakí kitautolu ki he tempalé, 'o lava ke tau fe'unga ai ki he mo'ui ta'engatá.

'E lava ke tau ma'u 'i he māmaní e fakakaukau fakalangí 'i he me'a kotoa pē 'oku tau faí. 'I he fakakaukau ko iá, 'oku tau vakai, 'oku mahu'inga e ngāue fakafaifekau ki hono tñaki 'o 'Isileli. 'Oku fekumi 'etau kau faifekau 'i he ngaahi pule'anga lahi, ki he kakai 'o 'Isileli ne fakamovetevete'i.

'Oku 'i ai ha Saione 'i ha feitu'u pē 'oku fakatahataha ki ai ha Kāingalotu angatonu.³⁰ 'Oku meimeí ke ma'u 'e he kāingalotu kotoa pē 'o e Siasí 'a e tokāteliné, kíi, ouaú, mo e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongoleléi, 'i ha fa'ahinga feitu'u pē 'oku nau nofo ai, koe'uhí ko hono fakatupulaki e ngaahi tohí, fetu'utakí, mo e ngaahi fai'anga lotú. 'Oku faingamālie ki he Kāingalotu he funga 'o e māmaní, 'a e lava ke 'i ai ha ngaahi tempale 'e 143, pea 'e toe lahi ange ha ngaahi tempale 'e langa.³¹

'Oku ma'u 'e he Kāingalotú 'i he fonua kotoa pē 'a e faingamālie tatau ki he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. 'E makatu'unga ma'u pē 'a e malu fakalaumālié mei he *anga* 'etau mo'uí, kae 'ikai ko e *feitu'u* 'oku tau nofo aí.

'Oku *ikai* ko e taumu'a aofangatukú 'a hono tñaki 'o 'Isileli. Ko e kamata'angá pē ia. Ko e iku'anga 'oku tau kātaki ke a'u ki aí 'oku kau ai 'a hono ma'u 'o e 'enitau-mení mo e ngaahi ouau sila 'i he tempalé. 'Oku kau ai 'etau kau atu ki ha fa'ahinga vā fetu'utaki 'oku kau ai ha fuakava mo e 'Otuá 'a kinautolu 'i he hako tonú pe ohi maí pea nofo mo Ia mo hotau ngaahi fāmili 'o ta'engata. Ko e nāunau ia 'o e 'Otuá 'a ia ko e—mo'ui ta'engatá ma'a 'Ene fānaú.³²

'Oku finangalo mo'oni 'a 'etau Tamai 'i Hēvani 'ofá ke foki ange 'Ene fānaú kiate Ia, 'o 'ikai 'i he fakamālohi ka

'i he ngaahi fili fakafō'ituituí mo e teuteu fakatāutaha. Pea 'okú Ne finangalo ke nau sila ko ha ngaahi fāmili ta'engata.

Ko e fakakaukau ia 'a 'etau Tamai Hēvani. Ko e fakakaukau ia 'a e 'Alo 'Ofa'angá. Pea 'e lava foki ke hoko ia ko 'etau fakakaukau. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he seminā ma'á e kau palesiteni fakamisiona fo'ou 'i he Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i Polovó 'i he 'aho 26 'o Sune 2013.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Sēnesi 13:16; 22:17; 'Ēpalahame 3:14.
2. Vakai, Sēnesi 12:1, 7; 'Ēpalahame 2:6.
3. Vakai, 'Ēpalahame 2:9, 11.
4. Vakai, Kalētia 3:26–29; 'Ēpalahame 2:10.
5. Vakai, Sēnesi 49:10, 24.
6. Vakai, 'Īsaia 11:12; 22:16–18; 3 Nifai 15:20–22; 'Ēpalahame 2:10–11.
7. Vakai, 1 Nifai 15:18; vakai foki, ki he peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133: 8–17.
9. Vakai, Sēnesi 12:2–3; 26:3–4; 35:11–12; vakai foki ki he 'ulu'i vahe 'i he 3 Nifai 21 mo e 29.
10. Vakai foki, 'Amenai 1:26; Molonai 10:30, 32; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:59.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:5–8.
12. Vakai, 1 Kolinitō 15:29; 1 Pita 4:6.
13. Na'e kikite'i foki 'e Paula 'a hotau kuonga: "Koe'uhí 'i he kakato 'o e ngaahi kuonga [na'e] tu'utu'uni, [e he 'Eikí] te ne fakakātoa fakataha 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi, 'a e me'a 'oku 'i he langí, mo ia 'oku 'i māmaní" (Efesō 1:10).
14. Vakai, Sēnesi 35:23–26; 41:50–52. Na'e 'oatu 'e he fa'ahinga 'o Livaí e kau taula'eiki 'i he lotolotonga 'o e kakai pea 'ikai ke lau kinautolu he ngaahi fa'ahingá pe ma'u ha tofi'a 'i he tofi'a fakamatakali. Na'e foaki ha ngaahi tofi'a ki he ongo foha 'o Siosefa, 'a Manase mo 'Ifalemi, pea lau kinaua 'i he ngaahi fa'ahingá 'o fetongi 'ena tamaí. Na'e kei lava leva ke pukepuke e fa'ahinga 'e toko hongofulu mā uá.
15. Vakai, 'Eta 13:8; vakai foki, Sēnesi 49:22.
16. Vakai, Levitiko 26:44; Teutalōnome 4:27–31; 28; 29; 30:1–10; Nehemaia 1:9; 'Īsaia 11:11–12; Selemaia 31:7–12; 'Isikeli 37:21–22; 'Āmosi 9:14–15; Mātiu 24:31; Sēkope 6:2. Vakai foki, Russell M. Nelson, "The Exodus Repeated," *Ensign*, July 1999, 6–13. 'Oku kikite'i fakapatonu hono tñaki 'o 'Isileli 'i he 'Īsaia 49–51 mo e Sēkope 5.
17. Vakai, Mātiu 24:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133:17.
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 17:6.
19. Vakai, Molomona 7:10; 9:37; Molonai 10:31–34.
20. Vakai, 'Īsaia 40:5.
21. 'E lava foki ke ma'u 'a e fuakavá 'i he ohí (vakai, Mātiu 3:9; Luke 3:8; Kalētia 4:5–7).
22. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:58; 132:31–32.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 84:33–40; 132:19; 'Ēpalahame 2:11.
24. Vakai, 1 Tohi Fakamatala Me'a Hokohokó 5:1.
25. Na'e foaki kia 'Ifalemi 'a e totonu 'o e lahí 'i 'Isileli ke ne fuesia e pōpoaki 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi ki he ngaahi pule'anga kotoa pē pea ke ne takimu'a 'i hono tñaki 'o 'Isileli kuo fakamovetevete'i (vakai, Selemaia 31:7–9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:36; 133:32–34).
26. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 110:13–16; vakai foki. Malakai 4:5–6.
27. 'Oku kau e tokāteline 'oku fekau'aki mo hono fakamovetevete'i mo hono tñaki 'o e fale 'o 'Isileli 'i he ngaahi fuofua lēsoni 'oku ako'i 'i he Tohi 'a Molomoná (vakai, 1 Nifai 10:14).
28. Vakai, Bruce R. McConkie, *A New Witness for the Articles of Faith* (1985), 554.
29. Ko e fo'i lea ko e *fakalelei* 'oku 'asi ia 'i ha fo'i veesi pē 'e taha 'i he liliu 'a Kingi Sēmisi 'i he Fuakava Fo'ou (vakai, Loma 5:11). 'Oku hā ia 'i he veesi 'e 24 'i he Tohi 'a Molomoná.
30. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:21.
31. 'I Mē 'o e 2014.
32. Vakai, Mōsese 1:39.

‘AI KE KE ‘HANGĒ KO ‘ĀMONÍ

‘E lava ke ako ‘i kiate kitautolu he ‘ahó ni ‘e he mo‘unga ‘i tangata ko ‘eni mei he Tohi ‘a Molomoná, ha me‘a lahi fekau ‘aki mo e ngāue fakafaifekau mo e fakamālohiá.

Ko ‘Āmoní ko ha mo‘unga ‘i tangata ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘oku ‘iloa ‘i he‘ene ngāue lototo‘á ‘a ia ne kau ai ‘ene malu ‘i e ngaahi tākanga ‘a Lamonai, ko ha tu ‘i Leimana (vakai, ‘Alamā 17:25–39; 18:1–10). ‘E lava ke ako ‘i mai ‘e he talanoa ‘o ‘Āmoní, ha ngaahi me‘a lahi ‘o hangē pē ko e ngaahi fakamatala fakafolofola lahi ‘i he Tohi ‘a Molomoná, fekau ‘aki mo e founa hono pukenimā e ngaahi faingamālié mo ikuna ‘i e ngaahi faingata ‘a ‘oku tau fehangahangai mo ia he ‘aho ní.

Ko ha Ngāue Fakafaifekau ‘Uhingamālie

Na‘e ako ‘e Sūsana E. Talasevisi ‘o Milivili, Niu Sēsī, USA, ha ngaahi me‘a mahu‘inga meia ‘Āmoni lolotonga ‘ene ngāue fakafaifekau taimi kakato mo hono husepāniti ko ‘Atolofi.

‘Okú ne pehē, “Ko e taimi ne a‘u mai ai ‘a e fu‘u sila lahi na‘e ‘i ai homa uiui‘i ‘i he‘ema puha meilí, na‘á ku mātu‘aki fiefia mo hoku husepāniti. Ne ma ‘aukai mo lotua homa uiui‘i. ‘O ‘ikai koe‘uhí ko ha‘ama tokanga ki he *feitu‘u* te ma ngāue aí, ka na‘á ma fie ma‘u mo‘oni ha fakamahino te ma lava ‘o fakahoko lelei homa uiui‘i.

“Na‘á ma fakaava ki mui ange ‘a e silá ‘i he efiāfi ko iá, kuo kátoa ai e fānaú mo e makapuná, ‘o lau homa ui ki he Misiona Pōlani Uoasoá. ‘I he‘ema fakahoko iá, na‘á ma ongo‘i ha nonga ‘i homa lotó, ko e ngāue mo‘oni ‘eni kiate kimauá. Na‘á ma fu‘u fakatou fiefia.”

Neongo ia, ‘i he‘ena a‘u atu ki he misioná, na‘e feinga ‘a Sisitā Talasevisi ke mahino mo‘oni ki ai ‘a e me‘a te ne lava ‘o tokoni aí. ‘Okú ne pehē, “Na‘e ‘oange ki hoku husepāniti he taimi pē ko iá ha ngaahi fatongia fakatakimu ‘a faingata ‘a, ‘e tokoni ke tupulaki ai. Neongo na‘e ‘ikai ke lava ha taha ‘iate kimaua ‘o lea faka-Pōlani, na‘e hangē na‘e lelei pē ‘ene ngāue neongo e palopalema he leá.” ‘Okú ne pehē, ‘i he tafá‘aki ‘e tahá, “Na‘á ku fa‘a fefa‘uhi mo ha ngaahi ongo‘i ta‘e‘aonga mo li‘ekina. Na‘á ku veiveiua ‘i hono mahu‘inga mālie ‘o ‘eku ngāue fakafaifekau.”

Kau Faifekau Ma‘ongo‘onga

Na‘e a‘u ‘o fakakaukau ‘a Sisitā Talasevisi ki he kau faifekau ma‘ongo‘onga ‘i he Tohi ‘a Molomoná. “‘I he lolotonga ‘o e ngaahi ta‘u lahi ‘o ‘eku hoko ko e faiako Palaimelí, na‘á ku fa‘a ma‘u tokoni mei he mālohi fakalangi mo fakalotolahi ‘o e ngaahi talanoa kia ‘Alamā mo e ngaahi foha ‘o Mōsaiá ki hono ako ‘i e fānaú fekau ‘aki mo e ngāue fakafaifekau. Ko e taimi pē na‘á ku fakakaukau ai ki he kau faifekau, na‘e ha‘u ki hoku ‘atamaí ‘a e ‘ata ‘o e tokotaha to‘a mo mālohi ko ‘Āmoní, pea ne u lava lelei ai ke sioloto ki he kau faifekau longomo‘ui kei talavou ‘i homa misioná ko ha ngaahi foha fakaeonopooni ‘o Mōsaia. Ka na‘á ku fifili pe ‘oku hāsino ai ha ta‘e-loto-fakatōkilalo

KUMI 'A IA 'OKU HEÉ

“Oku mahu’inga ke tau takitaha fakalaulauloto ki he ongo ‘oku ma’u ‘i ha’ate hē, mo e mahu’inga ‘o e hoko ko ha tauhisipi ‘fakalaumālie’ ke tuku ‘a e toko 99 kae kumi ‘a e taha ‘oku heé. ‘E fie ma’u ‘e he kau tauhisipi peheé ‘a e taukei mo e tokoni ‘a e timi kumi mo fakahaofi, ka ‘oku nau ‘i ai, mateuteu ke tokoni, pea kaka pē ‘i honau tafa’akí ke fakahaofi ‘a kinautolu ‘oku ta’efangatangata honau mahu’ingá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, he ko ‘Ene fānau ‘a kinautolu.”

‘Eletā L. Tom Perry ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘Omi ‘a e Ngaahi Lau-mālie Kiate Au,” *Liahona*, Mē 2009, 112.

‘a ha kui-fefine ‘ulu-hinā ke ne faka’amua ha fa’ahinga fatongia pehē.”

‘Okú ne pehē, ne lolotonga ‘ene fakakaukau, ne kamata ke fakafehu ‘i lelei ia ‘e ha le’o ‘i loto.

“Ko e hā ‘a e ‘uluaki ngāue ‘a ‘Āmoni?”

Na’á ne tali ‘o pehē, “Ke hoko ko ha tamai-o’eiki, ke tokanga ‘i ‘a e ngaahi tākangá, mo tānaki ‘a e fanga sipi ne fakamovetevete’i.”

“Ko ia ai, ‘ai ke ke hoko ko ha ‘Āmoni.”

Mateuteu ke Ngāue

Na’e ‘omi ‘e he ngaahi fakakaukau ni kia Sisitā Talasevisi ha ‘ilo. ‘Okú ne pehē, “Faka-fokifā pē kuo mahino lelei kiate au e natula totonu ‘oku tonu ke ‘i ai ‘eku ngāue. Na’á ku fakatokanga ‘i neongo ne te’eki ke u ma’u e ngaahi pōto ‘i lea na’e fie ma’u ki he malangá, ne ‘osi teuteu ‘i au ‘e he ngaahi ta’u ‘o e taukei he Fine’ofá ke u tokoni ‘i e kakai kehé— ke kumi, ‘ilo, mo ‘ofa ‘iate kinautolu ‘oku ongo ‘i kuo nau si’i ngalo mo ‘ikai fakakaú.”

Na’e kamata leva ke vakai ki he’ene ngāue fakafaifekau ‘aki ha fakakaukau fo’ou. ‘Okú

ne pehē, “Na’e kamata ke u fakatokanga ‘i e ngaahi founa lahi ‘e lava ai ‘e he ngaahi tefito ‘i mo’oni faka-Kalaisi ‘o ikuna ‘i ‘a e ngaahi tōnounou fakaleá. Na’e kamata ke u fakatokanga ‘i e me’a te u lava ‘o fai ke tokanga ‘i e tākangá mo fakatahataha ‘i ‘a e fanga sipi kuo fakamovete’i.”

Hili iá, ‘okú ne pehē, “na’e hoko e mo’ui ko ha faifekau ‘osi malí ko ha vaha’a taimi ‘o e ako mo e ngāue ‘i he’ema monu’ia ke mamata ki hono liliu mo fakalahi ‘e he ongo-ongolelei ‘a e mo’ui ‘a kinautolu ‘oku nau pukenimā iá.” Na’á ne fa’a ongo ‘i ke hiva ‘i ma’u pē ‘a e fo’i hiva ‘okú ne ui ko e himi ‘a ‘Āmoni: “Vakai, ‘oku kakato ‘a ‘eku fiefiá, ‘io, ‘oku fonu mahuohua ‘a hoku lotó ‘i he fiefia, pea te u fiefia ‘i hoku ‘Otuá” (‘Alamā 26:11).

Ko Hono Fakahaofi ‘o e Sipi

Na’e ma’u ‘e Peki Uālisi Poli ‘o Uepa Tonga ‘i ‘Iutaá, USA, ‘a ‘ene ngaahi ‘iló meia ‘Āmoni ‘i he taimi na’e vahe ai ke faiako kau ki he fakahaofi mo e fakamālohia maí ‘i ha fakataha ako fakatakimu ‘a ‘a e lakanga

Ko hono fafanga ‘i ko ia e taha kotoa ‘aki e ‘ofá, ko ha founa lelei ia ke muimui ai he fa’ifa’itaki’anga ‘a ‘Āmoni.

fakataula'eikí mo e kau taki fakahoualotu he siteikí.

'Okú ne pehē, "Ne u fakatokanga'i ha me'a fo'ou 'i hono lau e talanoa angamaheni 'o 'Āmoní. Manatu'i 'oku ngāue fakafaifekau 'a 'Āmoni 'i he kau Leimaná. Na'e foaki ki ai ha ngāue ke ne tokanga'i e fanga sipi 'a e tu'í. 'Oku 'i ai mo ha kau tamaio'eiki kehe mo ia, pea 'i he'enu 'omi e fanga sipí ke inu 'i he vai ko Sēpusí, ne fakamovetevete'i 'e he kau kaiha'á 'a e fanga sipí. Na'e fu'u fakailifia 'eni ki he kau tamaio'eiki kehé. Ko hono mo'oní, ko e ni'ihí kehe ne nau faka'atā 'a e fanga sipí ke fakamovetevete'i ne tamate'i kinautolu, pea 'oku nau 'ilo pau te nau foua e me'a tatau. (Vakai, 'Alamā 17:25–30)

'Oku pehē 'e Sisitā Poli, "Ka na'e fakatokanga'i 'e 'Āmoni ha faingamālie. Na'á ne fakahā ki he toenga 'o e kau tamai-o'eikí ke nau fiefia koe'uhí he 'oku 'i ai 'ene palani. Lau 'a e 'Alamā 17:31–33, pea te mou fakatokanga'i lelei hono fokotu'utu'ú:

1. Fakatokanga'i kei taimi 'oku pulia 'a e fanga sipí.
2. ['Oho] vave atu.'
3. Tānaki fakataha 'a e fanga sipí.
4. Fakafoki malu mai kinautolu ki he tākangá.
5. 'Ātakai kinautolu, malu'i kinautolu, pea fafanga 'aki e 'ofá."

'Oku pehē 'e Sisitā Poli na'á ne mālie'ia 'i he anga hono faka'aonga'i e talanoa ko 'ení ki he fakamālohiá: "Oku lava ke sio ki he talanoa 'o 'Āmoní ko ha fakataipe ia ki he kau taki 'o e Siasí he 'aho ní, ke fakahaofi e kau mēmipa kuo mavahe mei he Siasí. 'Oku 'i ai ha ngaahi ivi tākiekina lahi 'i he māmaní, 'o hangē ko e kau kaiha'á, te nau lava ke teke'i atu e kau mēmipá ke nau mavahe mei he folofola lelei 'a e ongoongoleléi. Kuo pau ke tau tokanga mo nga'unu vave 'i he taimi 'oku puli ai ha taha mahu'inga mei he tākangá."

Na'á ne faka'aonga'i e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008), 'a ia na'á ne pehē, "E kāinga, 'oku ou faka'amu, pea 'oku ou lotua, ke tau lava 'e kitautolu kotoa pē . . . 'o fakapapau'i ke tau kumi kiate kinautolu 'oku fie ma'u tokoní, mo faingata'a'ia, pea 'oku 'i ha ngaahi tu'unga fakamamahí, pea hiki hake 'a kinautolu 'i he laumālie 'o e 'ofa ke 'ō'ōfaki kinautolu 'i he Siasí, pea 'e hanga ai 'e he ngaahi nima mālohi mo e loto 'ofá, 'o fakamāfana'i, pou-pou'i hake, mo fokotu'u 'a kinautolu 'i he hala ki he mo'ui fiefia mo mahutafeá.¹ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "Reach with a Rescuing Hand," *Ensign*, Nōvema 1996, 86.

'E LAVA FOKI KE AKO'I KITAUTOLU 'E 'AMULEKI

Ko ha toe mo'unga'i tangata 'e taha 'a 'Amuleki mei he Tohi 'a Molomoná. 'Okú ne fakahaa'i 'a e me'a 'e maa'usia 'e he kakaí 'i he taimi 'oku nau foki ai ki he hala 'o e mā'oni'oni.

'Oku fakahaa'i 'e 'Amuleki ko ha tokotaha tu'umālie mo 'iloa, kuó ne fakamo'oni'i 'a e ngaahi me'a lilo mo e mālohi 'o e 'Otuá ka kuó ne fakafefeka hono lotó. 'Okú ne pehē, "Na'e tu'o lahi hono ui aú kae 'ikai te u fie fangongo; ko ia ne u 'ilo ki he ngaahi me'á ni, ka na'e 'ikai te u fie 'ilo" ('Alamā 10:6; vakai foki, veesi 4–5).

Na'e fekau mai 'e he 'Eikí ha 'āngelo ke fakahā kia 'Amuleki ke ne tali 'a e palōfita ko 'Alamaá, ki hono falé. Na'e fafanga'i 'e 'Amuleki 'a 'Alamā, pea tāpuaki'i mo ako'i 'e 'Alamā 'a 'Amuleki mo hono falé. Pea kau leva 'a 'Amuleki mo 'Alamā 'o ngāue, 'o hoko ko e fakamo'oni mālohi hono ua ki he mo'oni 'o e ongoongoleléi. (Vakai, 'Alamā 10:7–12).

Na'e hoko 'a 'Amuleki ko e hoa 'o 'Alamā 'i hono ui 'o e kakaí ki he fakatomalá, pea na'á ne malanga'i 'a e ongoongoleléi 'i ha mālohi mo e mafai pehē 'o ofo ai 'a e kakaí (vakai, 'Alamā 11:46). Neongo hono ha'i mo lī ki he falefakapōpulá, ka ne fakaofo e hola 'a 'Alamā mo Amulekí, 'o na fokotu'u 'a e Siasí 'i Saitome, pea ako'i 'a e ongoongoleléi 'i he fonuá kotoa (vakai, 'Alamā 14; 15; 31).

'Oku 'i ai ha tokolahi he Siasí 'i he 'aho ni, 'oku hangē ko 'Amulekí, ko e taimi 'oku nau foki mai ai 'o mālohi, te nau 'ilo 'e tāpuekina kinautolu 'e he 'Eikí pea te nau lava 'o hoko ko ha kau fakamo'oni mālohi ki he mo'oni.

NGAAHI TOKONI 'E HONGOFULU

ki he Mātu'a 'a e Kakai Lalahi Kei Talavou

Fai 'e Wendy Ulrich

Tokotaha Laiseni Mataotao Ki he 'Atama'i

‘I he taimi ne u tokoni ai mo hoku husepānití ke ‘ave ‘ema fānaú ki he fale mohe ‘o e kolisí pe hū ki he senitā ako‘anga fakafaifekaú, na‘á ma ongo‘i loto mamahi fakataha mo ha ongo‘i tau‘atāina ‘i he fakakaukau ko kinautolu—mo mauá—“kuo lava” homau fatongiá. Neongo ia, ne vave pē ha‘ama fakatokanga‘i, ‘oku ha‘u fakataha pē ‘a e falala mo e tau‘atāina fo‘ou ‘oku ma‘u he‘ema fānaú mo ha ngaahi faingata‘a kehe. Neongo kuo ‘osi ‘ema pule totonu ki he‘enau mo‘uí ka ‘oku toe fakautuutu ange—‘enau fie ma‘u tokoní—‘i ha fa‘ahinga founa tokoni kehe.

NGAAHI FAINGATA‘A 'O E 'AHO NÍ

Ko ha ni‘ihi ‘eni ‘o e ngaahi faingata‘a ‘oku fehangahangai mo e kakai lalahi kei talavou ‘i he māmaní he ‘aho ní, fakataha mo e ngaahi fehu‘i ‘oku fakatupu ‘e he ngaahi faingata‘a ko iá ma‘á e mātu‘á.

KO HA VAHA 'ATAIMI LŌLOA ANGE 'O E NOFO TA 'E MALÍ.

‘E lava ‘e he ngaahi sippinga ‘a e so-saietí ki he nofomali mo hono ‘ohake ha fānaú ‘o ‘ai ke ongo‘i ‘e he kakai lalahí ‘oku nau hangē pē ha kau leká. ‘Oku mafasia e ni‘ihi, mo fifili pe te nau toe mali koā pe ma‘u ha fānau. ‘I hotau fatongia ko e mātu‘á, ko e hā e tokoni lelei taha te tau fai ke nau ma‘u ai ha fakakaukau ‘oku ta‘engatá?

TA 'EPAU E TU 'UNGA FAKAPA 'ANGÁ.

‘Oku tokolahi e kakai lalahi kei talavou he ‘ahó ni he ‘ikai ke tatau ‘enau ongo‘i malu faka‘ekonōmiká mo ‘enau mātu‘á. Mahalo te nau ‘ilo‘i ‘oku faingata‘a ke ma‘u ha ngāue—neongo kuo ma‘u ha mata‘itohi mei he ‘univēsítí—pe tokonaki ma‘á e fāmilí. ‘Oku totonu nai ‘i he‘etau hoko ko e mātu‘á ke tau tokoní i fakapa‘anga kinautolu, pe ‘oku totonu ke tau fakakaukau ‘e ako pē he‘etau fānaú ke tokanga‘i lelei ‘enau ngaahi me‘a fakapa‘angá?

NGAAHI FILI 'E LOME-KINÁ. Mahalo 'oku lava ke ma'u 'e he kakai lalahi kei talavou 'o e 'aho ní ha ngaahi ngāue ma'u'anga mo'ui lahi ke nau fili mei ai. Ka 'i he taimi 'e ni'ihī 'e ngali fu'u taulōfu'u 'a e ngaahi fili ko iá. 'E tokoni fēfē 'a e mātu'á ki he'enua fānau lalahi ke nau fekumi ki ha me'a ke fili mei ai mo toe fakakaukau'i ha ngāue 'e fakafiemālie?

NOFO FAKATAHA MO E MĀTU'Á.

'Oku tatau ai pē 'oku mali pe te'eki ke mali, 'oku tokolahi ha kakai lalahi kei talavou 'i he vaha'a 'o e ta'u 18 mo e 34 'oku nau nofo fakataha pē mo e mātu'á. 'I he taimi 'oku nofo fakataha ai e fānau lalahi mo 'enua mātu'á, ko e hā e founga 'oku totonu ke fealea'aki lelei ai e mātu'á 'i he ngaahi me'a hangē ko hai te ne totongi e me'akai mo e founga ki hono fakatonutonu 'o e makapuná?

KAU KI HA TUI FAKALOTU.

'I he 'aho ní, ko e kakai lalahi kei talavou mei he ngaahi tui fakalotu kotoa pē 'oku hangehangē he 'ikai ke nau kei nofoma'u ai pē 'i ha siasi ne nau 'i ai 'i ha to'utangata 'e taha kuo hilí. 'I he'etau hoko ko e mātu'á, te tau poupu'u'i fēfē 'etau fānau lalahi ke nau kei mālohi pē 'i he Siasí? Te tau poupu'u'i fakalaumālie fēfē kinautolu neongo kapau te nau fili ke mavahe mei he Siasí?

Neongo e ngaahi faingata'a 'oku 'i he māmaní he 'aho ní, 'e lava ke kei hoko atu hono faitāpuekina 'e he mātu'á 'enua fānau lalahi kei talavou 'aki hono fakahoko ha tokoni mo ha tataki 'oku angatonú.

NGAAHI FAKAHINOHINO MA'Á E MĀTU'Á

Neongo pē ka laka ange 'etau fānau' iate kitautou 'i ha ngaahi me'a te nau malavá pe lavame'a, ka te nau kei fie ma'u pē 'etau tokoni ko e mātu'á ki ha mo'ui 'oku lavame'á. 'Oku 'oatu heni ha ngaahi fakahinohino 'e 10 ke fai hano fakakaukau'i.

1. 'ILO'I E FIE MA'U MO E ME'A 'OKU SAI'IA AI HO'O FĀNAÚ. 'Oua na'a tala pē ki ho'o fānau lalahí 'a e founga ke ma'u ai e me'a 'okú *ke* fakakaukau 'oku nau fie ma'ú, 'eke e ngaahi me'a 'oku *nau* mahu- 'inga'ia aí, taumu'á, mo e faka'amú. Mahalo te nau kole atu ke ke tokoni ange ke fika'i ha founga ke ma'u ai ia. Kapau te nau fai iá, tuku ke tataki 'e *he'enu* ngaahi faka'amú ho'omou talanoá. Vakai'i 'a e ngaahi lelei mo e koví, lotu ke ma'u ha fakahinohino, mo hokohoko atu pē 'a e talanoá. Kapau 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i e me'a 'oku nau fie ma'ú, poupu'i kinautolu ke nau fakataha mo ha tokotaha fale'i ki he fai fakahinohino, fai ha ngaahi sivi fakaengāue 'oku manako aí, pe ma'u ha taukei lahi ange 'i he ngāue mo e ngāue 'ofá.

2. AKO 'I HE FA 'A LOTU TOKĀTELINÉ MO E NGAHI FUAKAYA 121: 34-46. 'Oku 'uhinga lelei 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he ngaahi fa'eé mo e ngaahi tamaí. 'Oku nau ako'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonú ki he anga hono fakahoko ha fakahinohino 'oku angatonú ki he 'etau fānau lalahí.

3. FAKAMAHENI KI HA KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOU TOKOLAHÍ. Te ke lava ke 'ilo 'oku toe tokanga mai e fānau 'a e kakai kehé ki he anga ho'o mo- 'uí he taimi na'á ke hoko ai ko ha taha lahi kei talavou.

'Oku fie 'ilo e kakai lalahi kei talavou ki he anga hono 'ai ke potupotutatau 'e he kakai lalahi matu'otu'a angé e ngaahi me'a mahu'inga he'enu mo'uí, fili 'a e ngaahi ngāue ma'u'anga mo'uí, pe 'ilo'i e taimi kuo ma'u ai honau malí. 'I he taimi te ke feohi ai mo e kakai lalahi kei talavou ni, 'e lahi ange e mahino te ke ma'u fekau- 'aki mo e ngaahi faingata'a 'oku fehanganhangai mo e kakai 'i honau to'u tangatá.

4. TOKONI'I KE NAU 'ILO 'ENAU NGAHI ME' AFOAKÍ. 'E tokoni hono tokoni'i 'o e kakai lalahi kei talavou ke nau 'ilo'i honau talēnití mo e me'a 'oku nau manako aí ke nau fakakaukau ai ki ha kaha'u 'oku lelei. Fakamahino'i kiate kinautolu 'oku tātātaha ke fiefia e kakaí 'i ha me'a kae 'oua kuo nau tuku ha taimi

lahi ke ngāue'i ia ke nau poto 'aupito ai. Pea na'a mo e kakai 'oku fanau'i mai mo ha ngaahi talēniti fakanatula lahí kuo pau ke nau fakamoleki ha taimi lahi ke faka- tupulaki ia kae lava ke nau lavame'a.

5. FALALA KI HE 'ENAU NGAHI FILÍ. 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni ia ke ke tui 'e haohoa ma'u pē 'enu filí. Ka 'oku 'uhinga ia ko e falala 'e lava ke nau toe foki 'o fai ha me'a 'oku lelei hili 'enu fehalākí, 'oku fa'a faka- molemole 'a e 'Otuá, pea ko e mo'uí 'e lava ke 'uhinga- mālīe lahi neongo ai pē 'oku kau ai hano ikuna'i 'o e 'ikai lava ha me'a pe kātaki'i e ngaahi faingata'á. 'E lava ke maumau'i 'aupito e *fānau* kei ikí 'e he faingata'á, ka 'oku tupulaki e *kakai lalahi kei talavou* mei hono ikuna'i 'o e ngaahi faingata'á 'o 'ikai hola mei ai. Fai ha tokoni fakaeloto mo fakamātoato, poupu'i kinautolu ke tuku e loto-hoha'á, lotu fakataha mo kinautolu mo lotua 'a kinautolu, pea fai ha fanga ki'i hua.

6. FAKAHIKIHIKI 'I KINAUTOLU 'I HE 'ENAU NGĀUÉ.

'E lava ke tokoni ki he kakai lalahi kei talavou hono fakahikihiki 'i 'enau ngāue mālohí mo e loto vilitakí ke nau nofo fuoloa ai 'i ha fo'i ngāue, hoko-hoko atu 'i ha ngaahi faingata'a lahi ange, mo nau fiefia lahi ange 'i he 'enau ngāué. Ne vahevahe 'e Palesitini Tōmasi Tōmasi S. Monisoni ha moto 'oku pehē "E hoko e lavame'á 'i hono ngāue 'i ha me'á, ka ko e fo'i faka'amu 'ata'ataá he 'ikai ke hoko ha me'a ia ai."¹

7. FEKUMI KI HA TATAKI FAKALAUMĀLIE. 'Oku tokoni 'etau ngaahi lotu mo e tuí ke tau tali lelei ange hono faka'atā e 'Otuá ke ne liliu kitautolu. 'Oku 'i ai ha fefine ne u 'ilo'i na'e hoha'a ki he ngaahi polokalama TV 'oku faka'atā he'ene fānau lalahí ke sio ai 'enau fānau. Na'á ne ongo'i 'oku hā mei he ngaahi polokalamá e sipinga 'o e ta'e-faka'apa'apá mo e keé, neongo hono tala 'oku lelei pē ia ki he fānau. Koe'uhí he na'e 'ikai ke ne loto ke kaunoa 'i he sipinga tauhi fānau 'ene fānau lalahí, na'á ne toutou lotu mo 'aukai ki he me'a te ne fai pe lea 'akí. Na'e telefoni mai hono 'ofefine 'i he fonó 'i ha pongipongi 'e taha 'o kole fale'i ki he anga hono pule'i e ta'e faka'apa'apá mo e kē 'ene fānau. Na'e vahevahe 'e hoku kaungāme'á 'ene fakakaukau ki he ngaahi polokalama TV, ko ha fa'ahinga ivi tākiekina ne te'eki ke fakatokanga 'i ia 'e hono 'ofefine 'i he fonó. Na'e fakalele'i leva 'e he mātu'a kei talavou e palopalemá mo 'enau fānau. Na'e fai ha felotoi ke fai ha ngaahi liliu, pea fakalalaka kimu'a e tūkunga 'o e 'apí.

8. TALANOVA FEKAU'AKI MO E PA'ANGÁ.

Lolotonga hono fakakaukau 'i ho'o tu'unga fakapa'angá mo e matu'otu'a fe'unga 'a e fānau kotoa pē, fakakaukau 'i he fa'a lotu pe ko e hā e fa'ahinga tokoni fakapa'anga, 'e 'oange ki ho'o fānau, kapau 'oku 'i ai. Mahalo te nau fie ma'u pē ho'o tokoní ke fa'u ha patiseti. Kapau 'okú ke foaki kiate kinautolu ha tokoni fakapa'anga, fakamahino pē 'i he kamata'angá pe 'okú ke fie ma'u ke totongi fakafoki mai 'a e pa'angá pe faka'aonga 'i ia 'i ha founa pau. Hili iá pea loto-fiefa ke 'oange kiate kinautolu e fatongia

ke nau tokanga 'i 'enau pa'angá pea ako mei he ngaahi fehala'akí, 'o kau ai ha ngaahi fehalaaki ko e 'ikai ke ma'u ha pa'anga ke ngāue 'aki he kaha'ú koe'uhí he kuo 'osi kotoa ia hono fakamoleki.

9. LOTO FAKATŌKILALO. 'I he taimi 'okú ke ongo'i tautea ai koe'uhí ko ha ngaahi fehalaaki 'i ho'o tauhi fānau, feinga ke toe fakalahi ange ho'o loto-fakatōkilaló kae 'ikai ko ho'o ongo'i halaiá. Kole fakamolemole 'i he anga'ofa, fakahā e me'a te ke fai ke fakalele'i 'akí, pea toki laka atu ki mu'a 'i he loto falala mo'oni. Tuku ke mahino ki ho'o fānau 'i he 'enau siofi koé 'oku lava pē ke fakalele'i e fehala'akí, 'oku 'ikai ko ha faka'ilonga 'o ha loto-fo'i 'a e kole fakamolemolé, pea 'oku ma'u e nongá 'i hono fakamolemole 'i e ni'ihí kehé pea mo kitautolu foki.

10. FAKAFUOFUA 'I 'O E LAVAME 'A MO 'ONÍ.

'I he taimi 'oku fu'u hoha'a ai ki he anga hono fakamaau 'i kitautolu 'e he ni'ihí kehé ki he anga e fili 'etau fānau (tatau ai pē pe 'oku lelei pe kovi), 'oku mole leva meiate kitautolu 'a e taumu'á, pea fa'a mole leva mo e Laumālié. Manatu 'i 'oku 'ikai ke makatu'unga 'etau lavame'a ko e mātu'á mei he anga hono mo'ui 'aki he'etau fānau 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'oku tau tui ki a'í ka 'i he anga 'etau mo'ui 'aki ma'u pē mo ta'esiokita e ngaahi tefito 'i mo'oni ko iá.

'I he'etau fakakaukau 'i 'i he fa'a lotu e ngaahi fie ma'u mo e 'ulungaanga 'etau fānau lalahi kei talavou kotoa pē, 'e lava ke tokoni e Laumālié ke tau tataki lelei 'etau fānau 'o 'ikai fakaanga 'i kinautolu, tokoni 'i 'etau fānau kae 'oua na'a fu'u lahi ange he me'a 'oku nau fie ma'ú, pea tuku ke nau tau'atāina kae 'ikai li'aki kinautolu. 'I he'etau fai iá, 'e falala leva 'etau fānau lalahi kei talavou 'oku tau tu'u mo e 'Eikí 'i honau tafa'akí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Great Expectations" (faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kakai lalahi kei talavou, 11 Sānuali, 2009), 6; speeches.byu.edu.

NA'E TALI 'E NĪFAI 'E KU NGAĀHI FEHU'Ī

Na'e fā'ele'i au 'i he Siasī, ka na'e tātātaha pē ha 'alu hoku fāmīlī ki he lotū 'i he'eku tupu haké. Ka neongo 'eni, na'á ku ma'u ma'u pē ha founga ke u 'alu ai ki he lotū. 'I he konga kimu'a 'o e 1970 ne u hoko ai ko ha faiako semineli 'i Pitisipeeki 'i Kenisesi, USA. 'I he taimi ne mau ako ai e Tohi 'a Molomoná, ne u fakatukupaa'i e kalasī—kau ai mo au—ke mau lau kotoa e tohī. Ne u ma'u ha fakamo'oni mālohi lolotonga ha'aku laukonga 'i ha 'aho 'e taha, 'oku mo'oni ia.

Hili ha ngaahi ta'u si'i mei ai ne 'a'ahi ange 'eku ongomātu'á. Lolotonga 'ena 'a'ahī, ne 'ohake he'eku tamaí ha ngaahi me'a ne ma tō kehekehe ai pea 'ikai ke u loto ke alea'i mo ia. Neongo ia, na'á ne vili ta'e'unua pē, pea ne u meimei 'ita ai. Ne

Na'á ku toe sio ki he talanoa 'o Nifai mo e kaufana na'e motú, pea ne u ongo'i mālohi ke 'alu ki he'eku tamaí 'o kole ha fakahinohino mo ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikī.

u mavahe 'i ha ki'i taimi si'i 'ou 'alu ki hoku loki mohé, peá u tū'ulutui ai 'o lotu ki he Tamai Hēvanī mo kole kiate Ia ke tokoni 'i he'eku fehanga-hangai mo 'eku tamaí. Na'e hoko mai 'a e talí 'i ha fo'i fakakaukau: ko e fakamatala kia Nifai mo e kaufana na'e motú.

Na'á ku sio ki he talanoa 'i he 1 Nifai vahe 16. Na'á ku fakakaukau ki he loto-fakatōkilalo fe'unga 'a Nifai ke 'alu ki he'ene tamaí, 'a ia ne lāunga ki he 'Eikī, 'o kole ke 'ilo e feitu'u 'oku totonu ke 'alu ki ai ke ma'u ai ha me'akaí (vakai, veesi 23). Ne u ongo'i mālohi ke fai e fo'i fakakaukau ko iá, ke 'alu 'o kole ha tataki mei he'eku tamaí pea pehē ki ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikī.

'I he taimi na'á ku foki ai ki he loki talanoa 'o kole ki he Tangata'eikī ke

ne fakahoko ha tāpuakī, na'e ongo ia ki hono lotó pea kamata ke ne tangi. Na'á ne pehē mai, "Tuku ke u fakakaukau ki ai."

Na'á ne 'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho ne hokó. Kimu'a pea mavahe e Tangata'eikī mo e Fine'eikī, na'á ne foaki mai ha tāpuaki faka'ofu'ofa.

Hili e me'a ko iá, na'e kamata ke liliu e Tangata'eikī. 'I he'ena foki mei Kenisesi, ne 'a'ahi 'eku ongomātu'á ki 'Ātama'onitai-'Āmani 'i Misuli, USA, 'a ia ne ma'u ai 'e he'eku tamaí ha a'usia fakalaumālie mālohi.

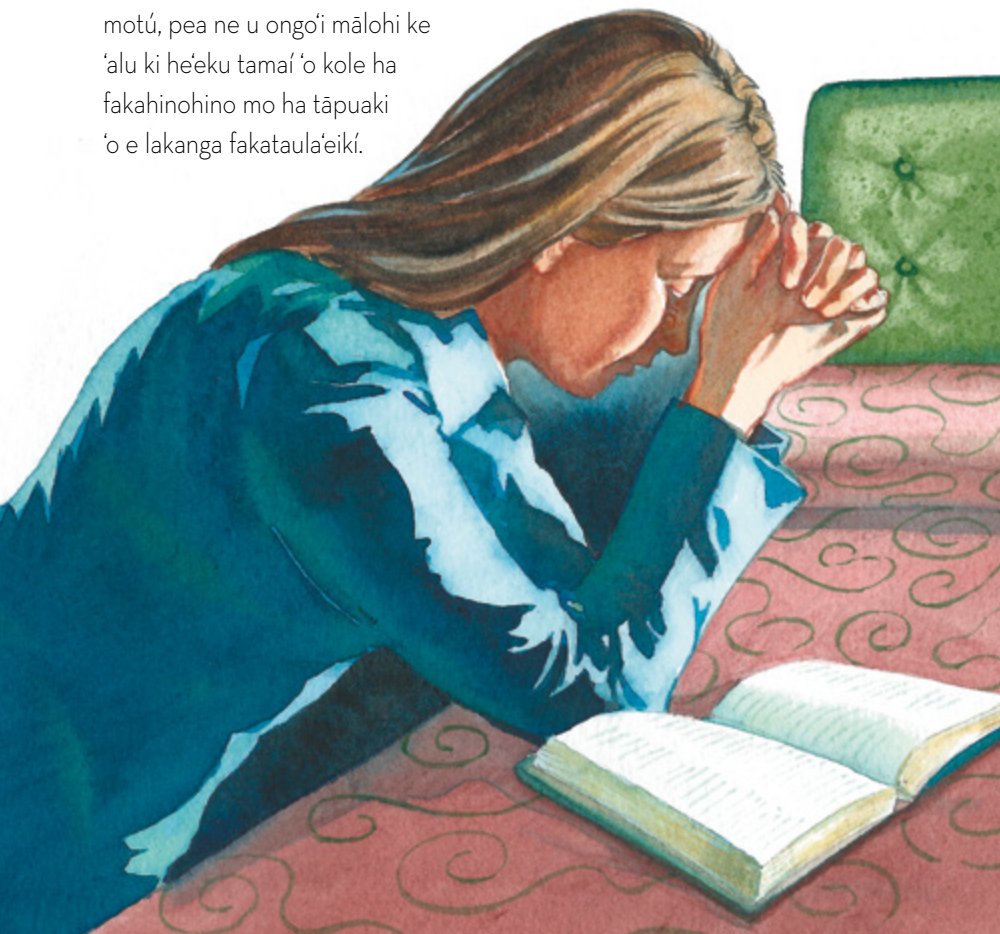
Ne 'ikai fuoloa mei ai, kuo mālohi mo hoko 'eku ongomātu'á ko ha Kāingalotu mo'ui tukupā. 'I he ngaahi ta'u lahi hoko maí, na'á na ngāue fakafaipekau fakataha tu'oua—ko e taha 'i Siamane mo e taha 'i he Temipale Sikuea 'i Sōleki Siti. Na'e hoko e tangata'eikī ko ha pēteliake fakasiteiki 'i he taimi na'á ne pekia ai 'i he 1987.

Na'e 'afio'i 'e he 'Eikī ko ha tangata lelei 'a e Tangata'eikī. Na'e ma'u 'eku talí mei he Tohi 'a Molomoná, pea 'i he'eku ngāue'i e ue'i ko iá ne 'ilo ai 'e he Tangata'eikī 'oku fie ma'u ke ne hoko ko ha taki ki homau fāmīlī. Na'e liliu 'e he a'usia ko 'enī e me'a kotoa pē ma'amautolu.

Ku'ou 'ilo ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni mo'oni ia 'e taha 'o Sisū Kalaisi pea na'e hiki ia ma'a hotau kuongá ni. 'Oku ou 'ilo 'e lava ke u tafoki ki ai 'i he taimi 'oku ou lotu fo'i a'i pe 'i ha fa'ahinga tūkunga pē. 'Oku ma'u 'a e ngaahi talí 'i he Tohi s'a Molomoná.

Ko e mo'oni, "e fakahā kiate [kitautolu] 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke [tau] fai" (2 Nifai 32: 3). ■

Siuti M. Sāmīta, Kenisesi, USA

ONGO TOHI MEI HE FINE'EIKÍ

I he 1996 ne u ma'u mo hoku uai'fi ha ongo tama tangata, ko e ta'u fa mo e ta'u fitu. Ko ha famili kei talavou femo'uekina angamaheni pe kima'utolu. Ne faitohi hoku uai'fi 'i ha po 'e taha ki hoku 'ilamutu ko Keleni, 'a ia ne lolotonga ngaue fakafaifekau 'i Finilani.

Na'a ne ongo 'i pe 'oku fie ma'u ke ne fai ha tohi loloa—'oku fakakiiki atu ai e me'a 'oku fai 'e he memipa takitaha 'o e famili, honau tu'unga fakalaumalié, ko e me'a 'oku hoko ki hoku uiui' mo hono uiui' faka-Siasi, ko e talanoa 'o hono fakaulu, 'ene ongo kau ki he ngaue fakafaifekau, mo 'ene fakamo'oni ki he ongoongolelei.

Ko ha tohi faka'ofofa ia, ka na'a ku fifili pe 'e fu'u fie ma'u 'e hoku 'ilamutu ha fakamatala lahi pehe. Na'a ne toe fai ha tohi kimui ki ai.

Hili ha ta'u 'e ono mei ai, lolotonga 'eku hoko ko ha pisope pea kuo ta'u 10 mo 13 'ema ongo tamaiki tangata, ne liliu fakafokifa 'eku mo'ui. 'I he 'aho 2 'o Sānuali 2002, na'e malolo 'a hoku uai'fi mei ha mahaki mafu, na'a ne kei ta'u 42 pe.

Ne u feinga 'i 'api ke hokohoko atu he muimui ki he ngaahi tefito 'i mo'oni 'i he "Ko e Fāmilī: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani."¹ Na'a ku 'ilo 'oku lava ke u tokanga 'i e 'api mo tokonaki ma'a 'eku fānau, ka na'e 'ikai ke fe'unga hono lehilehi 'i hoku ongo fohā. Neongo ia, ne hokohoko atu 'emau mo'ui 'i he lelei taha ne mau lavā.

'I Sune 2012 ne 'omi ai 'e hoku foha si'isi' taha ko Samu, 'oku lolotonga ngaue fakafaifekau taimi kakatō 'i he Misiona Kololoto Tenivā Sauté kiate au ha 'i-meili. Na'a ne tohi mai 'o pehe, "Na'e hoko ha me'a faka'ofo 'i he uike ni. Na'a ku ma'u ha ongo tohi mei he Fine'eiki."

Na'a ne fakamatala 'i mai na'a ne ma'u ha fakamoimoi mei hono kāinga

ko Keleni. 'a ia na'e kau ai e 'ū tohi na'e fai ki ai 'e he fa'eé lolotonga 'ene 'i Finilani.

Na'e tohi mai 'a Samu 'o pehe, "Na'e pehe 'e Keleni ko e ongo tohi ko ia na'e fai ange 'e he Fine'eiki 'i he'ene ngaue fakafaifekau na'e fakataumu'a pe ia ma'aku he lolotonga 'eku ngaue fakafaifekau. Ko ia ai, na'a ne 'omi ia kiate au pea na'e faka'ofofa mo'oni ia!"

Na'e pehe 'e Samu 'i he'ene 'ilo ki he ului 'ene fa'eé, fakamo'oni, mo 'ene ongo ki he ngaue fakafaifekau ne hoko ia "ko ha fakalotolahi mo'oni he taimi ni." Na'a ne pehe 'oku ne palani ke hiki tatau 'a e ongo tohi pea 'omai e tatau totonu ki 'api.

Na'e pehe 'e Samu, "Ne 'ikai ke u teitei 'ilo na'a ke hoko ko ha palesitēni he kolomu 'a e kaumātu'a pe ko ha taki ngaue fakafaifekau 'i he uoti." Na'a ne 'ilo ko e taimi na'a ne ta'u fa ai, na'a ne "puna ki he funga mōhengā he 'osi 'a e lotu 'o kaila "Oku

Na'e ongo mālohi, fakatāutaha, pea ongo mo'oni e ngaahi tohi neongo na'e fai ia 'i he 1996, koe'uhī ko e ngaahi me'a ne hoko he ngaahi ta'u kimui, ne toe ongo mo'oni ia.

ou fie hoko ko ha faifekau."

Na'a ne tānaki mai leva mo ha me'a na'a ne ako kau ki he'ene fa'eé: "Oku pau pe ne 'ilo 'i 'e he Fine'eiki te u hoko ko ha tokotaha fangatua fesi koe'uhī he na'a ne pehe te u lava 'o kaungāme'a mo e tokotaha fangatua fesi fakapalōfesimalé koe'uhī ko hoku 'ulungaanga lelei. :)"

Ne kamata ke u tangi 'i he'eku lau e anga e fakafeangai 'a Samu ki he ongo tohi. Hili ha ngaahi uike si' i mei ai na'a ne meili' i mai e tohi ki 'api. Na'e ongo mālohi, fakatāutaha, pea ongo mo'oni neongo na'e fai e tohi 'i he 1996, ka koe'uhī ko e ngaahi me'a ne hoko he ngaahi ta'u kimui, ne toe ongo mo'oni ia.

Na'e fakamālohia hoku 'ilamutu 'e he ngaahi tohi 'a hoku uai'fi, 'o hangē ko hono "li atu e mā 'i he fukahi vai" (vakai, Tangata Malanga 11:1), na'a nau toe foki mai he ngaahi ta'u kimui ke faitāpuekina ai hono foha ngaue fakafaifekau mo e husepāniti uitoú. ■ Keni Pinikā, Kalefōnia, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, "Ko e Fāmilī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.

NA'Á KU MAMATA KI HE FOFONGA HO'O FA'EE

I ha Sāpate 'e taha 'i he fa'ahita'u māfana 'o e 2002, na'á ku 'ā hake 'o fakakaukau ki he'eku fa'ee, 'a ia ne toki mālōloō. Ne u 'a'ahi ki he uooti ne u tupu hake ai 'i Pasifiki Palasaite 'i Kalefōnia, USA, 'a ia ne lotu ai 'eku fa'ee 'i ha meimei ta'u 'e 50.

Na'á ku tū'ulutui 'o lotu mo fakahā ki he 'Eikí 'a 'eku ongo'i lahi 'ene puli mo kole ha a'usia fakalaumālie ki he 'aho ko iá.

Na'á ku palani ke 'alu ki hono fakamafola 'o hono toe fakatapui 'o e Tempale Nāvū 'Ilinoisí 'i he siteikí 'i Sanitā Mōnika 'i Kalefōnia he ho'atā ko iá. Ka ko e me'apangó, na'á ku a'u tōmui atu pea 'ikai tali ke u hū ki he fakatahá. Na'á ku foki ki he'eku kaá 'o lele atu he hala lahí.

'I he'eku faka'uli atú, ne u fanongo ki ha le'o 'oku pehē mai, Lenití 'alu 'o vakai'i 'a Mele! Ko Melé ko ha kaungāme'a mamae 'o homau fāmílí pea ko ha mēmipa mālohi ia 'o ha tui fakalotu kehe. Na'á ne kaungā'api mo 'ene tama fefine ko Natasá mo hoku Mehikitanga ko Lupí 'i ha ta'u 'e 25 tupu. Koe'uhí he na'e 'ikai hanau fāmílí ne nau nofo vāofi, na'á ne hoko leva ko ha kongā 'o homau fāmílí. Hili e mālōlo hoku mehikitangá 'i he 1984, ne fa'a 'a'ahi 'eku fa'ee kia Mele, 'o 'ave ma'u pē ha ki'i me'a'ofa pe ko ha me'a na'á ne ta'o.

Ne u tukunoa'i pē 'a e ue'i ko iá 'i he kamata'angá. He 'ikai ke u 'a'ahi ki ai ta'e tomu'a telefoni ke ne 'ilo'i,

pea na'e 'ikai foki ke 'i ai 'eku telefoni to'oto'ó ke telefoni ki ai. Ne fakafokifā ha toe ongo le'o lahi mai 'a e le'ó he taimi ko 'ení: "Lenití, 'alu 'o vakai'i 'a Mele!" Ne u tokanga leva ki he fale'i he taimi ko 'ení, neongo na'e 'ikai ha taimi fe'unga ke u hū ai kitu'a mei he hala lahí.

'I he taimi na'á ku a'u atu ai kia Melé, na'á ne fakafe'iloaki mai ka na'á ne mata'i puke. 'Oku lava ke u tala na'á ne tangi. Ne u 'eke ange pe ko e hā e me'a na'e hokó. Na'á ne talamai na'e puke lahi mo felāngaaki mei ha lavea 'i hono kiá. 'Ikai ke ngata ai, na'e mei 'osi 'ene me'akaá. Na'á ne pehē na'e fu'u puke lahi ke lue ki he fale talava'i pe māketí.

'I he'eku 'eke ange pe ko e hā na'e 'ikai ai ke ne telefoni ange ki ha taha 'i homau fāmílí, na'á ne pehē mai leva, "Na'á ku lotu mo kole ki he Tamai Hēvaní ke ne 'omi ha taha ke ha'u 'o tokoni'i au."

Na'á ku talaange ne fanongo e Tamai Hēvaní ki he'ene lotú 'o fekau'i ke u ha'u. Ne ma fa'ofua pea na'á ne fakamatala'i mai leva ha me'a he 'ikai ke toe ngalo 'iate au. Na'á ne pehē mai, "I he taimi na'á ke a'u mai ai ki hoku matapaá, ne u sio au ki he fofonga ho'o fa'ee 'o 'ikai ko hoho fofongá."

Na'á ku ongo'i he taimi pē ko iá 'a e ofi mai kiate au e laumālie faka'ofa 'ofa 'o 'eku fa'ee, pea u ongo'i na'e ue'i au ke u tokoni 'o hangē pē ko e tokoni 'eku fa'ee. Na'e fakatapui kotoa 'ene mo'uí, ki hono tokoni'i 'o e ní'ihí kehé.

'Oku ou 'amanaki he 'ikai ke toe ngalo 'iate au 'a hono mahu'inga 'o e talangofua ki he le'o 'o e Laumālié mo e sipinga ne tā ma'aku he'eku fa'ee ki hono tokoni'i 'o e ní'ihí kehé. ■

Lanití Leinolo 'Ālani, Kalefōnia, USA

I he taimi na'á ku a'u atu ai kia Melé, na'á ne fakafe'iloaki mai ka na'á ne mata'i puke. Ne u lava 'o tala na'á ne tangi.

NA'Á KE FAKAHAOFI 'EKU NOFO MALÍ

I he taimi na'á ku ngāue langa ai 'i 'Oamani mei he 1979 ki he 1986, na'á ku ngāue he potungāue malu'í. Na'e 'omi 'e he potungāué kiate au, e ngaahi ngāue 'i ha feitu'u 'oku fai-ngata'a taha e a'u ki ai he fonuá, pea ko e kongā lahi 'o e ngāué ko au tokotaha pē ne u tokanga 'i e ngaahi ngāué. Ko au toko taha pē 'a e mēmipa 'o e Siasí ne ngāue ki he potungāué.

I ha 'aho 'e taha ne u fetaulaki ai 'i he hetikuota 'o 'emau kautahá, mo ha tokotaha 'enisinia na'á ne fa'a lau'í kovi'í e Siasí he kuohilí. Na'á ku fa'a kātaki'í pē 'ene lau koe'uhí he na'á ku 'i he hetikuotá pē 'i ha taimi nounou kimu'a pea u mavahe atu ki ha ngāue 'e taha.

Neongo ia, kimui mai ne vahe e tangatá ni ke ne sivi'í e ngāue faka-'uhila 'i he ngaahi ngāue langa ne fai 'i he kau'āfonua 'o 'Oamani mo 'Iemení. Ne fakataimi-tēpile'í ke ma ngāue fakataha 'i ha houa nai 'e taha kimu'a pea ne foki atu ki he hetikuotá.

I he'ene tū'uta angé, na'á ne sivi'í e ngāué pea fakafiemālie e me'a kotoa ki ai. Lolotonga 'ema ngāue fakatahá, na'e tukutaha pē 'ema talanoá 'i he ngāué pea u toki lele leva 'o 'ave ia ki he mala'evakapuná.

Ko ha fa'ahita'u 'uha ia, pea na'e 'ao'aofia e tō'anga vakapuná 'a ia na'e 'i ha tafatafa mo'unga 'oku fute 'e 6,000 (1,830 m) 'i 'olunga 'i he Tahí 'Initiá. 'E toe toloi e taimi puna hoku kaungā ngāué.

Na'e vave e tā hoku mafú 'i he'eku 'ilo'í te u nofo 'o tatali mo e tangatá ni 'i he kaá. Hili ha'aku lotu fakalongolongo pē, ne ha'u ha fakakaukau ke u 'eke ki he tangatá 'o kau ki hono fāmilí, kae tautautefito ki hono uaifí.

I he'eku fai iá, ne fakafokifā e tangi 'a e tangata 'enisinia, 'o ne talamai na'á ne toki ma'u ha fakamatala 'oku feinga hono uaifí ke na vete. Ne ha'u ki hoku 'atamai he taimi pē ko iá 'a e fo'í lea ko e 'ofā, pea 'i he houa 'e ua hono hokó na'á ma talanoa ki he 'ofa 'oku totonu ke tau ma'u ki he ni'ihí kehé pea mo e 'ofa 'oku ma'u 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ma'atautolu kotoá. Ne vave pē ha'aku fakatokanga'í hake kuó ma hoko ko ha kaungāme'a. 'I he faka'osi'osi 'ema pōtalanoá, ne ma'a e langí pea heka leva e 'enisinia ki he vakapuná. Ne taimi si'í pē mei ai ne u fanongo kuó ne fakafisi mei hono lakangá 'o foki ki 'api.

Hili ha ngaahi ta'u si'í mei ai lolotonga ha'amau lue mo e kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'i Pilimifí, ko ha kolo he matāfanga 'i he tafa'aki fakatonga 'o 'Ingilani, na'á

ku fakatokanga'í ha tangata 'oku lue mai kiate au. 'I he'ene a'u maí, na'á ne pehē mai, "Ne u sio mai pē ko koe 'eni, Niila."

Ko e tangata 'enisinia 'eni mei 'Oamani. He 'ikai ke toe ngalo 'iate au 'ene lea na'e fai maí: "Fakamālō atu 'i ho'o talanoa mai kiate au fekau'aki mo e 'ofā he 'aho ko ē 'i he mo'ungá. Na'á ke fakahaofi 'eku nofo malí, pea te u hounga'ia ai 'o ta'engata."

Ne ma talanoa taimi si'í pē pea ne mavahe. Kuo te'eki ai ke ma toe fe'iloaki.

Te u fakamālō ma'u pē koe'uhí ko e ue'í fakalaumālie ko ia ne u ma'u 'i 'Oamani. Na'á ne tāpuaki'í 'a e tokotaha 'enisinia pea 'omi kiate au ha mālohi ke ne fakatu'uma'u 'eku tui ki he Siasí 'i he taimi ne u nofo toko taha ai mo mama'o mei 'apí. ■

Niila S. Uloi, 'Iokesaea, 'Ingilani

Náe vave e tā hoku mafú 'i he'eku 'ilo'í te u nofo 'o tatali 'i he kaá mo ha tangata na'á ne fai ha lau kovi ki he Siasí.

Fai 'e 'Eletā
Gerrit W. Gong
'O e Kau
Fitungofulú

HOKO 'O

Haohaoá 'ia Kalaisí

Oku tau hiva'i fakataha mo 'etau fānaú, ["Oku ou ongo'i e 'ofa 'a hoku Fakamo'uí, 'a e 'ofa 'okú ne foaki tau'atāina ma'akú."]¹

'Oku hangē 'ene 'ofa fakalelei 'a ia ne foaki tau'atāina ko ha "hu'a huhu mo e hu'a hone ta'e ha pa'anga pea ta'e ha totongi" (2 Nifai 26:25). 'Oku 'ikai hano ngata'anga pea 'oku ta'engata (vakai, 'Alamā 34:10), 'oku fakaafe'i kitautolu 'e he Fakalelei ke "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoá 'iate ia" (Molonai 10:32).

'E hanga 'e he mahino lelei e 'ofa fakalelei ne foaki tau'atāina 'e he 'Eikí ki he kakai kotoa pē, 'o to'o atu meiate kitautolu 'a e fakapuhopuha'á, ma'u halá, mo e 'amanaki 'oku fu'u tōtu'a ki he 'uhinga mo'oni 'o e haohaoá. 'Oku hanga 'e he mahino ko iá 'o to'o atu 'etau manavasi'i 'oku 'ikai ke tau haohaoá—'a e manavasi'i 'oku tau fai ha ngaahi fehalakí, manavasi'i 'oku 'ikai ke tau fe'ungá, manavasi'i 'oku 'ikai ke tau lava ha me'a 'i hono fakafehoanaki ki he ni'ihí kehé, mo e manavasi'i 'oku 'ikai ke fe'unga e me'a 'oku tau faí ke taau mo 'Ene 'ofá.

'Oku tokoni'i kitautolu 'e he 'ofa fakalelei na'e foaki tau'atāina 'e he Fakamo'uí ke tau fa'a fakamolemole

'E hanga 'e he mahino lelei e 'ofa fakalelei ne foaki tau'atāina 'e he 'Eikí ki he kakai kotoa pē, 'o to'o atu meiate kitautolu 'a e fakapuhopuha'á, ma'u halá, mo e 'amanaki 'oku fu'u tōtu'a ki he 'uhinga mo'oni 'o e haohaoá.

ange pea si'isi'i ange 'etau fakamaau'i e ni'ihí kehé mo kitautolú. 'Oku fakamo'ui 'e he 'ofa ko 'ení hotau vā fetu'utakí mo 'omi kiate kitautolu ha ngaahi faingamālie ke 'ofa, ma'u ha mahino, mo ngāue 'o hangē ko ia ne fai 'e hotau Fakamo'uí.

'Oku liliu he'ene 'ofa fakalelei 'etau fakakaukau ki he haohaoá. 'E lava ke tau falala kiate Ia, tauhi faivelenga 'Ene ngaahi fekaú, mo fai atu 'i he tuí (vakai, Mōsaia 4:6)—'o a'u ai pē ki he'etau ongo'i ha loto fakatōkilalo, hounga'ia, mo e fakafalala lahi ange ki Hono 'ulungaanga lelei, 'alo'ofá, mo e anga'ofá (vakai, 2 Nifai 2:8).

Ko hono fakalūkufuá, 'oku hanga 'e he ha'u ko ia kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate Iá, 'o fokotu'u e haohaoá ke hoko ko ha konga 'o e fakalalakaka ta'engata 'a hotau laumālié mo e sinó—'a ia ko hono 'ai mahinó, ko e fakalalakaka ta'engata 'a hotau laumālié (vakai, T&F 88:15). 'Oku hoko e haohaoá mei he ngaahi ola 'o 'etau fononga fakamatelie 'i he mo'uí, maté, mo e toetu'ú, 'i he taimi 'e fakafoki ai 'a e me'a kotoa pē "ki honau tu'unga angatotonu mo haohaoá" ('Alamā 40:23). 'Oku kau ai e anga 'o e fanau'i fakalaumālié, 'a ia 'oku hoko ai "ha fu'u liliu lahi" ki hotau lotó mo e 'ulungāngá (Mōsaia 5:2). 'Oku hāsino ai 'etau mo'ui ma'a 'i ha taimi lōloa 'o fakafou 'i he ngāue tokoni faka-Kalaisí mo e talangofua ki he ngaahi fekau 'a e Fakamo'uí mo 'etau ngaahi fuakavá. Pea 'oku fekau'aki ia mo e vā fetu'utaki 'a e kakai mo'uí mo e kau pekiá 'o hoko ai 'enua feohi haohaoá (vakai, T&F 128:18).

Neongo ia, 'oku fa'a 'i ai e ma'uhala ki he fo'i lea ko e *haohaoá*, 'o pehē ko e 'ikai ke toe 'i ai ha fehalaaki. Mahalo pē ko koe pe ko ha taha 'okú ke 'ilo'i 'okú ne feinga mālohi ke ne ma'u e haohaoá 'i he founga ni. Koe'uhí 'oku hangē 'oku faingata'a

ke a'usia e fa'ahinga haohaoa ko iá neongo hono fai hotau lelei tahá, 'oku tau loto hoha'a leva, loto-fo'i, pe fu'u ongosia. 'Oku tau feinga leva ke pule'i hotau ngaahi tükungá mo e kakai 'oku tau feohi ka 'oku 'ikai pe ke malava. 'Oku tau hoha'a 'i he ngaahi vaivaí mo e fehalákí. Ko hono mo'oní, ko e lahi ange 'etau feingá, ko e mama'o ange ia 'etau ongo'i e haohaoa 'oku tau fekumi ki aí.

Ko e me'a leva 'oku hokó, ko 'eku feinga ke fakalahi 'etau hounga'ia he tokāteline 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí pea mo e 'ofa mo e 'alo'ofa ne foaki tau'atāina 'e he Fakamo'uí ma'atau-tolú. 'Oku ou fakaafe'i koe ke ke faka'aonga'i ho'o mahino ki he tokāteline 'o e Fakalelei ke ne tokoni'i koe mo e ni'ihī kehé, kau ai e kau faifekaú, fānauakó, kau tāutaha kei talavou, ngaahi tamaí, ngaahi fa'ē, kakai te'eki mali ka ko e 'ulu ia 'o ha fāmilí, mo e ni'ihī kehé 'oku nau ongo'i lomekina ke ma'u e haohaoá pe feinga ke haohaoá.

Ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí

Na'e teuteu'i e Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí talu mei hono tanupou 'o e māmaní (vakai, Mōsaia 4:6–7), ke ne faka'atā kitautolu ke ako, fakatomala, mo tupulaki mei he'etau ngaahi a'usíá mo e filí.

'I he mo'ui fakamatelie fakataimi ko 'ení, 'oku fakatou tokoni e "otu lea ki he 'otu lea" (T&F 98:12) tupulaki fakalaumālié mo e "fu'u liliu lahi" 'o e lotó (Alma 5:12, 13; Mōsaia 5:2) ngaahi a'usia fakalaumālié ke tau ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate Ia. 'Oku fakamanatu mai kiate kitautolu 'e he fo'i lea angamaheni ko ia ko e "kātaki ki he ngata'angá" 'oku fakatou kau e taimí mo e founga ngāuē 'i he tupulaki ta'engata.

'I he vahe faka'osi 'o e Tohi 'a Molomoná, 'oku ako'i kitautolu 'e he

palōfita ma'ongo'onga ko Molonai ki he founga ke ha'u pea hoko 'o haohaoa 'ia Kalaisí. 'Oku "[tau] fakafisi mei he anga ta'emā'oni'oni kotoa pē." 'Oku tau "ofa ki he 'Otuá 'aki [hotau] ivi, 'atamai, mo e mālohi kotoa." Pea 'oku toki fe'unga 'Ene 'alo'ofá kiate kitautolu, he "oku tupu 'i he'ene 'alo'ofá ['etau] haohaoa 'ia Kalaisí." Kapau "he 'ikai [ke tau] lava ke faka'ikai'i" e mālohi 'o e 'Otuá, 'e lava ke "fakamā'oni'oni'i [kitautolu] 'ia Kalaisi 'i he ['alo'ofa] 'a e 'Otuá," 'a ia "oku 'i he fuakava 'a e Tamaí ke fakamolemole'i ['etau] ngaahi angahalá," ka tau lava 'o "hoko 'o mā'oni'oni, ta'e ha 'ila" (Molonai 10:32, 33).

Ko hono aofangatukú, 'oku 'omi 'e he "fu'u feilaulau lahi mo faka'osi" 'a e Fakamo'uí 'a e "alo'ofá, 'a ia 'okú ne ta'ofi 'a e fakamaau totonú, pea 'omi ai ha ngaahi founga ki he tangatá ke nau ma'u ai ha tui ke fakatomala" (Alma 34:14, 15). Ko hono mo'oní, 'oku mahu'inga 'etau "tui ke fakatomalá" ki he'etau ha'u kia Kalaisí, pea hoko 'o haohaoa 'iate Iá, mo fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e "palani lahi mo ta'engata 'o e huhu'í" ('Alamā 34: 16).

'E lava ke fakatupulaki 'etau tuí pea

Ko hotau Fakamo'uí pē na'e haohaoa 'ene mo'uí, pea na'a mo la na'á Ne ako mo tupulaki mei ha a'usia fakamatelí.

tau ma'u ha loto-to'a ke tukuange 'a e ngaahi 'amanaki 'okú ne ta'ofi kitautolú 'a ia 'oku fie ma'u ai ke tau fai e ngaahi me'a ke haohaoá 'aki hano tali kakato e Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí. 'Oku pehē 'e he founa fakakaukau ta'e-fieauná ko e me'a kotoa pē ke matu'aki haohaoa pea ka 'ikai pē ke pehē ta 'oku 'ikai ke 'i ai ha toe 'amanaki lelei ia. Ka 'oku lava ke tau tali loto hounga'ia, 'i he'etau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, ko 'Ene fakatupu ma'ongongonga tahá 'a kitautolu (vakai, Saame 8:3–6; Hepelū 2:7), 'a ia ko ha fakatupu 'oku kei fai hono fakatupulaki.

'I he mahino lelei kiate kitautolu 'a e 'ofa ne foaki tau'atāina 'i he fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'oku 'osi leva 'etau manavahē ko ha fakamaau fakapuhopuha'a Ia mo 'ikai ha toe faka'atu'í. Ka te tau 'ilo'i fakapapau, "na'e 'ikai fekau 'e he 'Otuá hono 'Aló ki māmani ke fakamala'ia 'a māmani; ka koe'uhí ke mo'ui 'a māmani 'iate ia" (Sione 3:16–17). Pea 'e mahino leva kiate kitautolu 'oku fie ma'u ha taimi mo ha ngāue ki he'etau tupulakí (vakai, Mōsese 7:21).

Ko Hotau Fa'ifa'itaki'anga Haohaoá

Ko hotau Fakamo'uí pē na'e haohaoa 'ene mo'uí, pea na'a mo Ia na'á Ne ako mo tupulakí mei ha a'usia fakamatelié. Ko e mo'oni, "na'e 'ikai te ne ma'u mei he fonú 'i he kamata'angá, ka na'á ne fai atu mei he 'alo'ofa ki he 'alo'ofa, 'o a'u ki he'ene ma'u hono fonú" (T&F 93:13).

Na'á ne ako mei he a'usia fakamatelié ke "to'o kiate ia [etau] ngaahi vaivaí. . . koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakaí" ('Alamá 7:12). Na'e 'ikai te ne mo'ulaloa ki he ngaahi 'ahi'ahí, ngaahi angahalá, pe ngaahi mafasia faka'ahó, ka na'á Ne

'alu hifo 'o ma'ulalo ange 'i he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a fakamatelie kotoa pē (vakai, T&F 122:8).

Na'e fekau'i kitautolu 'e he Fakamo'uí 'i he Malanga he Mo'ungá: "Ke mou haohaoa" (Mātiu 5:48). 'E lava ke liliu e fo'i lea faka-Kalisi ki he *haohaoá* ko e "kakato, 'osi, tupulaki kakato" ('i he Mātiu 5:48, futinouti e). Na'e kole mai 'e hotau Fakamo'uí ke tau hoko 'o kakato, 'osi, tupulaki kakato—ke hoko 'o haohaoa 'i he 'ulungaanga mo e ngaahi tō'onga faka'ofa'ofa 'okú Ne ma'u mo 'etau Tamá 'i Hēvaní.²

Tuku mu'a ke tau vakai ki he founa 'e lava ke tokoni ai hono faka'aonga 'i e tokāteline 'o e Fakalelei ke tokoni'i kinautolu 'oku nau ongo'i fie ma'u ke nau kumi pe hoko 'o haohaoá.

Haohaoá

'E lava ke hoko e ta'e mahino ki he 'uhinga 'o e hoko 'o haohaoá 'i ha *vilitaki ke haohaoá*—ko ha tō'onga fakakaukau pe 'ulungaanga 'okú ne 'ave e holi faka'ofa'ofa ke fai lelei pea hoko liliu ia ko ha faka'amu 'oku 'ikai ke fa'a malava ke hoko 'o haohaoa pē *he taimí ni*. 'Oku fa'a hoko e vilitaki ke haohaoá mei he ongo'i ko kinautolu pē 'oku haohaoá 'oku totonu ke 'ofa'í pe 'oku 'ikai totonu ke tau fiefia kae 'oleva pē ke tau toki haohaoa.

'E lava ke hoko ha ta'emamohe, hoha'a, fakatolotoloi, loto-fo'i, fakatonuhia'i pē kita, mo e loto mafasiá 'i he vilitaki ke haohaoá. 'E lava ke hanga 'e he fa'ahinga ongo ko 'ení 'o ta'ofi 'a e nongá, fiefiá, mo e loto fakapapa ne finangalo hotau Fakamo'uí ke tau ma'u.

Ko e kau faifekau 'oku nau fie ma'u ke hoko 'o haohaoa he taimi ní te nau hoha'a pe loto-fo'i kapau 'oku nau sio 'oku 'ikai ke vave 'enau ako e lea

fakafonua honau misioná, sio 'oku papitaiso e kakaí, pe ma'u ha ngaahi fatongia fakatakimu'a 'i he misioná. Ki he kakai kei talavou 'oku nau anga he lavame'á, 'e hoko e ngāue fakafaifekau ia ko e 'uluaki faingata'a lahi ia 'o e mo'uí. Ka 'e lava pē e kau faifekau 'o talangofua kakato 'o 'ikai ke haohaoa. 'E lava ke fua e ola lelei 'enau ngāue mei he'enua tukupā ke tokoni'i e ni'ihiki fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmili ke nau "hoko ko ha kau mēmipa faivelenga 'o e Siasí 'oku [nau fiefia 'i hono] ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní."³

'Oku fakatou fehangaahangai e fānauako 'oku nau kamata'i ha ta'u fakaako fo'ou, tautautefito kiate kinautolu 'oku nau mavahe mei honau 'apí ki he 'univēsiti, 'a e fiefiá mo e loto hoha'á. 'Oku 'ikai ke kei hoko e kau ako tu'ukimu'á, kau sipoti, kau 'aati, mo e fa'ahinga peheni ko ha kakai lavame'a mo manakoa 'o hangē ko e ni'ihiki kehe 'i honau koló, ka 'oku nau hoko pē ko ha kakai angamaheni 'i ha fu'u feitu'u lahi, fo'ou, mo ta'epau e me'a 'e hokó. 'Oku faingofua hono ma'u e ongo ko 'ení 'e he kau ako 'oku nau fie ma'u ke haohaoa e me'a kotoa, pea 'e tatau ai pē pe ko e hā e lahi 'enau feingá, 'oku 'ikai pē ke nau lavame'a 'o kapau he 'ikai ke nau mu'omu'a 'i he me'a kotoa pē.

'Oku lava ke ako e fānau akó mei he ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí 'oku fa'a lelei pē ke fai e me'a kotoa te nau lavá ka he 'ikai malava ke hoko ma'u pē ko e lelei tahá.

'Oku tau toe fakamālohi'i foki mo ha ngaahi faka'amu ki he haohaoá 'i hotau ngaahi 'apí. 'E lava ke ongo'i 'e ha tamai pē fa'e kuo pau ke ne hoko ko ha hoa mali, mātu'a, tokotaha tauhi 'apí, tokotaha ngāue pa'anga 'oku haohaoa, pe hoko ko ha kongá 'o ha fāmili Siasí haohaoa—he taimí ni.

Ko e hā 'okú ne tokoni'i 'a

kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i he fie haohaoá? Fai ha ngaahi fehu'i 'e ala tokoní, mo ha tali 'e tokoni ke nau 'ilo'i 'etau 'ofa mo hono tali lelei kinautolú. 'Oku nau 'ai e ni'ihí kehé ke nau tokanga taha ki he me'a 'oku lelei. 'Oku tau lava 'o faka'uhinga'i ai e me'a 'oku tau ongo'i 'oku lelei. 'E tuku leva e fakafehoanaki 'a e fāmilí mo e kaungāme'á ka nau fai ha pou-pou kakato.

Ko e kongā fakaloloma 'e taha 'o e fie haohaoá ko e loto ke fai 'e he ni'ihí kehé ki he 'etau tu'unga mo'ui 'oku 'ikai totonú, fakamāú pe 'ikai fa'a fakamolemole. Ko hono mo'oní, 'oku hanga 'e he fa'ahinga 'ulungaanga peheé 'o ta'ofi pe fakangatangata e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i he 'etau mo'uí pea mo e mo'ui 'a e ni'ihí kehé. Hangē ko 'ení, mahalo 'e hanga 'e he kau tāutaha kei talavou 'o hiki ha lisi 'o e ngaahi 'ulungaanga lelei 'oku fie ma'u 'i hano mali pea 'ikai lava ke mali koe'uhí ko e ngaahi 'amanaki 'oku 'ikai totonu ki ha hoa 'oku haohaoá.

Ko ia ai, mahalo he 'ikai loto ha fefine ke teiti mo ha tangata lelei, mo mo'ui taau ka 'oku tō nounou 'i he'ene me'afua 'o e haohaoá—'oku 'ikai ke ne poto he hulohulá, 'ikai palani ke tu'umālie, na'e 'ikai ke ngāue fakafafekau, pe na'á ne fakahā ne 'i ai ha'ane palopalema he kuohilí 'i he ponokalafí ka kuo 'osi fakalelei'i ia 'i he fakatomalá mo e fale'í.

'E tatau pē mo ha tangata he 'ikai ke teiti mo ha fefine lelei 'oku 'ikai ke taau mo 'ene fokotu'utu'u ta'etotonú—fefine 'oku 'ikai manako he sipotí, ko ha palesiteni 'o e Fine'ofá, ma'u e fe'auhi fili misí, poto he patisetí, pe na'á ne fakahā ha'ane vaivai kimu'a 'i hono tauhi e Lea 'o e Potó ka kuo 'osi fakalelei'i.

'Oku totonu ke tau fakakaukau'i e ngaahi 'ulungaanga lelei 'oku tau

faka'amua 'iate kinautolú pea 'i ha taha mali mo ia 'i he kaha'ú. 'Oku totonu ke tau tauhi 'etau tu'unga mo'ui mo e 'amanaki lelei mā'olunga tahá. Ka 'o kapau 'oku tau loto-fakatōkilalo, te tau ofo 'i he ngaahi lelei 'e ma'u mei he ngaahi potu ta'e-'amanekina, pea 'e lava ke tau fokotu'u ha ngaahi faingamālie ke vāofi ange mo ha taha 'okú ne hangē pē ko kinautolú, 'oku 'ikai ke haohaoa.

'Oku fakahā 'e he tuí, 'e lava ke ngaohi e ngaahi vaivai ke hoko ko ha mālohinga, 'i he fakatomalá pea mo e mālohi 'o e Fakalelei pea 'e lava mo'oni ke fakamolemole'i e ngaahi angahala kuo fakatomalá'í.

Ko e nofo mali fiefiá 'oku 'ikai tupu ia mei ha ongo me'a haohaoa 'okú na fai e fukava 'o e malí. Ka 'oku tupulaki e mateakí mo e fe'ofa-'akí 'i he felangakihake'aki, tāpuaki, fetokoni'aki, fepoupouaki, mo e fefakamolemole'aki 'a ha ongo me'a 'oku 'ikai ke na haohaoa. Na'e 'eke ki ha uaifi 'o ha palōfita 'o onopōnī pe 'oku fēfē 'a e hoko ko ha mali 'o ha palōfita. Na'e fakapotopoto 'ene talí 'i he'ene pehē ange na'e 'ikai ke ne mali ia mo ha palōfita; ka na'á ne mali pē mo ha tangata na'á ne mate-aki'i kakato e Siasí 'o tatau ai pē pe ko e hā e fatongia na'á ne ma'ú.⁴ 'I hono fakalea 'e tahá, 'oku 'alu pē e taimí mo e tupulaki fakataha fakafō-tuitui ko ha hoa mali—ko e husepā-niti mo e uaifi.

'E lōloa mo fakata'elata e tatali ki ha mali 'oku haohaoá, ako 'oku haohaoá, ngāue 'oku haohaoá, pe 'api 'oku haohaoá. 'Oku fakapotopoto 'etau muimui ki he Laumālie 'i he ngaahi fili mahu'inga 'o e mo'uí pea 'ikai tuku e veiveiua 'oku tau fokotu'u 'i he fie haohaoá ke ne ta'ofi 'etau fakalalakaká.

Kiate kinautolu 'oku nau ongo'i mafasia ma'u pē pe loto hoha'á, fehu'i

fakamātoato pē kiate koe, "'Oku ou faka'uhinga'i nai e haohaoá mo e-lavame'á 'aki e ngaahi tokāteline 'o e 'ofa fakalelei 'a e Fakamo'uí pe ko e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e māmani?' 'Oku ou fakafuofua'i nai e lavame'á pe to-nounou 'aki e fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oní ki he'eku ngaahi holi mā'oni'oní, pe 'i he tu'unga mo'ui 'a e māmani?'"

Ko kinautolu 'oku nau ongosia fakaesino pe fakaelotó, kamata leva ke mohe ma'u pē mo fai ha mālōlō, pea tuku ha taimi ke ke kai ai mo mālōlō. Fakatokanga'i 'oku 'ikai ke tatau e femo'uekiná mo e mo'ui tāú, pea 'oku 'ikai fie ma'u 'e he mo'ui tāú ia 'a e haohaoá.⁵

Ko kinautolu 'oku manako pē ke sio ki honau ngaahi vaivai pe tō-nounou, fakafiefia'i 'i he loto hounga-'ia 'a e ngaahi me'a 'okú ke fai lelei, 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i.

Kiate kinautolu 'oku manavasi'i 'i he 'ikai ke lavame'á mo fakatoloi he taimi 'e ni'ihí ko e fu'u tōtu'a 'a e teuteú, falala mo'oni mo lotolahi he 'ikai fie ma'u ke hola mei he ngaahi 'ekitiviti faingata'a 'e lava ke hoko ai ha tupulaki 'oku ma'ongo'ongá!

Fekumi ki ha fale'i fakalaumālie pe tokoni fakafaito'o falala'anga 'o ka fie ma'u mo 'aonga ke tokoni'i koe ke ke fiemālie, fakatupulaki ha ngaahi founa lelei 'o e fakakaukau' mo hono fokotu'utu'u ho'o mo'uí, fakasi'isi'i e ngaahi 'ulungaanga fakatupu loto-fo'í, pea a'usia mo fakahaa'i ha hounga'ia lahi ange.⁶

'Oku ta'ofi 'e he si'i e kātakí 'a e tuí. 'E tokoni e tuí mo e fa'a kātakí ke mahino ki he kau faifekau' ha lea fakafonua pe anga fakafonua fo'ou, pea feinga e kau akó ke tu'ukimu'a 'i ha ngaahi lēsoni fo'ou, pea kamata hono langa hake 'e he kau tāutaha kei talavou 'a e ngaahi vā fetu'utakí kae 'oua 'e tatali pē ke toki haohaoa

Kiate kinautolu 'oku vave ke fakatokanga'i honau ngaahi vaivai pe tōnōnou, fakafiefia'i i he loto hounga'ia 'a e ngaahi me'a 'okú ke fai lelei, o tatau ai pē pe 'oku lahi pe s'isi'i.

e me'a kotoa. 'E tokoni foki e tuí mo e fa'a kātaki kiate kinautolu 'oku tatali ke faka'atā 'enau sila he tempalé pe ko hono toe fakafoki mai e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki.

Te tau lava 'i he'etau ngāue 'o 'ikai tali ke toki fai mai ha ngāue kiate kitautolú (vakai, 2 Nifai 2:14), 'o mo'ui potupotutatau 'i he ngaahi 'ulunganga lelei mo lava'i ha tupulaki lahi 'i he mo'ui. 'E lava ke 'asi mai "a e fehanganhangái," 'a ia "ko ha me'a 'e taha" (2 Nifai 2:11).

Hangē ko 'ení, 'e lava ke tuku 'etau nofo noá (vakai, T&F 88:124) pea 'ikai lele 'o vave ange 'i hotau mālohí (vakai, Mōsaia 4:27).

'Oku tau lava ke "femo'uekina 'i ha ngāue lelei" (T&F 58:27) lolotonga foki ha ki'i mālōlō fakataimi ke "mou longo pē, pea 'ilo ko au ko e 'Otuá" (Saame 46:10; vakai foki, T&F 101:16).

'E lava ke ma'u 'etau mo'ui 'i he mole 'etau mo'ui ma'á e Fakamo'ui (vakai, Mātiu 10:39; 16:25).

Te tau lava ke "oua na'a mou fiu 'i he ngāue lelei" (T&F 64:33; vakai foki, Kalētia 6:9) lolotonga hano 'ai ha taimi totonu ke toe fakafou fakalaumālie mo fakatu'asino ai.

'E lava ke tau fiefia mo fakakata kae 'ikai ke anga ta'e faka'apa'apa.

'E lava ke tau kakata fakataha mo ha taha, kae 'ikai kata manuki'i ha taha.

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e hotau Fakamo'ui mo 'Ene Fakalelei ke tau "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o hao-haoa 'iate ia." 'I he'etau fai iá, 'okú Ne tala'ofa mai 'e "fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisi" (Molonai 10:32).

Ko kinautolu 'oku mafasia he tokanga ke ma'u e haohaoá pe hao-haoa he taimi ní, 'oku fakapapau'i mai 'e he 'ofa fakalelei ne foaki tau'atāina 'e hotau Fakamo'ui:

Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiamālie kiate kimoutolu.

". . . He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá" (Mātiu 11:28–30).⁷ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Oku Ongó 'a e 'Ofá, *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 42.
2. Vakai foki, Russell M. Nelson, "Perfection Pending," *Ensign*, Nov. 1995, 86–88.
3. *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafiefekau* (2004), 12.
4. Vakai, Lavina Fielding, "Camilla Kimball: Lady of Constant Learning," *Ensign*, Oct. 1975, 62.
5. Vakai, hangē ko 'ení, Dieter F. Uchtdorf, "Hingoa 'e Fā," *Liahona*, Mē 2013, 58–61. 'Oku toe fakatokanga mai 'a Palesiteni 'Ukitofa, "Oku 'i ai foki mo ha ni'ihí 'oku nau pehē 'oku fakafalala honau mahu'ingá 'i he lahi 'o e ngaahi me'a ke nau fai." ('O e Me'a Mahu'inga Tahá, *Liahona*, Nōvema 2010, 20).
6. 'Oku ma'u 'a e fakakaukau ko 'ení meia Kālosi F. mo 'Alane Kae Uatekini, ko ha ongo fai fale'i ki he mo'ui lelei faka'atama'i 'i he 'Ēlia 'Ēsiá, ne vahe ki Hongo Kongó. Ko e ngaahi fakakaukau kehe ki he fakamatala ko 'ení ne ma'u ia meia Sūsana Kongo, Leuli Y. mo Liniā Uilisoni, Leniti D. mo 'Anitela Fuka, Sēneti S. Sāmani, mo e kau faifekau 'i he Misiona 'Initonēsia Sakatá.
7. Vakai foki, Cecil O. Samuelson, "What Does It Mean to Be Perfect?" *New Era*, Jan. 2006, 10–13; Janet S. Scharman, "Seeking Perfection without Being a Perfectionist," 'i he *Virtue and the Abundant Life: Talks from the BYU Religious Education mo e Wheatley Institution Symposium*, ed. Lloyd D. Newell mo e ni'ihí kehe (2012), 280–302.

‘OKU FAKATUPU ‘E HE NGAAHI FUAKAVA FAKALANGÍ HA KAU KALISITIANE MĀLOHI

Ko e hā ‘oku tau ma’u ai ha mālohi ‘i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo e ‘Otuá?

Fai ‘e Eletā D. Todd Christofferson

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

‘I he ‘aho 15 ‘o ‘Aokosi 2007, na’e hoko ha mofuike lahi ‘i Pelū ‘o meimei faka‘auha kotoa e ongo kolo ‘i he matāfangá ko Pisikou mo Sinisaá. Pea hangē pē ko e kau taki mo e kāingalotu tokolahi kehe ‘o e Siasí, ne kamata fokotu‘utu‘u leva he taimi pē ko iá ‘e Uenisesilao Konití ko e palesiteni ‘o e Kolo ko Palekonisito ‘o e Siasí ‘i Sinisaá ke tokoni ‘i e ni‘ihi kehe ne maumau honau ngaahi ‘apí.

Hili ha ‘aho ‘e fā mei he mofuiké, na’e ‘i Sinisā ‘a Eletā Mākisi B. Nesi ‘o e Kau Fitungofulú ke tokoni ki hono fakafekau‘aki e ngāue tokoni ‘a e Siasí ‘i aí ‘o ne fe‘iloaki ai mo Palesiteni Konití. ‘I he‘ena talanoa kau ki he faka‘auha ne hokó mo e me‘a ne ke fai ke tokoni‘i ai e ni‘ihi ne uesiá, ne lue mai ‘a Pāmela ko e uaifi ‘o Palesiteni Konití ‘okú ne fua mai ha taha ‘o ‘ene ki‘i fānau ikí. Na’e ‘eke ange ‘e Eletā Nesi kia Sisitā Konití pe ‘oku fēfē ‘ene fānau. Na‘á ne malimali mo pehē ange, ‘oku nau mo‘ui lelei kotoa pē mo hao tu‘unga ‘i he angalelei ‘a e ‘Otuá. Na‘á ne ‘eke ange pe ‘oku fēfē ‘e ‘api ‘o e fāmili Konití.

Na‘á ne tali mai, “Kuo ‘auha kotoa.”

Na‘á ne toe ‘eke atu, “Fēfē ho‘omou nga‘oto‘otá?”

Na’e tali mai ‘e Sisitā Konití, “‘Oku tonumia

e me‘a kotoa ‘i he maumau homau ‘apí.

Na’e pehē ange ‘e Eletā Nesi, “Neongo ia ‘okú ke kei malimali pē he‘eta talanoá.”

Na‘a ne pehē mai, “Io, ne u fai ha lotu pea ‘oku ou ongo‘i nonga pē. ‘Oku mau kei ma‘u pē ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku mau fie ma‘ú. ‘Oku mau mo‘ui kotoa, ‘oku kei ma‘u ‘ema fānau, ne sila‘i kimautolu ‘i he tempalé, ‘oku mau ma‘u ‘a e Siasi fakafo ko ‘ení, pea ‘oku mau ma‘u e Eikí. Te mau lava pē ‘o toe fai ha langa ‘i he tokoni ‘a e Eikí.”

Ko e Mālohi ‘o e Ngaahi Fuakavá

Ko e hā ‘a e tupu‘anga ‘o ha fa‘ahinga mālohi faka‘ulungaanga ma‘a mo fakalaumālie pehē, pea ‘oku tau ma‘u fēfē ia? Ko e ‘Otuá ‘a hono tupu‘angá. ‘Oku lava ke tau ma‘u e mālohi ko iá ‘i he‘etau ngaahi fuakava mo Iá. Ko e fuakavá ko ha aleapau ‘i he vaha‘a ‘o e ‘Otuá mo e tangatá, ko ha felotoi ko hono ngaahi fie ma‘ú ‘oku fokotu‘utu‘u ‘e he ‘Otuá.¹ ‘I he ngaahi aleapau fakalangí ko ‘ení, ‘oku ha‘isia mai e ‘Otuá ke ne pou pou‘i, fakama‘oni‘oni‘i, mo hakeaki‘i kitautolu ‘i ha‘atau tukupā ke tauhi kiate Ia mo tauhi Ene ngaahi fekau.

Ko e hā ‘oku tau ma‘u ai ha mālohi ‘i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo e

'Otuá ke kei fiefia pē he taimi faingata'á, ke liliu e mamahí ko ha ikuna, ke “femo'uekina 'a e tangatá 'i ha holi lahi 'i ha ngāue lelei, . . . pea fakahoko 'a e mā'oni'oni lahi” (T&F 58:27)?

Fakamālohia 'aki e Ngaahi Me'afOakí mo e Ngaahi Tāpuakí

'Uluakí, 'i he'etau 'a'eva talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi fekau 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'oku tau fiefia hokohoko ai he ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai 'e he 'Otuá 'i He'ene fuakava mo kitautolú. 'Oku 'omi 'e he ngaahi tāpuaki ko iá e ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku fie ma'u ke ngāue'í kae 'ikai ke toki fakakouna'i pē kitautolu 'i he'etau fononga 'i he mo'uí. Hangē ko 'ení, ko e ngaahi fekau ko ia 'a e 'Eikí 'i he Lea 'o e Potó 'o fekau'aki mo hono tauhi hotau sino fakamatelié ko e mahu'inga tahá ko 'ene tomu'a tāpuaki'i kitautolu 'aki e “poto mo e ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e 'iló, 'io fūfuu'i e ngaahi koloa mahu'inga” (T&F 89:19). 'Ikai ngata aí, 'e hoko ai ha mo'ui lelei lahi ange pea tau'atāina mei he ngaahi me'a 'oku fakatupu ma'unimaá. 'Oku foaki mai 'e he talangofuá ha mapule'i lahi ange ki he'etau mo'uí, ha ivi lahi ange ke

ha'u mo 'alu, ke ngāue mo fakatupu ha me'a. Neongo 'e uesia mo'oni kitautolu 'e he ta'u motu'á, fakatu'utāmakí, mo e mahamahakí, ka 'e hanga 'e he'etau talangofua ki he fono 'o e ongoongolelei 'o fakatupulaki 'etau malava ke fehanganagai mo e ngaahi faingata'a ko 'ení.

'I he hokohoko atu 'etau fai ha fuakava mo e 'Otuá, 'oku tau ma'u ma'u pē ha ngaahi me'afOakí mo ha tokoni. “Oku 'ikai faka'a'au 'o ngata 'a e 'ofá” (1 Kolinitō 13:8; Molonai 7:46), 'oku fakatupu 'e he 'ofá 'a e 'ofa, 'oku fakatupu 'e he manava'ofá 'a e manava'ofá, 'oku fakatupu 'e he angama'á 'a e angama'á, 'oku fakatupu 'e he mo'ui tukupaá 'a e mateakí, pea fakatupu 'e he ngāue tokoní 'a e fiefiá. 'Oku tau hoko ko e kongá 'o ha kakai fuakava, ko ha tukui kolo 'o e Kāingalotu 'oku nau poupou'i, tokoni, mo fetauhi'aki. Pea hangē ko hono fakamatala'i 'e Nifai, “Pea kapau 'e hanga 'e he fānau 'a e tangatá 'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'okú ne fafanga 'a kinautolú, pea fakamālohi 'a kinautolu” (1 Nifai 17:3).

Fakamālohia 'aki e Tupulaki 'a e Tuí

'Oku 'omi kitautolu 'e he me'á ni ki he founga hono uá 'a ia 'oku hanga 'e he ma'u'anga mālohi 'o 'etau ngaahi

fuakavá—’o ’omi e tui ’oku fie ma’u ke matu’uaki pea fai e me’a kotoa pē ’oku ’aonga ki he ’Eikí. ’Oku fie ma’u ha tui lahi ’i he ’etau loto fiamālie ke to’o kiate kitautilu e huafa ’o Kalaisí mo tauhi ’Ene ngaahi fekaú, ka ’i he ’etau tauhi ’etau ngaahi fuakavá, ’e tupulaki e tui ko iá. ’I he kamatá, ’e mahino lelei e ngaahi tāpuaki ’o e talangofuá kuo tala’ofa maí, ’a ia ’okú ne fakapapau’i ai ’a ’etau tuí. Uá, ’oku fakahoko mai ’e he Laumālié ’a e hōifua ’a e ’Otuá, pea tau ongo’i malu ’i he hokohoko atu ’a ’Ene tāpuakí mo e tokoní. Tolú, ’oku tatau ai pē pe ko e hā e me’a ’e hokó, ’e lava ke tau fehanganagai mo ha fa’ahinga me’a pē ’e hoko ’i he ’etau mo’uí ’aki e ’amanaki lelei mo e loto nonga, pea ’ilo’i te tau ikuna ’i he ngata’angá koe’uhí he ’oku tala’ofa fakatāutaha mai e ’Otuá kiate kitautilu, ’i hotau hingoá, pea ’oku tau ’ilo he ’ikai ke Ne lava ’o loi (vakai, ’Inosi 1:6; ’Eta 3:12).

Na’e fakapapau’i e he kau taki kimu’a ’o e Siasí ’i he kuonga fakakosipeli ko ’ení ko e hokohoko atu ko ia hono fai e fuakava mo e ’Otuá ’e ma’u ai e fakapapau’i ’oku tau fie ma’u ’i he taimi ’o e faingata’á: “Ko e [’ilo ko ia ke fai pau ’enau fononga ’i he mo’uí ki he finangalo ’o e ’Otuá] na’e lava ai e kāingalotú he kuonga mu’á ke nau kātaki’i ’enau ngaahi faingata’á iá mo e ngaahi fakatanga kotoa pē, pea ke . . . kātaki’i fiefia hono ma’umau’i ’e he kakai kehé ’enau koloá mo va’inga ’aki ’enau koloá, kae toe mamahi’ia foki ’i ha mate fakamanavahē; mo ’ilo’i lelei (’ikai ko e tui ’ata’atā pē) ko e taimi ko ia ’e veteki ai ’a honau fale fakamāmani ko ’ení ’a honau tāpanekalé, ’oku ’i ai hanau fale mei he ’Otuá, ko e fale na’e ’ikai ngaohi ’e he nimá, ’oku ta’engata’i he langí. (2 Kolinitō 5:1).”²

Na’a nau toe fakamahino mai ’i hono fai ha fa’ahinga feilaulau pē ’e ala fie ma’u ’e he ’Otuá meiate kitautilú, ’oku tau ma’u e fakamo’oni ’a e Laumālié ’oku tonu mo fakahōifua ki he ’Otuá hotau halá.³ Pea ’i he ’ilo ko iá, ’oku ta’e fakangatangata leva ’etau tuí, ’o ma’u ’a e ’ilo fakapapau ’e liliu ’e he ’Otuá ’i he taimi pē ’a’ana e me’a fakamamahi kotoa pē ke kau lelei kiate kitautilu. (Vakai, T&F 97:8–9.)

Fakamālohia ’i he “Mālohi ’o e Anga Faka-’Otuá”

Kuo mau ’uluaki fakakaukau ki he mālohi ’o e ngaahi tāpuakí pea ko hono uá, ko e me’afoaki ’o e tuí ’oku foaki ’e he ’Otuá ma’anautolu ’oku tauhi ’enau ngaahi fuakava mo Iá.

Ko e konga faka’osi ’o e mālohi ’i he ngaahi fuakava te u talaatú, ko hono foaki ’o e mālohi fakalangí. ’Oku fakangofua ’e he ’etau tukupā ke fuakava mo Iá ke tuku mai ’e he ’etau Tamai Hēvaní ’a Hono ivi tākiekina faka-’Otuá, “ko e mālohi ’o e anga faka-’Otuá” (T&F 84:20), ke tafe mai ki he ’etau mo’uí. ’Okú Ne lava ke fai ia koe’uhí ko ’etau kau atu ki he ngaahi ouau ’o e lakanga fakataula’eikí, ’oku tau faka’aonga’i ’etau tau’atāina ke filí pea fili ke ma’u ia. ’Oku fakahaa’i he ’etau kau atu ki he ngaahi ouau ko iá ’a ’etau mateuteu ke tali ’a e ngaahi fatongia kehe ’oku ma’u ’i he maama mo e mālohi fakalaumālie makehé.

’I he ngaahi ouaú kotoa, tautautefito ki he ngaahi ouau ’o e temipalé, ’oku fakakoloa’i ’aki kitautilu e mālohi mei he langí (vakai, T&F 109:22). ’Oku ha’u e “mālohi [ko ’eni] ’o e anga faka-’Otuá” ’i he tokotaha ko iá pea mo e ivi tākiekina ’o e Laumālie Mā’oni’oni. Ko e me’afoaki ’o e Laumālie Mā’oni’oni ko e konga ia ’o e fuakava fo’ou mo ta’engata. Ko ha konga mahu’inga ia ’o hotau papitaisó, ’a ia ko e papitaiso ’i he Laumālié. Ko e talafekau ia ’o e ’alo’ofá ’a ia ’oku faka’aonga’i ai e ta’ata’a ’o Kalaisí ke to’o atu ’etau ngaahi angahalá mo fakamā’oni’oni’i kitautilu (vakai, 2 Nifai 31:17). Ko e me’afoaki ia na’e ma’u ’e ’Ātama ke “fakaakeake’i ia ’i he tangata ’i lotó” (Mōsese 6:65). Ko e Laumālie Mā’oni’oni na’e kātékina ai ’e he kau ’Aposetoló ’i he kuonga mu’á ’a e me’a kotoa pē na’a nau kātaki’i pea na’a nau ’ave ’a e ongoongolelei ki he māmani ’oku tau ’ilo’i he ’aho ní ’aki e ngaahi kī ’o honau lakanga fakataula’eikí.

’I he taimi ’oku tau fakahoko ai e ngaahi fuakava fakalangí, ko hotau fakafiemālié, fai fakahinohinó, mo hotau takauá ’a e Laumālie Mā’oni’oni. Ko e ngaahi fua ’o e Laumālie Mā’oni’oni ’a e “ngaahi me’a fakamelino ’o e nāunau ta’e-fa’a-maté; ’a e mo’oni ’o e ngaahi me’a kotoa pē; ’a e me’a ’a ia ’oku fakaake’i ’a e ngaahi me’a kotoa pē, ’a ia ’oku ngaohi ke mo’uí ’a e ngaahi me’a kotoa pē; ko ia ia ’okú ne ’ilo’i ’a e ngaahi me’a kotoa pē, pea ’oku ma’u ’e ia ’a e mālohi kotoa pē ’o fakatatau ki he potó, ’alo’ofá, mo’oni, fakamaau totonú, mo e fakamāú” (Mōsese 6:61). Ko e ngaahi me’afoaki ’o e Laumālie Mā’oni’oni ko e fakamo’oni, tuí, ’iló, potó, ngaahi fakahaa, ngaahi me’a maná, fakamo’uí, mo e ’ofa faka-Kalaisí, ko ha ngaahi me’afoaki si’i pē ’oku lava ke fakahaa’i atú (vakai, T&F 46:13–26).

Ko e Laumālie Mā’oni’oni ’okú ne fakamo’oni ki ho’o ngaahi leá ’i ho’o faiakó

mo e fakamo'oni. 'I ha'o lea ki ha kakai 'oku nau fakafepa-
ki'i e Siasí, 'e tuku 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki ho lotó 'a e
me'a 'oku totonu ke ke lea 'akí mo fakahoko e tala'ofa 'a e
'Eikí "'e 'ikai veuveuki 'a kimoua 'i he 'ao 'o e kakai" (T&F
100:5). Ko e Laumālie Mā'oni'oni te ne fakahā kiote koe 'a
e founa ke ikuna'i ai 'a e faingata'a 'oku ngali fu'u lahi ke
ikuna'í. 'E lava ke ongo'i 'e he ni'ihí kehé 'a e 'ofa haohaoa
'a Kalaisí mo ma'u e mālohi ke vilitaki atu kimu'á 'i ho'o
ma'u e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e Laumālie Mā'oni'oni foki
'i Hono tu'unga ko e Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá,
'okú ne fakamahino e 'aonga mo e mahu'inga ho'o ngaahi
fuakavá mo sila'i 'a e ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá 'iate koe.
(vakai, T&F 88:4–5; 109:14–15).

'E 'Iate Koe 'a e Tamai Hēvani

'Oku Fakatupu 'e he ngaahi fuakava fakalangí ha
kau Kalisitiane mālohi. 'Oku ou tapou atu ki he tokotaha

kotoa pē ke ne fakafe'unga'i ia ke ma'u 'a e ngaahi
ouau kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eikí 'o ka lava,
pea faitōnunga 'i hono tauhi e ngaahi palōmesi kuo
mou fuakava 'akí. 'I he ngaahi taimi 'o e loto-hoha'á,
tuku ke mu'omu'a ho'o ngaahi fuakavá pea fakapatonu
ki ai ho'o talangofuá. Peá ke kole leva 'i he tui 'o 'ikai
fakata'eta'etui, 'o fakatatau mo ho'o fie ma'ú, pea 'e
tali atu 'e he 'Otuá. Te ne poupu'i koe 'i ho'o ngāué
mo e sió. Te Ne mafao atu Hono nimá kiote koe,
'I He'ene taimi mo e founa, 'o ne pehē, Ko
au 'eni." ■

*Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2009, "Ko e Mālohi 'o e Ngaahi
Fuakavá."*

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Fuakavá";
scriptures.lds.org.
2. *Lectures on Faith* (1985), 67.
3. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 69–71.

**NGAAHI LĒSONI
'O E SĀPATE**
.....
Ko e Tefito 'o e Māhina Ní:
**Ngaahi Ouaú mo e
Ngaahi Fuakavá**

KO E HĀ ‘OKÚ KE SIO KI AÍ?

‘I he taimi ‘oku tau ako mo fakalaulauloto ki he ngaahi fakataipe ‘i he ngaahi ouau ‘o e ongoongolelé, ‘oku tukutaha ‘etau ngaahi fakakaukáú ‘ia Sīsū Kalaisi.

Fai ‘e David A. Edwards

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Koe‘uhí ko hono ‘ākilotoa kitautolu ‘e he ngaahi fakataipé, ‘oku ‘ikai leva ke tau fa‘a fakakaukau lahi kiate kinautolu. Ka ‘e lava ke hoko ko ha me‘a mahu‘inga ki hono ma‘u ha mahino ‘oku lahi angé, hano tuku ha tokanga lahi ange ki he ngaahi fakataipe ‘o e ongoongolelé.

Na‘e faka‘aonga‘i ‘e he folofolá ‘a e kupu‘i lea ko e *fakataipe, ‘ata, faka‘ilonga, fakatātā, faka‘ilonga, talanoa fakatātā, manatu, sio tonu*, pe *fakamo‘oni* ke fakamatala‘i ha me‘a ‘oku fakataumu‘a ke ne ‘ave ‘etau fakakaukáú ki ha me‘a ‘e taha (vakai, Mōsese 6:63). Hangē ko ‘ení, ‘i he taimi na‘e fakafe‘iloaki ai ‘e Sīsū ‘a e

sākalamēnití ‘i he ‘Ohomohe Faka‘osí, na‘á Ne foaki ki He‘ene kau ākongá ‘a e mā kuo pakipaki ke nau kaí mo Ne pehē, “Ko hoku sinó ‘a ia kuo foaki kiate kimoutolú: fai ‘eni ‘i he fakamanatu kiate au” (Luke 22:19). Ko ‘eni, ‘oku mahino ‘oku ‘ikai ko Hono sino mo‘oní ‘a e maá; ‘o hangē ko “Ene folofolá, ka na‘e ‘uhinga ke *fakamanatu* mai kiate kitautolu ‘a Hono sinó—*mo ha me‘a lahi ange*. Ko e me‘a ia ‘oku fu‘u mālohi ai ‘a e fakataipé—ko ‘enau fakafehokotaki mai ta‘e ‘i ai ha lea ‘o ne ue‘i ha ngaahi fakakaukau kehekehe ‘i he taimi tatau pē, ‘o ne ‘omi ha ‘uhinga ‘oku loloto mo lahi ange.

Ko hono mo‘oní, ko e ngaahi ouaú ‘oku ‘ikai ko ha fakataipe pē ‘o ha ngaahi ngāue; ka ‘oku ‘i ai mo‘oni ha mālohi ke ne tāpuaki‘i kitautolu ‘i he mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Ka ‘oku toe ‘i ai foki ha ngaahi faka‘ilonga ‘okú ne ako‘i kiate kitautolu ‘a e Fakamo‘uí mo ‘etau ngaahi fuakavá. Ko ha faka‘ilonga ia ki tu‘a ‘o e tui mo e loto-fakatōkilalo ‘a ha taha ‘i he‘ene mo‘ulaloa mo tali ha ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Ko ha ngaahi faka‘ilonga lahi ‘eni ‘oku fehokotaki mo e ngaahi ouau ‘o e papitaisó, hili-fakinimá, mo e sākalamēnití, pea pehē ki ha ni‘ihi ‘o e ngaahi fakakaukau ‘oku fekau‘aki mo iá. ■

PAPITAIŠÓ

Vai: fō, fakama'a, fakama'a mei he angahalá

Vala hiná: haohaoa ("oku 'ikai lava 'o fakamo'ui ha tangata 'e tokotaha tukukehe kapau kuo fō hono ngaahi kofú ke hinehina ... [mo] fakama'a ... 'i he ta'ata'a 'o [Kalaisí]" [Alamá 5:21]); tu'unga tatau ('oku tui 'e he taha kotoa pē 'a e vala tatau 'i he papitaisó, 'o tatau ai pē pe 'oku tu'umālie pe masiva, he 'oku "tatau 'a e kakai fulipē 'i he 'ao 'o e 'Otuá" [2 Nifai 26:33])

Hiki ki 'olunga e nima to'o-mata'ú: 'o a'u hake ki he langí, fakamo'oni ki he langí; ko ha toe faka'ilonga ia 'o ha fakapapau (vakai, Sēnesi 14:22; Taniela 12:7)

Fakauku: ko e pekia, telio, mo e Toetu'u 'a Kalaisí (vakai, Loma 6:3-4); ko hono fanau'i fo'ou fakalaumālie 'o kitautolu 'ia Kalaisí ("ko e fanau'i 'i he vai" [Sione 3:5])

HILIFAKINIMÁ

Hilifaki 'o e nimá: ko e hilifaki e nima 'o kinautolu 'oku nau fakafongā'i e 'Otuá, 'o 'omi ai e ngaahi tāpuaki mei he 'Otuá ki he ni'ihī kehé

Ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní: na'é ui ko e "papitaiso 'i he afi" (vakai, 2 Nifai 31:13); fakama'a mo e fanau'i fo'ou fakalaumālie 'ia Kalaisi

SĀKALAMĒNITĪ

Kai 'o e maá: manatua e sino 'o Sīsū Kalaisí (vakai, Mātiu 26:26–29), ko e mā 'o e mo'uí (“ko ia 'oku ha'u kiate aú 'e 'ikai 'aupito fiekaia” [Sione 6:35], “ko ia 'okú ne kai 'a e maá ni 'e mo'uí 'o ta'engata” [Sione 6:58])

Tū'ulutui ke lotú: angavaivai, tukulolo ki he finangalo 'o e 'Otuá; ko ha faka'ilonga 'o e fuakava ta'engatá (vakai, T&F 88:131)

Pakipaki 'o e maá: Ko e mamahi'ia fakaesino 'a Kalaisi ma'atautolú, ko 'Ene mate fakaesinó, ko 'Ene Toetu'ú kae lava ke tau toe mo'uí

Ko hono tuku e maá mo e vai 'i mu'a he ha'ofangá: ngaahi faka'ilonga ia 'o e feilaulau 'a Kalaisí, 'a ia ko e feilaulau faka'osi ne fai 'aki hono lilingi 'o e ta'ata'á (vakai, 'Alamā 34:13–14); 'oku tau fai he taimi ni ha “feilaulau ki he 'Eikí... ko e loto mafesifesi mo e laumālie fakatomala” (T&F 59:8)

Ko hono inu 'o e vai ('i he kamata'angá ko e uaine): ko e ta'ata'a 'o Kalaisí (na'e lilingi 'i Ketisemani, lolotonga hono fakamamahi'i la 'e he kau sōtiá, pea 'i he kolosí), 'a ia 'okú ne “fakama'a 'a kitautolu mei he angahala kotoa pē” (1 Sione 1:7) pea “'oku 'i he fuakava 'a e Tamaí ke fakamolemole'i ['etau] ngaahi angahalá” (Molonai 10:33); ko e ta'ata'á ko ha “ko e tupu'anga 'o e mo'uí pe ko e ivi fakamo'ui ia 'o e kakano kotoa pē” (Fakahinohino ki he Ngaahi Folo-folá, “Ta'ata'a”; scriptures.lds.org) 'a ia 'okú ne fakalelei 'etau angahalá 'o fakafou 'i he feilaulau (vakai, Levitiko 17:11); vai 'o e mo'uí (vakai, Sione 4:14)

NOFO TAHA 'I HE FAKALELEÍ

“'Oku nofotaha 'a e ngaahi ouau kotoa pē 'o e ongo-ongoleleí 'i ha founga 'e taha pe founga kehe 'i he fakalelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, pea ko e mo'oni ko e 'uhinga na'e ma'u e ouau makehe ko 'ení [o e sākalamēnití] 'i hono fakataipe mo e fakatātaá ke tau lelei ange mo toe toutou fakahoko ia 'o lahi ange 'i ha toe me'a kehe 'i he'etau mo'uí.”

'Eletā Sefli R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “This Do in Remembrance of Me,” *Ensign*, Nov. 1995, 67.

KAU 'I HE TALANOÁ

NGAAHI ME'A KE FAKALAU-LAULOTO KI AI KI HE SĀPATÉ

- 'Oku tokoni'i fēfē koe 'e he ngaahi fakataipe 'i he ngaahi ouau 'o e papitaisó, hilifakinimá, mo e sākalamēnití ke ke manatu'i 'a e Fakamo'uí mo ho'o ngaahi fuakavá?
- Ko e hā 'okú ke fakakaukau ki ai lolotonga e sākalamēnití 'i he uike takitaha?

NGAAHI ME'A TE KE LAVA KE FAI

- Hiki 'i ho'o tohinoá ha me'a na'a ke fakakaukau pe ongo'i he lolotonga 'o e sākalamēnití.
- Fai ha lea 'i he lotú 'o kau ki ha faka'ilonga 'i he sākalamēnití mo e anga 'ene tokoni'i koe ke ke manatu'i e Fakamo'uí.

KO 'ETAU TAFĀ'AKÍ

PAPITAIŠO MA'Ā 'E KU KUI TANGATĀ

‘O ku ou fakamālō ki hono fokotu‘utu‘u ‘e homau kau taki ‘o e to‘u tupú ke fai ha ‘a‘ahi ki he tempalé. ‘I he‘emau teuteu atu ki he folau ko ‘ení ki Apia, Ha‘amoá, na‘a mau fiefia ‘i he faingamālie hāhāmoloſia ko ‘ení. Ne mau ō fiefia ki he tempalé ke fakahoko e papitaiso ma‘ā e kau pekiā—ma‘anautolu ‘oku ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié ‘o tatali mai kiate kimautolu ke kumi homau hisitōlia fakafāmilí pea fai ha ngāue ma‘anautolu.

Lolotonga ‘a e papitaiso, na‘ā ku fakatokanga ‘i ha talavou ‘i he‘emau kulupú na‘ā ne papitaiso ma‘ā e Fa‘atanga Akavale, ko ‘eku kui tangatā. Ne u ongo‘i e lo‘imata ‘o e fiefiā, pea na‘ā ku ‘ilo‘i na‘e ‘i ai hono laumālié. Na‘ā ku fiefia lahi ne ma lava ke fai ha ngāue kiate ia ‘i he tempalé.

Seini Akavale, Ha‘amoá

KO E FAKAMATALA MAHU'INGA MEI HA KAUNGĀME'Ā

‘I he‘eku kei si‘i ne ‘ikai ke u sai‘ia he ‘alu ki he lotú, pea ‘ikai ke u ‘ilo lahi ki he Tohi Tapú pe ‘Otuá, pea na‘e ‘ikai pē foki ki he fie ma‘u ia ‘e au. ‘I hoku ta‘u 17, na‘e talamai ‘e haku kaungāme‘a ko ha Māmonga ia. Na‘e ‘ikai ha‘aku ‘ilo pe ko e hā ‘a e Māmonga. Na‘ā ku talaange ki hoku kaungāme‘ā, “Kapau te u fie ma‘u ke ‘ilo ha me‘a kau ki he siasi ko iá, te u fekumi pē au ki ai.”

Na‘ā ne sio ‘oku ‘ikai ke u fu‘u tokanga ki ha tui fakalotu, pea na‘ā ne ‘omi ha Tohi ‘a Molomona kiate au mo kole mai ke u lau mo lotua ia. Na‘e ‘ikai ke ne fakamālohi‘i au. Kimui ange he pō ko iá ‘i he‘eku fakaava hake e tohi, na‘ā ku fakatokanga ‘i ‘oku tohi ‘ene fakamo‘oní ‘i he tafa‘aki ki mu‘á. ‘I he‘eku lau iá, ne u ongo‘i ‘oku totonu ke u ako lahi ange ki he Tohi ‘a Molomoná. Ko ia ne u kamata lau ‘a e 1 Nifái. Ne ‘ikai ke lava ke toe tuku ‘eku lau e tohi. Na‘ā ku fie ma‘u ke u ‘ilo lahi ange.

Na‘e ako‘i au ‘e hono fāmilí ‘i ha efiāfi fakafāmilí

kau ki he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. Na‘e hangē ne ‘uhinga lelei e me‘a kotoa pē. Ne vave pē hono ako‘i au ‘e he kau faifekau pea papitaiso mo hilifakinima ko ha mēmipa ‘o e Siasi mo‘oni ‘o e ‘Eikí. Na‘e tokoni‘i au ‘e he ongoongolelei ke u ‘ilo‘i ko hai au, ne u ha‘u mei fē, pea mo e feitu‘u te u ‘alu ki aí kapau te u faivelenga.

‘I he‘eku toe manatu ki he me‘a ne hokó, ne lava ke u sio ki he anga hono tokoni‘i au ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní ke u fie ako lahi angé. ‘I he lahi ange ‘eku akó, na‘e liliu ‘eku fakakaukau ki he siasí mo e ‘Otuá. Ko e fuofua taimi ia ‘i he‘eku mo‘uí ne u loto ai ke fai e me‘a na‘ā Ne finangalo ke u faí.

Na‘e liliu ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘eku mo‘uí, pea ‘oku ou fakamālō ki hoku kaungāme‘a na‘ā ne vahevahe mai ia kiate aú. ‘Oku vahevahe ‘e he kaungāme‘a mo‘oní ha fa‘ahinga fakamatala mahu‘inga hangē ko ‘ení.

Maikolo P., ‘Ohaió, USA

Fai 'e Randall L. Ridd

Tokoni Ua, Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Talavou

NGĀUÉ

KO HAI 'OKÚ NE FIE MA'U IÁ?

*'Oku 'ikai ke fakafiefia ma'u pē 'a e ngāué,
ka te ke 'ohovale 'i he anga 'ene 'ai koe ke ke ongo'i fiefiá.*

Ihe'eku kei talavou, ne u fiefia ke va'inga mo ma'u ha taimi fakafiefia lahi 'o tatau mo e taha kotoa pē. 'I he hoko hoku ta'u 16, ne u sai'ia he teiti mo takai holo mo hoku kaungāme'á. Na'á ku fiefia lahi ange 'i he ngaahi 'ekitiviti ko iá 'i he ngāué.

Kae hangē pē ko e tokolahi 'o kimoutolú, ne 'i ai ha'aku ngāue. Na'e ngāue 'eku tamaí 'i he pisinisi langá, 'o langa ha ngaahi 'api, pea na'á ne toutou 'ave au mo hoku ngaahi tokoua 'e toko tolú ke tokoni kiate ia. Na'e vela mo lahi 'a e ngāué, na'e 'i ai 'a e ngaahi taimi na'e 'ikai ke u fie ngāue au. Ka na'e 'i ai ha taimi-tēpile ke mau tauhi ki ai mo ha ngaahi ngāue ke fakakakato, pea na'a mau ngāue mālohi he 'aho kotoa pē kae 'oua kuo kakato e ngāué. Neongo ne 'ikai ke u fakatokanga'i ia he taimi ko iá, ne u ako ha ngaahi lēsoni lahi 'i he ngāue mo hoku fāmilí.

'Oku Ma'u e Fiemālie mei ha Ngāue 'Oku Fakahoko Lelei

'Oku fie ma'u ha taimi, ngāue lahi, mo e tonu 'aupito ki hono langa 'o e ngaahi 'apí. Ko e tafa'aki 'e taha ne u fakakaukau na'e 'ikai fie ma'u ke fu'u tonu hono 'aí ko hono keli ko ia 'o e fakava'e ki he falé. Ka na'e kehe e fakakaukau ia 'a 'eku tamaí.

Ko hono fakatoka ha fakava'e ki ha 'apí, te ke 'uluaki keli mo lilingi e sima ki he tu'u'anga 'o e fakava'é. 'Oku fālahi ange e ngaahi tu'u'anga 'o e fakava'e 'oku ngaohi 'aki ha pepa simá 'i he fakava'é. Ko e hili pē hono lilingi e sima ki he tu'u'anga 'o e fakava'é pea fefeká, te ke toki lilingi leva e fakava'é 'i 'olunga he tu'u'anga 'o e fakava'é. Hili iá peá ke toki fakafonu kekelele leva.

Na'á ku fa'a fifili pe 'oku fu'u mahu'inga ke tonu e sikuea ki he tu'unga 'o e fakava'é. Koe'uhí he 'oku

'ikai sio ha taha ia ki ai hili hono tanu 'aki e kekelele, pea he 'ikai ke ne fakavaivai'i 'e ia e fa'unga 'o e falé. Ka na'e kei loto pē 'eku tangata'eikí ke sikuea mo tokalelei e tu'u'anga 'o e fakava'é, 'oku tonu mo lelei hono fuá, pea na'á ne fai 'eni 'i he 'api kotoa pē na'á ne langá.

'I he'eku manatu ki aí, 'oku ou 'ilo'i na'e fai 'e he 'eku tamaí 'a e tokanga tatau ki he'ene ngāue kotoa pē, 'o a'u ki ha ngaahi me'a he 'ikai ke fakatokanga'i ia 'e he tokotaha 'oku 'a'aná. Na'e hanga he'ene tokanga makehe ki hono fai e ngāué 'o 'ai ke falala ange ai e kakaí te ne fai ha ngāue lelei, pea na'á ne ma'u 'a e fiefia 'i hono 'ilo ko 'ene ngāué na'e 'i he tu'unga lelei tahá pea na'e hounga'ia ai e kakai 'oku 'onautolu e 'apí.

'E 'i ai ha taimi he 'ikai ha taha te ne 'ilo'i ho'o fakahoko lelei e ngāué na'e fie ma'u ke ke faí, ka ko koe pē mo e 'Eikí. 'Ilo'i lelei 'oku 'afio'i 'e he

‘Eikí ho’o ngāué. ‘I ho’o fai ho lelei tahá, te ke ongo’i fiefia ai, ‘o ‘ilo’i kuó ke fakatupulaki ‘a e angatonú, falala-‘angá, mo e ngaahi pōto’i ngāue ‘oku ‘aongá.

Te ke ako mei he me’a te ke a’usíá ‘a e mahu’inga ‘o e fono ‘a e ‘Eikí ki he ututa’ú: “Ko ia ‘oku tūtuu’i ‘e he tangatá, ko ia te ne utú foki” (Kalētia 6:7; vakai foki, T&F 130:20–21).

‘Oku Uesia ‘e he ‘Ulungāngá e Me’a Kotoa pē

‘E fakamoleki ha ngaahi houa mo ha velahia lahi ki hono keli e tu’u-‘anga ‘o e fakava’é, pea te u pehē, ne ‘ikai ke u fa’a fiefia ai. ‘I he taimi kotoa pē ‘oku ‘ilo ai he’eku fa’eé ‘eku lāunga ki he ngāué, te ne pehē mai, “Tokanga. ‘E lava ke mole ho tāpuaki, pea kuo pau ke ke ngāue koe! (Vakai, T&F 58: 28–29.) Na’á ne mo’oni. He ‘ikai ke ta’ofi e ngāue ia ‘i he lāungá; ‘okú ne to’o atu pē ‘e ia ‘a e fiamalié

mo e ngaahi tāpuaki lahi ‘i hono fakahoko iá.

Ne u ‘ilo ko e taimi ne u loto ai ke fanongo ki he’eku fa’eé pea fakahoko fiefia e ngāué, ‘oku vave ange leva e ‘alu ‘a e taimí, pea toe lelei ange e ngāué, pea lahi ange leva ‘eku fiefiá ‘i he taimi ne u lāunga aí. ‘Oku hanga ‘e he ‘ulungāngá ‘o uesia e me’a kotoa pē.

Ko e Ngāue Mahu’inga Tahá e Ngāue ‘a e ‘Otuá

Ko ha me’a mahu’inga kiate au ‘a e ngāue fakafaifeaká. Ne u fakatokanga ‘i ‘oku ‘ikai ha toe ngāue ‘e mahu’inga ange ‘i he ngāue ‘a ‘etau Tamai Hēvaní, ke tāpuekina ai ‘etau mo’uí, ko ‘Ene fānaú: “He vakai, ko ‘eku ngāué ‘eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e mo’ui ta’engata ‘a e tangatá” (Mōsese 1:39).

‘I ho’o kau ki he ngāue ‘a e Tamai Hēvaní ke tokoni ki He’ene fānaú, te

mou ‘ilo’i ‘o hangē ko ‘Alamaá, ‘a e fiefia ‘a lahi ‘i he hoko ko “ha me’a-ngāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá ke ‘omi ha taha ki he fakatomalá; pea ko [ho’o] fiefiá ‘eni” (‘Alamā 29:9).

Ko ha Fakaafe

Ko ia ko hai ‘oku fie ma’u ke ngāué? Ko kitautolu kotoa! Ko e tupu’anga ia ‘o e mo’ui fakafalala pē kiate kitá, lavame’á, mo e fiefia ‘i he mo’uí ni. ‘I ho’o loto-fiefia ke kau ‘i he ngāué, ‘e fiefia e taha kotoa pē ‘oku mou feohí ‘i he ola lelei ho’o ngāue faivelengá.

‘I ho’o fai ho’o ngāué, ‘oku ou fakaafe ‘i koe ke ke fakakaukau ki he ngaahi lēsoni ne u akó peá ke ‘ahi-‘ahi’i leva ia: ko e ngāue hoko pē ‘e tuku atu ke ke faí, fai ‘aki ia ho lelei tahá, ma’u ha loto fiefia, pea vakai ki he me’a ‘e hokó. Mahalo pē te ke ‘ohovale ‘i he ongo’i fiefia mo lelei te ke ma’ú. ■

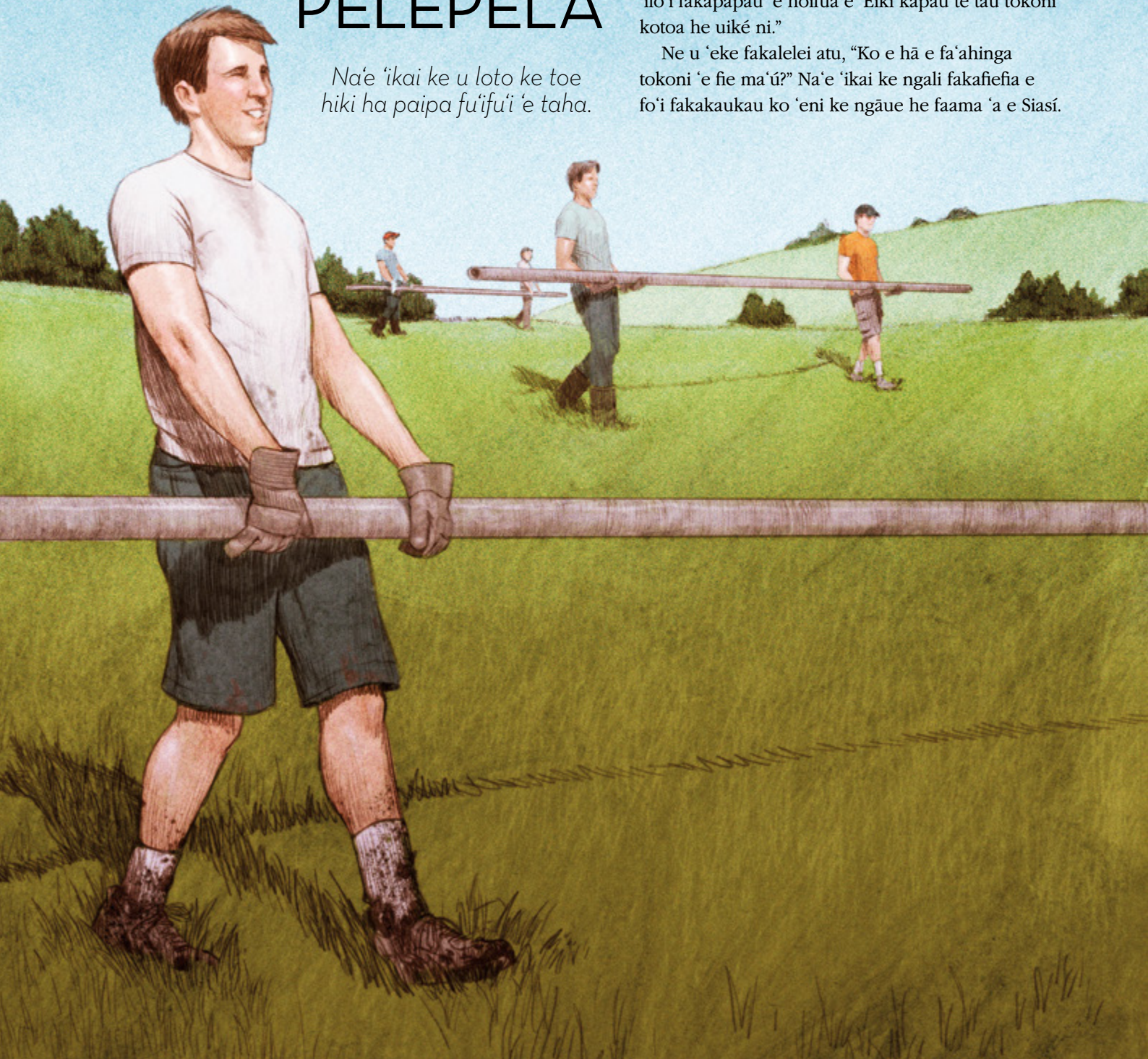
HIKI E PAIPA FU'IFU'I 'I HA SŪ PELEPELA

*Na'e 'ikai ke u loto ke toe
hiki ha paipa fu'ifu'i 'e taha.*

Fai 'e Raymond M. Allton

“Mālō, Pīsope Lōlie. Te mau fiefia ke tokoni.”
Ne to'o 'e Misa Hāloti, ko 'emau 'etivaisa
he kōlomu 'a e kau tikoní, 'a e pepa
fefeká mei he nima 'o e pīsope mo ne pehē mai,
“Oku 'i ai ha'aku lisi ke fakamo'oni ai 'a kinautolu
'oku fie ngāue 'ofa 'i he faama 'a e Siasí. 'Oku ou
'ilo'i fakapapau 'e hōifua e 'Eikí kapau te tau tokoni
kotoa he uiké ni.”

Ne u 'eke fakalelei atu, “Ko e hā e fa'ahinga
tokoni 'e fie ma'ú?” Na'e 'ikai ke ngali fakafiefia e
fo'i fakakaukau ko 'eni ke ngāue he faama 'a e Siasí.

“Ko 'etau ngāue pē ke fai he uike ní ko hono hiki holo e paipa fu'ifu'í.”

Hiki holo e 'ū paipa! Ne 'ikai ke ongo lelei ia kiate au. Ne u toe manatu ki ha ngaahi māhina kimu'a ne vili ai 'eku fa'eé ke u ngāue 'i he fa'ahita'u māfaná. 'I homau ki'i koló, ko e ngāue pē 'e ma'ú—ko hono hiki holo e 'ū paipá. Ko ia ai 'i he fa'ahita'u māfana kotoa pē, ko 'eku ngāue ia mo hoku kāinga ko Sikotí ko hono hiki holo e 'ū paipá.

'I he 'uluaki 'aho 'o 'ema ngāue 'i he fa'ahita'u māfaná, na'á ma sio fakamama'u ai ki ha fu'u kongā fonua lahi 'o ha musie lanu mata. Na'e fakafehokotaki fakataha e paipa fute 'e 40 hono lōloá (mita 'e 12) 'i ha laine hangatonu ne hangē 'oku laulau maile hono lōloá. Hili ha ako nounou, ne u to'o mo Sikoti e hoko 'o 'ema 'uluaki paipá. Ne langa'i hake 'e Sikoti e tafa'aki paipa e tahá pea pipihi mai e vai momokó ki hoku sū tenisí. Na'á ma hiki hake e paipá he pelepela pikipikí pea fakahoko ia ki he paipa hoko mai 'oku tu'u hangatonú. 'I he'ema lue atu ki he paipa hono hokó, ne kamata ke mamafa ange hoku sū kuo piponú 'i he matolu 'a e pelepela ne pipiki ki ai. Ne faifai pea hanga 'e he pelepelá, vaí, mo 'ema tauta'á 'o 'ai ke ma loto-mamahi lahi ange.

Ne foki mai 'eku ngaahi fakakaukaú ki he ngāue 'ofa 'i he faama 'a e Siasí. Ne u ngongohe atu, “Mahalo, ko au—'oku 'ikai ke u tui te u lava mai. 'Oku 'i ai 'eku ngāue te u 'alu ki ai he pongipongi kotoa pē.”

Ne fakapapau'i mai 'e Misa Hāloti, “Oku 'ikai ko ha palopalema ia. 'Oku tau 'alu ma'u pē ki he faama 'a e Siasí 'i he taimi ho'ataá.” Na'e paasi takai holo 'e Misa Hāloti e lisi ke fakamo'oni aí. “'I he taimi na'e fakanofa takitaha ai kimoutolu ki he lakanga fakataula'eikí, na'e foaki kiate koe e mālohi ke ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá. 'I he taimi 'oku tau tauhi ai kiate Ia 'aki hono tokoni'i e ní'ihī kehé, 'oku tau ngāue ai 'i Hono huafá. 'I kai ngata aí, 'i he'etau ala nima kotoa 'o tokoní 'e faingofua pē e ngāué.”

Ne paasi mai e lisí kiate au. Na'á ku 'ohovale, he na'e fakamo'oni e taha kotoa pē ke 'alu he 'aho kotoa pē 'o e uike ní. 'Oku 'ikai nai ke nau 'ilo e faingata'a 'o e ngāué? Na'á ku ongo'i ha mafasia lahi 'o e mālohi fakato'u angatonú 'oku tuku mai kiate aú. Ne u fakatoupikoi pē 'o fakamo'oni he lisí pea fakafoki atu.

'I he ho'atā Mōnité, ne u tangutu 'i hoku lokí 'o feinga fakaakeake mei he ngāue he pongipongi mo 'eku fanongo atu ki he fakapiipi mai mei tu'a e me'alele 'a Misa Hālotí. Ne u ki'i momou 'i ha ki'i taimi si'i kimu'a peá u fetongi ki hoku vala ngāue kuo nanamu mo nga'unga'ú.

Ne vave pē 'emau a'u ki he faama 'a e Siasí. Ne lele 'a e tokotaha kotoa ki he ngoué kau luelue pē au. Ne u

fakatōtōmui pē, sio pē ki lalo, mo 'aka holo e ngaahi fo'i maká, mo 'ohovale 'i ha nima ne ala mai ki hoku umá. Ne fakalotolahi mai 'a Misa Hāloti, “Fakamālō atu 'i ho'o ha'u mo kimautolú. 'Oku ou 'ilo na'á ke ngāue mālohi he pongipongi ni.” Ne ma lue fakalongolongo fakataha 'i ha ngaahi momeniti si'i. Na'á ne lele leva ki mu'a ke fokotu'u-tu'u kulupú.

Na'á ku sio atu ki ai mo fakakaukau ki he me'a na'á ne lea 'akí kiate aú. Ne u ngāue mālohi he pongipongi ko iá. Na'á ku ongosia mo 'ikai ke namu lelei, pea na'á ku fie foki ki 'api. Ka 'e fēfē 'a Misa Hāloti? Na'á ne ngāue mālohi foki mo ia he pongipongi. Pea pehē ki he tokotaha kotoa. Ka ko e hā 'oku nau fiefia ai ke 'i hení?

Ne u a'u atu ki he ní'ihī kehé, pea kamata 'emau ngāué. Ne u feinga ke 'uluaki 'ai ke u fiefia 'i he fakakaukau ki he feilaulau mahu'inga 'oku ou faí. Ka na'e 'osi vave pē 'eku fakakaukau kiate aú, pea ne u fakatokanga'i e vave 'a e ngāué 'i he tokoni 'a e taha kotoa pē. Ne mau kakata mo talanoa, pea fakafokifā pē ha'aku fakatokanga'i 'oku ou fiefiá! Ne lava pē 'emau ngāue 'i ha ngaahi houa si'i.

'I he'emau foki ki 'apí, ne u fakatokanga'i ko e me'a na'á ku fakakaukau 'e hoko ko ha feilaulau 'oku faingata'á ne si'isi'i pē ia. Ko hono mo'oní, ne 'ikai hoko ia ko ha feilaulau 'i he tokoni 'a e taha kotoa.

Ne tu'u e kā 'a Misa Hālotí 'i homau 'apí peá ne sio mai kiate au 'o pehē mai. “Fakamālō atu ki ho'o tokoni ki he 'ahó ni. Ne hanga 'e ho'o ngāue mālohí 'o 'ai ke faingofua ia ma'amautolu kotoa.” Na'á ne malimali mo fakakuitaha.

Ne u mamali foki mo au. “Mālō, ka na'e faingofua e ngāue 'i he tokoni 'a e taha kotoa pē.” Na'á ku hū ki tu'a mei he kaá mo tāpuni'i e matapaá.

Ne kamata ke mavahe atu 'a Misa Hāloti he kaá. Na'á ne ui mai he sio'atá, “Tau toe fetaulaki pē 'a pongipongi ē?”

Ne u tali atu, “Pau 'aupito ia. Ta toki fetaulaki 'apongi-pongi.” ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fá'ú 'i Tutā, USA.

'I he'eku talanoa mo hoku kaungāme'á 'o kau ki he Siasí, 'oku nau talamai 'oku 'ikai ke nau sai'ia ai koe'uhí he 'oku fu'u lahi e 'ū laó.

Ko e hā te u talaange kiate kinautolú?

Ekaunga lahi 'etau tō'onga fakakaukau ki ha fa'ahinga "laó" ki he me'a 'oku tau anga ki aí. Kapau 'oku anga ho kaungāme'á ki he ta'e fulunifó pea ke talaange kiate kinautolu 'okú ke fulunifo he 'aho kotoa pē koe'uhí he na'e ako'i pehē koe, te nau fakakaukau kinautolu ko ha lao ia 'oku pule fakamālohi. Ka 'oku 'ikai ke ke fakakaukau koe ko ha lao ia koe'uhí he kuo hoko ia ko ha me'a ke anga 'aki, ko ha tō'onga mo'ui. Neongo 'enau fakakaukau ko ha fa'ahinga tau'atāina e ta'e fulunifó, 'okú ke 'ilo 'e koe 'a e ngaahi palopalema 'e fakaiku ki aí mo e ongo'i lelei lahi ange ke ma'u ha nifo 'oku ma'a mo mo'ui lelei. 'Oku pehē pē mo e ngaahi "lao"

'a e Siasí. 'E lava ke fakakaukau ho kaungāme'á 'oku fakapōpula 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku tau muimui ki aí, ka 'okú ke 'ilo'i kuo foaki mai kinautolu 'e he 'Eikí mo 'Ene kau tamai-o'eikí ke tokoni ke tau mo'ui 'aki ha mo'ui 'oku lelei angé mo toe foki ki he Tamai Hēvaní. 'Oku toe 'omi ma'u pē foki 'e he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá e ngaahi tāpuakí, ta'e lau ki ai e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Te ke lava 'o fakamatala'i e ngaahi lelei mo e ngaahi tāpuaki ko 'ení ki ho kaungāme'á, pea 'e lava ke ke fakahā kiate kinautolu ko e founa pē ke nau 'ilo'i ai pe ko e "ngaahi laó" 'eni mei he 'Otuá ko ha'anau 'ahi'ahi kinautolu (vakai, Sione 7:17). ■

Ko e hā ne fakatupu ai kitautolu 'e he 'Otuá?

Oku mahu'inga ke mahino kiate kitautolu na'e 'ikai ke "fakatupu" kitautolu 'e he 'Otuá mei ha me'a noa pē. Na'e 'osi fakatupu hatau ngaahi konga tefito 'e ni'ihiki kimu'a pea toki fanau'i fakalaumālie mai kitautolú: Na'e 'i he kamata'angá foki a e tangatá mo e 'Otuá. Ko e 'atamai potó ['initeliseni], pe ko e maama 'o e mo'oní, na'e 'ikai ke fakatupu pe ngaohi ia, pea 'oku 'ikai foki ke lava ia" (T&F 93:29). Koe'uhí 'oku tau 'ilo 'eni, 'oku tau 'ilo'i foki na'e 'ikai ke fakatu'upakē pe ta'e 'uhinga hono fakatupu kitautolu 'e he Tamai Hēvaní 'i hono fa'u kitautolú ka na'e 'i ai hano taumu'a pau. Na'e akonaki e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē, Na'a mo e 'Otuá, 'i He'ene 'afio'i 'a 'Ene 'i he lotolotonga 'o e ngaahi laumalié mo e nāunaú, pea koe'uhí ko 'ene 'atamai'ia angé, na'á Ne 'afio'i 'oku tauu ke fokotu'u ha ngaahi fono 'e faingamālie ai hono toé ke nau fakalalakala 'o hangē ko Iá" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 240; vakai foki, Mōsese 1:39). Koe'uhí ko e finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke tau ma'u ha faingamālie ke fakalalakala pea hoko 'o hangē ko Iá, na'á Ne fakatupu hotau laumalié, pea na'á Ne 'omai ha palani 'o e fakamo'uí mo e fiefiá 'oku kau ai e a'usia mahu'inga 'i he māmaní. Mahalo ko e tali faingofua mo lelei taha ki he fehu'i ko 'ení ko e toe tali pē foki ia ki he 'uhinga 'oku fai ai 'e he 'Otuá ha fa'ahinga me'a pē: koe'uhí he 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. ■

'OKU 'IKAI KE HĀ MAI E NGAAHI ME'Ā 'I HONĀU FŌTUNGA TOTONŪ

Fakapapau'i he 'ikai ke 'ave koe 'e he me'ā 'okú ke fiefia
mo 'áeva ai ki ha hala 'oku fakatu'utāmaki.

(Vakai, Hilamani 3:29)

KO E NGĀUE 'I HE

Fai 'e Rasem Maluff

‘I he 2011, ne u fai ai e taha ‘o e fili mahu‘inga taha ‘i he‘eku mo‘uí. Kuó ne ‘omi ai e koloa mahu‘inga taha kuó u ma‘ú. Ne u loto ke ngāue fakafaipekau, ka na‘e ‘ikai ko ha fili ne faingofua.

Na‘e foaki mai ‘e he ‘Eikí ha fainga-mālie ke u fiefia ‘i he soká ‘i he‘eku kei síi mo ‘eku kei talavouí. Ne u fakafongā ‘i ‘a Palakuai ‘i ha fe‘auhi fakavaha‘a-pule‘angá, ‘o folau fakataha mo e timi soka fakafonua ‘a e to‘u tupú ko e Lipetati, ki he ngaahi fonua ‘o ‘Iulope, ‘Ēsia, mo Saute ‘Amelika.

Ko e me‘a mālié, he na‘e loto ‘eku ongomātu‘á ke ‘alu fakataha ma‘u pē ‘eku ngaahi ‘ekitiviti sipotí mo e ako lelei mo e me‘a fakalaumālié. Ko e tui mo e fakamo‘oni ‘a ‘eku fa‘eé na‘e makatu‘unga mo‘oni ai e tupulaki ‘eku tuí mo e fakamo‘oni. Koe‘uhí ko ‘ene faivelengá, na‘á ku kau ‘i he semineli neongo e

femo‘uekina ‘eku taimi-tēpile sipotí.

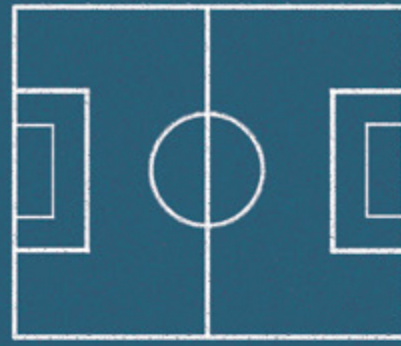
Neongo ne talu ‘eku kei síi mo ‘eku fanongo ki he ngāue fakafaipekau taimi kakató, ne te‘eki ke u fakapapau‘i pe te u ngāue fakafaipekau. Na‘e liliu ‘eni he taimi ne tali ai he‘eku tamaí ha uiui‘i ke ngāue ‘i he kau pīsopekikí ‘o homau uóti. Ko ha fili faingata‘a ‘eni ki he‘eku tamaí, koe‘uhí he na‘á ne femo‘uekina mo‘oni ‘i he‘eku sipotí. Na‘á ne ‘alu ma‘u pē ki he‘eku ako va‘ingá mo e ngaahi taú, peá ma nofo fakataha ‘i ha taimi lahi. ‘I he ‘uhinga ko ‘ení, ‘oku mahino ‘e síi hano taimi ki he‘eku me‘a fakasipotí ‘i hono tali e ui ke ngāue ‘i he kau pīsopekikí.

Lolotonga hono hikinima‘i ‘eku tamaí ‘i he houalotu sākalamēnití, ne ‘i ai ha fakakaukau mālohi ne ‘i hoku ‘atamaí, ‘o ne fakahā mai kiate au ‘e ta‘e‘aonga e ngaahi feilaulau ‘a e ni‘ihi kehé kapau ‘oku ‘ikai ke u loto fiemālie ke feilaulau ‘i ha ngaahi me‘a

mahu‘inga ki ha ‘uhinga totonu. Ne lea ha taha lolotonga e ngaahi fakamo‘oní, ki he fo‘i fakakaukau kapau te tau talangofua, ‘e lava ke ta‘engata hotau fāmili. Ne ongo e fo‘i fakakaukau ko iá ki hoku lotó, pea na‘á ku fakakaukau te u fai ha me‘a pē na‘e ‘i hoku mālohi ke nofo mo hoku fāmili ‘o ta‘engata. Lolotonga e ngaahi kalasi he ‘aho Sāpate ko iá, ne tu‘o lahi hono ‘ohake e mahu‘inga ‘o e talangofua ki he ngaahi fekaú. Ne u ongo‘i mālohi e ue‘i ‘a e Laumālié ke u ngāue ma‘á e ‘Eikí pea ‘i he lolotonga e efiāfi fakafāmili ‘i ‘apí, na‘á ku fakahā ange

.....
Kuo te‘eki ‘i ai ha me‘a te ne ‘omi kiate au ha fiefia mo ha nonga pe ma‘u ngaahi mana lahi ka ko ‘eku ngāue fakafaipekau.
 .....

**KO HO 'AHO
KI HE NGĀUE
FAKAFAlFEKAÚ**

*Ke mamata 'i ha
vitiō (kuo subtitle
faka-Tonga) kau
ki he tangata
'akapulu Nu'u Sila
ko Sitenei Kouingí,
'alu ki he lds.org/
go/going900.*

'UHINGA TOTONÚ

ki hoku fāmilí 'a 'eku fili ke u 'alu 'o ngāue fakafai fekaú.

'Oku mahino mei he'eku filí 'e tuku e akó pea fakangata mo 'eku aleapau ta'u 'e nima mo 'eku kalapu soká. 'I he kamata'angá, na'e fakaava 'e he 'Eikí e ngaahi matapaá pea fakamolū ha ngaahi loto 'o lava ke fakalelei'i ai e aleapaú.

Hili hono fakahū 'eku pepa ngāue fakafai fekaú, na'á ku fanongo ki he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2011, 'a ia na'e lea ai 'a 'Eletā Niila L. 'Enitaseni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki he ngāue fakafai fekaú 'a Sitinī Kouingi, ko ha tokotaha va'inga 'akapulu fakapalofesinale mo ha mēmpa 'o e timi fakafonua 'a Nu'u Silá. Ne u ako ha lēsoni mei he 'alu 'a Misa Kouingi 'o ngāue fakafai fekaú pea foki kimui ange 'o hoko atu 'ene va'inga fakapalofesinalé. 'I he'eku ngāue fakafai fekaú pea a'u pē ki he

'ahó ni, kuo faitāpuekina au mo ma'u ha nonga 'i he toutou fanongo ki he lea ko iá. Na'e 'ikai ke ngata pē 'i hono fakamālohia 'eku fili ke 'alu 'o ngāue fakafai fekaú ka na'á ne toe tokoni'i foki au he ngaahi momeniti faingata'a 'o 'eku ngāue fakafai fekaú, mei he ngaahi fakamo'oni lahi 'a e kau mēmpa 'o e fāmilí, uōtí mo e siteikí.

Ko ha me'a fakafiefia makehe ki he'eku fili ke ngāue fakafai fekaú ko 'ene tokoni'i hoku kaungāme'a mae 'e toko tolu ke nau fili ke 'alu 'o ngāue fakafai fekaú. Na'a nau hoko kimui ko ha kau taki fakasouni, tokoni ki he palesiteni fakamisioná, pea mo ha palesiteni fakakolo. 'Oku tukutaha 'emau tokangá he taimí ni 'i he hala 'e lava ke tau foki atu ai ki he 'ao 'o e Tamai Hēvaní.

'Oku 'ikai ko e tokotaha tatau au mo ia 'i he ta'u 'e tolu kuo hilí. Ko 'eku faka'amu taupotu tahá ke fai e

finangalo 'o e 'Eikí. Na'e tāpuaki'i au 'e he 'Eikí "o taki teau" (Mātiu 19:29). 'Oku 'i ai ha'aku fakamo'oni 'oku mo'oni mo mo'ui ki he faka-'Otua 'o e Tamai Hēvaní, Hono 'Alo 'Ofa'angá mo 'Ene Fakalelei, ko e mālohi fai-fakama'a 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá, mo e ngāue lahi mo fakaofo 'o e ngaahi 'aho kimui ní, he taimi ne toe fakafoki mai ai e ongoongolelei ki he māmaní 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá (vakai, 'Īsaia 29:14).

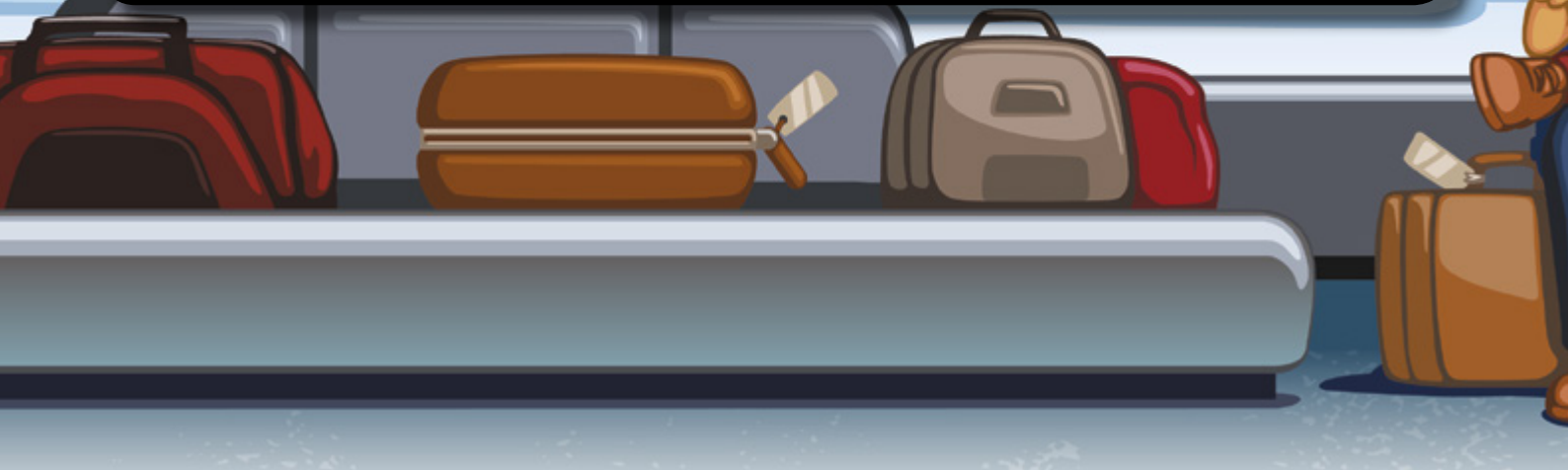
'Oku fonu mahuohua hoku lotó 'i he 'ofa mo e loto hounga'iá ki he taimi toputapú ni pea maheni mo ha ngaahi tokoua mo e kau fafine 'i he Misiona Monitiviteo 'Ulukuaí. 'Oku 'ikai ha tāpuaki 'e tatau mo e ngāue mo kinautolú. Kuo te'eki 'i ai ha me'a te ne 'omi ki ate au ha fiefia mo ha nonga pe ma'u ngaahi mana lahi ka ko 'eku ngāue fakafai fekaú. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha fa'u tohi 'i Palakuaí.

‘OKU **TUI** E KAU MĀMONGÁ KI HE ‘OTUÁ

*Ne u ma’u ha faingamālie ‘i ha mala’e vakapuna mama’o mei ‘api,
ke vahevahe ai e ongoongolelei mo ha taha ne ‘ikai ke ma maheni.*

Fai ‘e Brenda Henanitesi Ruiz

Na’á ku fononga mei Mekisikou ke Monitana, USA, pea ki’i mālōlō ‘i Tenivā ‘i Kololato. Ne u lue takai ‘i he mala’e vakapuná, ‘o sio atu he fu’u sio’ata lahi ki he tō mo e puna ‘a e ‘ū vakapuná. Na’á ku manavasi’i koe’uhí he na’e te’eki ke u puna vakapuna kimu’a. Ne ‘asi fu’u lahi e mala’e vakapuná.

Na’á ku sio ki he’eku tikité ‘o ‘ilo’i ‘oku toe e houa ‘e ua pea mavahe e vakapuna te u folau aí. Ne u fakakaukau ke kumi ha feitu’u ke tangutu ai ‘o laukonga kimu’a peá u toki heka ki he vakapuná. Na’á ku ongo’i manavasi’i ‘i he’eku fakasio ha feitu’u ke u nofo aí. Na’e meimei ke nofo’i e sea kotoa. Na’á ku fakakaukau ke u tangutu ofi ki ha fefine matu’otu’a na’á ne tangutu toko taha pē. Ko ia pē ‘a e toko-taha ne ‘ikai ke ‘asi fakailifia mai kiate au.

Ne ‘osi ha houa ‘e taha pe ofi ki ai pea toki lava ke u talanoa ki ai. Na’á ku fakafē’iloaki au; na’á ne ngali angalelei mo vēkeveke ke ma talanoa ki he ngaahi lavame’a ‘a

hono mokopuná. Na’á ne ‘eke mai ha me’a kau kiate au, pea na’á ku talaange e me’a kotoa fekau’aki mo ‘eku mo’uí ‘i Mekisikou. Ne fakafokifā ha’aku ongo’i ke vahevahe e ongoongolelei mo ia. Na’á ne ‘eke mai ‘eku tui fakalotú, pea na’á ku talaange ko ha mēmipa au ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Na’á ne talamai kuo te’eki ke ne fanongo ia ai.

Na’á ku malimali mo pehē ange, “Oku toe ‘iloa pē ki-nautolu ko e kau Māmongá.

Na’á ne liliu he taimi pē ko iá hono ‘ulungāngá. Ne liliu hono fofongá mo e anga ‘ene talanoa mai kiate aú. Na’e hangē na’e ‘ikai ke ne ‘ilo’i e me’a ke lea ‘akí. Ne u ongo’i ko e ngata ia ‘ema pōtalanoá, ka na’á ku feinga pē ke kei hoko atu ‘eku talanoa ki aí. Ne u ‘eke ange ‘ene tui fakalotú. Na’e ‘ikai ke toe momou ‘ene talí, “Ko ha Katolika au.”

Na’á ne toki pehē mai, ‘Oku ‘ikai mahino kiate au. Ko ha

ta'ahine lelei koe. 'Okú ke 'ulungaanga lelei. Ko e hā 'okú ke fie hoko ai ko ha taha Māmongá?"

Na'á ku 'ohovale 'i he fakamatala ko 'ení, pea 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā ha'aku tali. Ne u fai ha lotu fakalongologo, 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ke u fakamatala'i ange e 'uhinga 'o e hoko ko ha Kāingalotu 'o e Siasí. Na'á ku talaange ki ai 'oku ou sai'ia ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí, pea koe'uhí ko e ngaahi akonaki 'o e ongoongoleléi, 'oku lava ke u hoko ai ko ha tokotaha lelei ange mo sio lelei ange ki he me'a 'oku hokó.

Na'e hangē na'á ne 'ohovalé 'o ne pehē mai, "Okú 'ikai ke tui e kau Māmongá ia ki he 'Otuá."

Na'á ku feinga ke 'oua na'a nau kata 'i he fakamatala ko 'ení; ka na'á ku malimali mo 'ilo'i ko hoku faingamālie 'eni ke vahevahe 'a e mo'oní mo ia. Na'á ku fakamatala'i ange ha ni'ihí 'o 'etau ngaahi tefito'i tuí. Ne u ako'i ki ai e palani 'o e fakamo'uí pea mo e mahu'inga

'o e fāmīlī. Na'e hangē pē 'oku 'ikai ke ne tui ki aí, peá u fakakaukau leva ke fai 'eku fakamo'oní kiate ia. Na'e tāpuekina au 'i ha fu'u mala'e vakapuna lahi, ke u ma'u e loto-to'a ke vahevahe 'eku fakamo'oni kia Siosefa Sāmitá, ko e palōfita mo'uí mo e kau 'aposetoló, pea mo e 'ofa 'oku ou ma'u ki he ongoongoleléi mo e Tohi 'a Molomoná.

Na'á ku sio ki he uasí. Kuo taimi ke u heka ki he vakapuná.

Na'e fakamālohia 'eku fakamo'oní 'i he ho'atā ko iá 'i ha founa kuo te'eki ai ke u a'usia kimu'a. Na'á ku fiefia he'eku vahevahe 'eku fakamo'oní mo iá mo fakamālō ne u lava 'o tokoni ke liliu 'ene fakakaukau ki he kāingalotu hotau Siasí. 'Okú ou lava he taimí ni ke falala lahi ange 'i ha taimi 'e 'eke mai ai 'e ha taha kiate au 'o kau ki he Siasí. ■

'Okú nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Siuāuā 'i Mekisikou.

Fai 'e Palesiteni
Boyd K. Packer

Palesiteni 'o e
Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

*Ko e kau mēmipa 'o e
Kōlomu 'o e Kau 'Apo-
setolo 'e Toko Hongo-
fulu Mā Uá ko ha kau
fakamo'oni makehe 'o
Sīsū Kalaisi.*

Ko e hā te tau fai ke **TAAU AI** mo e Laumālié?

Fanongo ki he mūsika 'oku langaki mo'uí.

Talanoa 'i he anga faka'apa'apa.

Fakatomala he taimi 'okú ke fai ai ha fehalāki.

Tui ha vala 'oku tāú.

Kapau te ke fai e
ngaahi me'á ni, 'e
tokanga'i mo tataki
koe 'e he Laumālie
Mā'oni'oni.

Ko 'Eku Lēsoni 'i he Tuí

'Ema R., ta'u 11, Tekisisi, USA

The ngaahi ta'u si'i kuo hilí, ne u lako'i ha lēsoni efiāfi fakafāmilí 'i 'apí ki he tuí. Ne lahi ha taimi ne fa'a talanoa'i ai 'e hoku fāmilí e tuí koe-'uhí he na'e fa'a fehu'i hoku ta'oketé ki he 'uhinga 'oku tau fie ma'u ai e tuí. Na'á ku tō ha tenga'i meleni 'i ha ki'i ipu ke mo'ui. Ne u talaange ki hoku fāmilí 'oku hangē e tuí ko ha tenga'i 'akaú. Kapau te ke tokanga'i lelei ia, 'e tupu e tenga'i 'akaú.

Ne te'eki ke fu'u ola lelei ha ngoue kuo mau tō. Ka na'á ku 'amanaki te u lava 'o 'ai ke tupu e fu'u 'akau ko 'ení pea lava ke u hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei 'o e tuí. Ne u tuku e ipú 'i he matapā sio'atá peá u tokanga'i lelei ia. Na'á ku tatali mo lotua ke tupu 'eku tenga'i 'akaú.

Ne u meimei loto-fo'i, ka 'i he hili ha uike 'e taha na'á ku mamata ki ha huli lanumata 'oku 'asi hake. Na'e tupu hake ia 'i he matapā sio'atá 'i ha uike 'e taha. Ne tokoni mai 'eku ongomātu'á ke kumi ha feitu'u ke tō ia 'i ha lulu'anga 'akau 'i homau 'apí.

Na'á ku tokanga'i lelei 'eku fu'u 'akaú. Na'á ku fu'ifu'i ia mo ta'ata'aki e vaó. Na'e hokohoko atu 'ene tupu 'afa'afá. Na'á ku fu'u fiefia!

Hili ha ngaahi uike, na'á ku fakatokanga'i ha matala'i 'akau, pea kamata leva ke laku mai e fuá. Na'a mau mamata ki ha fo'i meleni 'e fitu ne ma'u mei he fo'i tenga'i 'akau pē 'e taha. Ko ha mana ia kiate au, pea ko e tali ia ki he'eku lotú. Na'e melie e fuá, 'o hangē pē ko e fakamatala

'i he 'Alamā 32:42: "Pea ko e me'a 'i ho'omou faivelengá mo ho'omou tuí mo ho'omou kātaki 'i hono tauhi 'o e folofolá, koe'uhí ke tupu hono aká 'iate kimoutolú, vakai, 'e faifai pea mou toli hono fua 'o iá, 'a ia 'oku fungani mahu'inga tahá, 'a ia 'oku melie hake 'i he me'a melie kotoa pē."

Ne u fiefia 'aupito he 'usia ko 'ení ke ako'i ai au mo hoku fāmilí ko e tuí ko ha tefito'i mo'oni mo'oni ia 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. ■

KO HO TAIMÍ 'ENI

'Oku mau faka'amu ke tō mo koe ha tenga'i 'akau: kuó ke fakakaukau nai ke vahevahe ho'o ngaahi a'usía mo e *Liahoná*? 'Oku mau talitali lelei ha ngaahi talanoa mo'oni fekau'aki mo e anga ho'o mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Hangē ko 'ení, te ke lava 'o hiki ha taimi na'e tali ai ha'o lotu pe ko ha taimi na'á ke fakaafe'i ai ha kaungāme'a ki he lotú.

'E lava ke tokoni atu ho'o mātú'á ke 'omi ia 'i he: 'initanetí 'i he liahona.lds.org, 'i he 'imeilí ki he liahona@ldschurch.org, pe meili mai ki he tu'asila 'i he peesi 3. Kātaki 'o fakakau mai 'a e hingoa ho uōtí pe koló mo e fakangofua 'a ho'o mātú'á.

KO E HĀ HONO LELEI HONO MA'U HA SINÓ?

'Oku mahu'inga mo toputapu hotau sinó pea 'oku ui kinautolu 'e he 'Eikí ko ha tempale (vakai, 1 Kolinitō 3: 16–17). Pea 'oku fakalata foki hono ma'u ha sinó! 'Oku lava e sinó 'o lele, hiva, kaka, kata, tā fakatātā, kakau, hulohula, mo fai ha ngaahi 'ekitivitī kehe. Te tau toe lava foki 'o faka'aonga'i hotau sinó ke ako, tokoni'i e kakaí, fa'u 'a e ngaahi fāmili, pea 'ai e māmaní ke hoko ko ha feitu'u lelei ange.

KO E HĀ 'OKU TAU MA'U AI HA SINÓ?

Kimu'a pea fā'ele'i kitautolú, ne tau hoko ko ha ngaahi laumālié 'o 'ikai ha sino fakamatelie. Na'e lahi ha ngaahi me'a na'e 'ikai ke tau lava 'o fai kae 'oua kuo tau ma'u ha sino. Na'e tuku mai kitautolu 'e he 'Otuá ki he māmaní ke tau ma'u ha sino. 'Oku fie ma'u ke tau fakatou ma'u ha laumālie mo ha sino ka tau toki hoko 'o hangē ko e Tamai Hēvaní. (Vakai, T&F 88:15.)

Ko Hoku Sinó ko ha

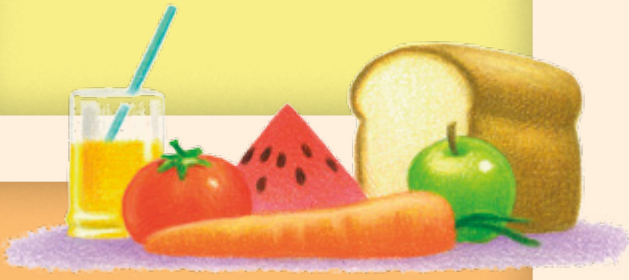

**FĒFĒ KAPAU 'OKU 'I AI HA
NGAAHI ME'A 'I HOKU SINÓ
'OKU 'IKAI TE U SAI'IA AI?**

Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke 'asi, ngaue, pe ngāue hotau sinó 'o hangē ko 'etau fie ma'ú. Ka 'e 'i ai ha 'aho, te tau toetu'u kotoa 'o ma'ú ha sino 'oku hao-haoa (vakai, 'Alamā 40:23). 'Oku 'ofa e 'Otuá 'iate kitautolu neongo pe 'oku fēfē hotau sinó, pea 'e lava foki ke tau 'ofa 'iate kitautolu. Tatau ai pē pe ko e hā e tūkunga hotau sinó he taimi ni, 'e lava ke tau fili ke hounga'ia 'iate kinautolu mo faka'aonga'i kinautolu ke nau fai ha ngaahi me'a lelei 'i he māmani.

**KO E HĀ 'OKU 'IKAI KE
FAITATAU AI E TAHA
KOTOA?**

'Oku 'omi e sinó 'i he ngaahi fuo, lanu, fōtunga mo e lalahi kehekehe kotoa pē, pea ko e konga 'eni e palani 'a e Tamai Hēvani. Neongo 'oku kehekehe 'a e sino takitaha, ka 'oku fakatupu kotoa kitautolu 'i he tatau 'o e 'Otuá (vakai, Sēnesi 1:26). 'Oku 'uhinga ia 'oku fakatatau hotau sinó ki Hono sino haohaoá. 'Oku faka'ofa'ofa 'a e sino kotoa pē koe'uhí he ko ha me'a'ofa takitaha mei he'etau Tamai Hēvani 'ofá.

**'OKU TOTONU KE TAUHI FĒFĒ
HOKU SINÓ?**

'Oku totonu ke tau tauhi hotau sinó 'aki e 'ofa mo e faka'apa'apa tatau pē te tau fai ki ha—fa'ahinga koloa matu-'aki mahu'inga fau. Na'e fakahā mai 'e he Tamai Hēvani 'i he kau palōfitá mo e Lea 'o e Potó, e me'a 'oku kovi mo lelei ki hotau sinó. 'Oku lahi e ngaahi me'a te tau lava 'o fai ki hono tokanga'i hotau sinó:

- Kai e me'akai mo'ui lelei pea fai ha fakamālohisino.
- Tui ha vala 'oku tāú pea tauhi hotau sinó ke ma'a.
- Faka'apa'apa'i e sino 'o e kakai kehé.
- 'Oua na'a faka'ilonga'i hotau sinó 'aki e tātataú pe ko hano fakaavaava.
- 'Oua na'a faka'aonga'i e faito'o konatapú, 'olokaholó, tapaká, kofí, pe tií.
- Fai ha ngaahi va'inga 'oku malu mo fakafiefiá pea fakamama'o mei he ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatu'utāmaki.

'I he'etau tokanga'i lelei hotau sinó, 'oku tau ongo'i lelei ange ai e Laumālie Mā'oni'oni.

'E tāpuekina kitautolu 'o kapau te tau tauhi hotau sinó 'i he founga kuo fekau'i mai 'e he 'Otuá! (Vakai, Mōsaia 2:41; T&F 89:18–21.)

TEMIPALE

Fai 'e Marissa Widdison
Ngaahi Makasini 'a e Siasi

'Oku Tau Hoko Ko e Kau Mēmipa 'o e Siasí 'o Fakafou 'i he Papitaisó mo e Hilifakinimá

Fai 'e Jennifer Maddy

Ne foki loto-mamahi mai 'a Maliela mei he akó. Na'e fehu'i atu 'ene fa'eé 'oku fai 'ene tō matala'i'akau he ngoué, "Ko e hā e me'a 'oku hokó?"

Na'e pehē mai 'e Maliela "Ne palō-mesi mai 'a Sonia te ma va'inga pea na'e 'ikai te ne fai ia. Na'á ne tō hifo he kelekelé 'o ofi ki he Fine'eikí.

Na'e pehē e Fine'eikí, "'Oku ou kole fakamolemole atu. 'Oku mahu'inga ke fai pau ki he palōmesí. 'I ho'ou papitaiso pea hilifakinimá he uike kaha'ú, te ke fai ai ha ní'ihí 'o e ngaahi palōmesi mahu'inga 'aupito, 'oku ui ko e ngaahi fuakavá."

Na'e 'eke ange 'e Maliela, "Mo'oni?"

Na'á ne fiefia ke papitaiso.

Na'e tuku 'e he fine'eikí ha ngaahi matala'i 'akau lanu engeenga 'i he kelekelé. "'Okú ke palōmesi ke talangofua ki he ngaahi fekaú. 'Okú ke palōmesi foki ke 'ai kiate koe 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí. Ko e hā e tala'ofa 'a e Tamai Hēvaní kapau te ke fai 'a e ngaahi me'á ní?"

Na'e fakakaukau 'a Maliela ki he me'a na'á ne akó 'i he Palaimelí. "Te u lava ke ma'u e Laumālie Mā'oni'oni."

Ne pehē ange e Fine'eikí, "'Oku mo'oni ia." "Te ke toe hoko foki ko ha mēmipa 'o e Siasí 'o Sīsúú. Te ke tauhi fēfē ho'ou palōmesi ke talangofua ki he ngaahi fekaú?"

Na'e pehē 'e Maliela, "Te u lava 'o anga'ofa, pea tala e mo'oni. 'Oku 'uhinga ki he hā hono 'ai kiate au e huafa 'o Sīsúú?"

Na'e pehē ange e Fine'eikí, "'Oku 'uhinga ia ke ke feinga ke hangē pē ko Iá mo fai e me'a 'okú Ne finangalo ke ke faí. Ko e hā te ke lava 'o fai ke hangē ko Sīsúú?"

Na'e vilohi 'e Maliela ha matala'i 'akau vāleti 'i hono 'ulu'ulu'i tuhú. Na'á ne pehē ange, Te u lava 'o nofo mo e ta'ahine fo'ou 'i he akó. Pea te u lava 'o feinga ke angalelei kia Sōnia.

Na'e pehē ange 'e he Fine'eikí, "Ko ha ngaahi fakakaukau lelei ia. 'I he taimi te ke ma'u ai e sākalamēnití, te ke lava 'o manatu'i ho'ou ngaahi palōmesí."

Na'e malimali 'a Maliela. "'Oku ou 'ilo mo ha palōmesi 'e taha—ke fu'ifu'i e matala'i 'akau koe'uhí ke lava 'o tau ma'u ha ngoué faka'ofa'ofa!" ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

Hivá mo e Folofolá

- "Ko Hoku Papitaisó," *Tohi Hiva 'A e Fānaú*, 54 (veesi 1 mo e 3)
- Sione 3:5

Ngaahi Fakakaukau ki ha Talanoa Faka-Fāmilí

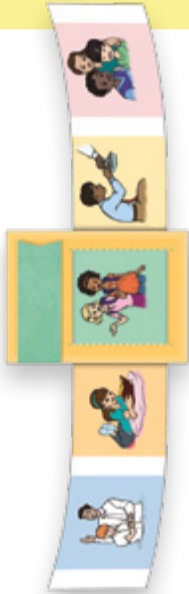
Na'e fakakaukau 'a Maliela ki ha ngaahi founga 'e lava ke ne tauhi ai 'ene fuakava 'i he papitaisó 'aki ha'ane muimui kia Sīsū Kalaisi. 'E lava ke fakakaukau 'i ho fāmilí ha ngaahi founga ke nau hoko lahi ange ai 'o hangē ko Sīsúú 'i 'api, 'i he akó, pea 'i he ngaahi feitu'u kehé. Fokotu'u ha taumu'a fakafāmilí ke fakakaukau ai ki he fuakava 'o e papitaisó 'i he taimi 'okú ke ma'u ai e sākalamēnití.

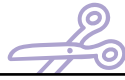

'E Lava Ke u Tauhi 'Eku Fuakava Papitaisó

Ke fa'u ha fo'i faiva ki ho'o fuakava he papitaisó, kosi'i e 'ū kongokonga fakatātaá mo e 'esia'i taá. Kuluu'i pe fakapipiki e ongo fakatātaá ki ha me'a pē 'e taha ('o fehulunaki 'a A mo B). Fakapipiki pe tepi'i e 'esia'i taá mo e fakatātaá ki ha pepa fefeka. Kosi'i he ngaahi laine motumotu 'i he 'esia'i taá ke 'i ai ha fo'i ava 'e ua. Fakaheheke e la'i fakatātaá he fo'i avá ke 'asi hake e fakatātaá 'i mu'a he 'esia'i taá.

'E LAVA KE U TAUHI 'EKU
FUAKAVA,
PAPITAIŠÓ

A

'Oku ou palómesi ke tauhi e ngaahi fekaú.

'I he taimi 'oku ou papitaiso ai,

'oku ou fai ha ngaahi palómesi ki he Tamai Hévani.

'I he'eku ma'u e sákalamēniti, te u manatu 'i 'eku ngaahi palómesi ki he Tamai Hévani.

B

'Oku ou palómesi ke manatu 'i 'a Sisú Kalaisi pea feinga ke hangé ko lá.

KO 'ETAU PĒSÍ

Lesilí Q., ta'u 6, 'Ekuetoa

Leití Q., ta'u 9, 'Ekuetoa

Sātua S., ta'u 11, 'Initonēsia

"Tohi 'a Molomoná," Viliami M., ta'u 10, Palāsila

'I he 'emau polokalama Palaimelí 'i ha ta'u 'e taha, ne u tā e fo'i hiva ko e "Na'á ku Nofo 'i he Langí" 'i he pianó. 'I he ta'u hono hokó na'á ku taki e talanoa faka'ilonga nimá he "Fie Siofia Ha Temipale." Ko 'eku taumu'a he ta'u hono hokó ke ako 'a e "Kapau Te u Fanongo 'aki Hoku Lotó." 'Oku ou 'ilo 'oku foaki mai 'e he 'Eikí ha ngaahi talēnití kiate au, pea 'oku totonu ke u fakatupulaki pea faka'aonga'i kinautolu ke tāpuekina ai e ni'ihi kehé—pea 'e tupulaki leva 'a hoku ngaahi talēnití. 'Oku ou 'ilo ko ha 'ofefine au 'o e 'Otuá pea na'e foaki 'e Sisū Kalaisi 'a 'ene mo'uí ma'aku.

Luna Malisao I., ta'u 8, 'Āsenitina

Elava ke ke fakahū mai ho'o fakatātaā, la'itaā, pe a'usιά 'i he 'initaneti 'i he liahona.lds.org, 'i he 'i-meilí ki he liahona@ldschurch.org mo e "Ko 'Etau Pēsi" 'i he laine tefitó, pe meili mai ki he tu'asila 'i he peesi 3.

Kuo pau ke fakakau 'i he me'a kotoa pē 'oku fakahū mai 'a e hingoa kakato 'o e fānaú, tangata pe fefine, mo e ta'u motu'á (ta'u 3 ki he 11) kau ai mo e hingoa 'o e mātu'á, uōtí pe koló, siteikí pe vahefonuá, pea mo e tohi fakangofua 'a e mātu'á ke faka'aonga'i e tā 'o e fānaú mo hono fakahuú ('oku tali 'a e 'imeilí). Kātaki, 'oku 'ikai ngofua ha ngaahi tā fakatātā 'o e Fakamo'uí. 'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Fai 'e 'Eletā
Eduardo Gavarret

'O e Kau
Fitungofulú

Mateuteu ke Ngāue

*“Ako 'i ho'ō kei si'ī ke tauhi
'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuā”
(Alamā 37:35).*

Ne u tupu hake 'i he kolo ko
Minasi 'i 'Ulukuai. Ne papitaiso
'eku fa'eé mo hoku tuofāfine lalahí
ki he Siasí, 'i hoku ta'u onó. Na'e
'ikai pē ke kau 'eku tamaí ki he
Siasí, ka na'á ne fiefia ma'u pē ke
mau 'alu ki he lotú. Na'á ne tauhi
foki e Lea 'o e Potó mo totongi
vahehongofulu.

Na'e fu'u tokosi'i homau ki'i koló,
pea na'e 'ikai ke 'i ai hamau fale-
lotu. Ne mau fakataha 'i ha fale nofo
totongi. Na'e 'i ai ha ki'i vai kaukau
'i tu'a he falé pea mau ngāue 'aki ia
ki he papitaisó.

'I he fakaofi mai hoku ta'u valú,
ne u fiefia he 'amanaki ke papitaisó.
Ka 'i he 'aho 'o e papitaisó, na'e
'uha lahi pea fu'u momoko. Na'e
talamai 'e he'eku fa'eé mahalo 'oku
'ikai totonu ke u papitaiso he 'aho
ko iá koe'uhí ko e momoko 'a e 'ea.
Ka ko hoku 'aho fā'ele'í ia, pea na'á
ku fie papitaiso pē 'i he 'aho ko iá.

'Oku ou manatu ki hono tui hoku
vala hiná 'o hifo ki he vaí ke papi-
taisó. Na'á ku 'ilo'i 'e momoko e vaí,
ka na'e 'ikai ke u mokosia. Na'á ku
'ilo'i ne u fai 'a e me'a 'oku totonú,
pea na'á ku ma'u ha ongo māfana.

Ne hili ha taimi nounou mei ai
na'e langa ha falelotu ma'a homau

koló. 'I he taimi ko iá ne lava e
kāingalotu 'o e Siasí 'o tokoni ki
hono langa 'o ha ngaahi falelotu. Ko
'eku ngāue ko hono tufi e fa'ó mo e
sikalu kuo ngangana he kekelelé ke
lava 'o toe faka'aonga'i. Ko ha ngāue
faingofua, ka na'e fu'u mahu'inga ia

kiate au. Na'á ne ako'i mai kiate au
'a e anga 'o e ngāue, pea na'e tokoni
ia ki hono teuteu'i au ki he ngāue
tokoni he Siasí 'i he kaha'ú. Manatu'i
neongo 'okú ke kei talavou, 'oku
mahu'inga e ngaahi me'a 'okú ke fai
he taimi ní. ■

Ko Petelō au mei Palāsila

Mei ha 'initaviu ne fai 'e
'Eimi Seini Leviti

‘O ku nofo ‘a Petelō
‘i he kolo lahi taha ‘i
‘Amelika Sauté—ko Palāsila.
‘Okú ne nofo ‘i Kulitipa, ko e
kolomu‘a ‘o e siteiti ‘o Palā-
sila ko Palaná. ‘Oku sai‘ia ‘a
Petelō ke feohi mo ‘ene fa‘eé
mo e tangata‘eikí mo hono
ta‘okete mo e tuofefine si‘is‘ií.
‘Oku nau sai‘ia ke ‘a‘ahi ki he
tempalé pea ‘alu fakataha ki
he matātahí. ‘Oku hanganaki
fiefia atu ‘a Petelō ke hoko
ko ha faifekau ‘i ha ‘aho! ■

* “Mālō e lelei, ngaahi kaungāme‘á!” ‘i he lea
faka-Potukalí.

Olá, amigos!*

‘Oku ou lau e folofolá pea lotu mo
hoku fāmili kimu‘a pea u ‘alu ki he
akó ‘i he pongipongi kotoa pē. Ko
e lēsoni ‘oku ou sai‘ia aí ko e ‘ātí
mo e hisitōliá ‘o e kau ‘Initia ‘i Palā-
silá. ‘Oku tokosí ‘i pē hoku kaungā-
me‘a ‘i he akó ‘oku nau mēmipa
‘i he Siasí. ‘Oku ou talanoa ‘i kiate
kinautolu e me‘a ‘oku ou tui ki aí
mo fakaafe ‘i ke mau ‘alu ki he lotú.

Na'á ke faka-tokanga i na'e 'ikai 'asi ha sitapa paasipōtī i Sānu-ali? Te ke lava 'o kosi pea tānaki atu ia he taimi ni!

'OKU OU FIE SIO HE TEMIPALÉ

'Oku sai'ia 'a hoku fāmili ke 'a'ahi ki he tempale 'i Kulitipá pea 'a'eva fakataha 'i he ngoué. Na'á ku kei ta'u fā pē 'i he taimi na'e langa ai e tempalé, ka 'oku ou manatu'i 'eku 'alu ki he 'a'ahi takai 'i he 'oupeni hausí. Ko ha manatu makehe ia kiate au.

MATEUTEU KE 'ALU!

Na'e fa'o 'i he kato 'a Peteloo e ní'ihí 'o e ngaahi me'a 'oku sai'ia taha aí. Ko e fē 'i he ngaahi me'a ni te ke fa'o 'i ho'o kató?

'Oku ou sai'ia he tā fakatātaá. 'Oku ou faka'aonga'i ha ngaahi houa lahi he uike kotoa pē 'i he'eku ngāue faka'āti. 'Oku ou sai'ia foki he 'alu ki he laipeli 'o sio he ngaahi tohi 'āti.

'Oku ou sai'ia he va'inga soká. Ko ha sipoti 'e taha 'oku ou sai'ia aí ko e hapakito (hapkido), ko ha fa'ahinga polokalama mei Kōlea ki hono malu'i hoto sinó.

'I he'eku fu'u lahi, 'oku ou fie hoko ko ha faifekau. 'Oku ou loto ke ngāue 'i Manaosi he ko e feitu'u ia 'oku tu'u ai e vaotā 'Amasoni. Hili iá 'oku ou loto ke ngāue ko ha tokotaha faka'ali'ali 'aati.

Ne Kei Hoko Atu pē e Lue 'a Selá

Fai 'e Heidi Poelman

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e hopohopo mo punopuna 'a Sela. Na'á ne ne mateuteu ke lue takai 'i he Ano Silivá mo hono fāmilí. Na'e lele mu'a pē hono tuonga'ane ko Siuá.

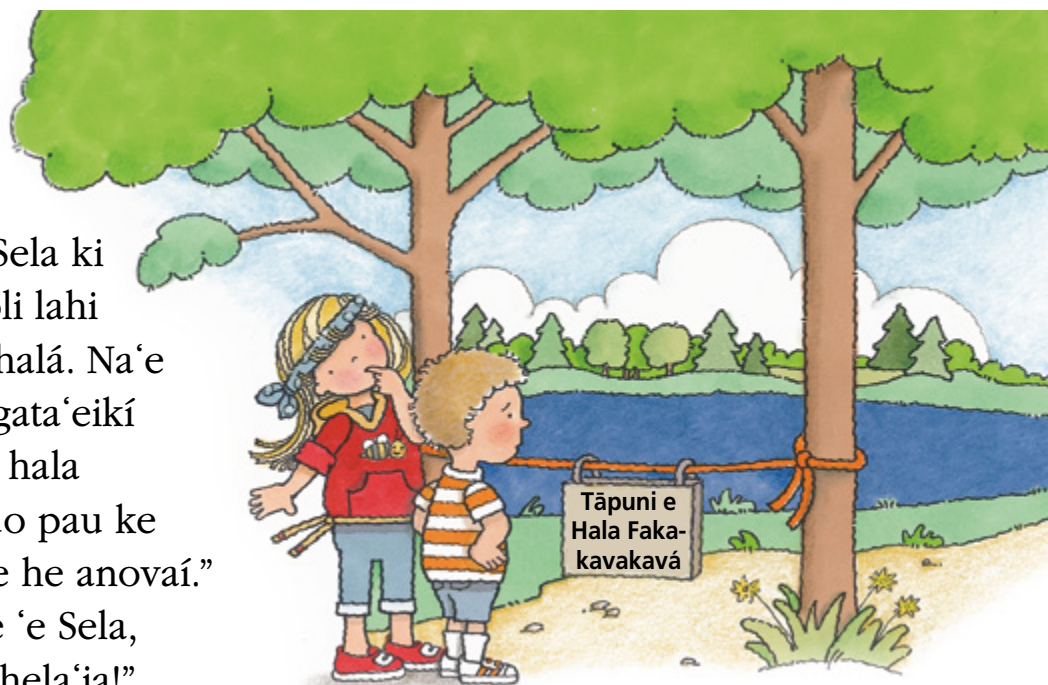
Na'e kamata ke vevela e la'aá he uma 'o Selá. Na'e kamata ke ongosia hono va'é.

Na'e pehē ange e Fine'eikí,
“Oku sai pē. Kuo tau mei a'u ki he'etau kaá.”

Na'e sio atu 'a Sela ki ha maea lanu moli lahi 'oku ha'i mai he halá. Na'e pehē ange e Tangata'eikí "Oku maumau e hala fakakavakavá. Kuo pau ke tau lue takai hake he anovaí."

Na'e pehē ange 'e Sela, "Ka 'oku ou fu'u hela'ia!" Na'e tangutu fakafulofula pē 'a Siua 'i he kelekelé.

Ne 'eke ange 'e he Fine'eikí, "Okú ke manatu'i e talanoa 'o e kau paioniá?" Ne kamokamo pē 'a Sela. Na'á ne sai'ia he kau paioniá.

Na'e pehē ange 'e he Fine'eikí, "Na'e mama'o 'aupito 'enau lué! Na'e fu'u 'afu he taimi 'e ní'ihí pea ne fu'u momoko he taimi 'e ní'ihí. Ka na'a nau kei lue pē. 'I he'enau a'u ki honau 'api fo'ou, na'a nau langa ha ngaahi fale mo ha ngaahi tempale."

Ne fiefia 'a Sela 'i he hokohoko atu e lue 'a e kau paioniá. Te ne lava foki mo ia 'o hokohoko atu 'ene lué. Na'á ne hapai atu hono nimá kia Siua. Na'á ne pehē ange, "Tu'u hake. 'Oku kei toe lahi pē 'etau lué." ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

‘Oku kehe fēfē ho‘o mo‘uí mei he mo‘ui ‘a e kau paionia kimu‘á?
‘Oku anga fēfē ‘ene tataú?

SIOFI PĒ 'A E MATĀ-'UTO'UTĀ

Fai 'e Richard M. Romney
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ne ngalingali ko e faingamālie lelei taha 'eni ke vāofi ange ai mo hoku fohá ko ha 'alu pōpao ki ha motu ofi mai pē ki he pa'ake fakafonuá. Ne palani 'e he kau takí 'o e La-kanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e kau talavou 'i homau uōfí e fononga ko 'ení 'i ha ngaahi māhina, pea ne u lava 'o 'alu fakataha mo kinautolu.

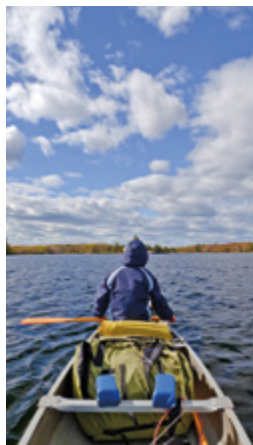
Na'e 'i ha tu'unga lelei mo'oni hoku foha ko Makeí, he na'e kau ki ha ngaahi sipoti 'e tolu 'i he ako'anga mā'olungá. Mahalo ko e 'uhinga ia na'e tuku ai kimaua 'e he kau takí 'i ha pōpao tataú—he na'a nau 'ilo'i te ne lava 'o 'a'alo mālohi kapau 'e fie ma'u. Ne 'i ai pē ha'aku taukei he 'alu pōpaó, pea ngali ko ha timi lelei 'a kimautilú.

Na'á ku toe loto vēkeveke ke ma'u ha taimi 'i he anovái ke talanoa ai mo ia. Kuo fou atu 'a Makei 'i ha ngaahi me'a lahi talu mei he mālōlō 'ene fa'eé, pea na'e te'eki te u lava 'o faka-feangai 'i he founa lelei tahá ki he 'ene ngaahi fie ma'ú mo e me'a ne tokanga ki aí.

Ne 'osi fai ha'amau ako, ne 'i ai homau sāketi fakahaofi mo'ui, na'á mau poto he kakaú, pea 'i ai ha kau takí taukei ne nau tatakí kimautilu.

Ko e me'a ne 'ikai ke mau fakakaukau ki aí ko e matangí. Ne mau 'a'alo 'i ha ngaahi maile lahi, pea kolosi hake he vaeua'anga 'o e anovái 'o fakaofi ki he matāfangá mo e tō fakafokifá mai ha fu'u havili mālohi.

Ne a'u e ngaahi pōpao kehé ki 'uta, ka na'á ma heka mo Makei 'i he vaka faka'osí. Na'e kamata ke lalahi ange e peaú, pea 'i he hoko-hoko atu 'emau 'a'aló ne mau 'alu kimautilu

Na'e ako'i mai 'e hoku fohá ha lē-soni mahu'inga fekau'aki mo e feitu'u ke sio ki aí mo e anga 'o e kātakí.

ki ha feitu'u kehe, pea 'ikai ha 'utu 'e hakea. Ne u 'a'alo 'aki hoku mālohí kotoa, mo feinga ke foki ki he feitu'u 'oku totonu ke mau 'alu ki aí, ka na'e hangē 'oku mau tu'uma'u pē he feitu'u tatau.

Ne mau 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki ke mafuli pea faifai ne u fakahā le'ō lahi ange 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pe 'oku toe 'i ai haku ivi ke hoko atu. Ne pehē mai leva 'e hoku fohá, "Tangata'eiki, 'okú ke nofo koe 'o siofi e peaú. He 'ikai te ke taufonua kapau te ke fai e me'a ko iá. Kuo pau ke siofi pē 'a e matā-'uto'utá. Sio ki he fu'u 'akau ko ia 'i he fo'i mā'olungá? Ko e me'a ia 'oku tau fakataamu'á ki aí. Tukutaha ai ho'ō tokangá, pea te tau a'u ki 'uta."

Na'á ne mo'oni pē. 'I he taimi pē ne tukutaha ai 'eku tokangá he fu'u 'akaú, na'e lava ke u nofo ma'u he feitu'u totonú. Na'e toe ma'u 'e hoku ongo nimá ha ivi fo'ou. Na'e angi mai 'e Makei e vave 'o e 'a'aló—"A'alo. Mālōlō. 'A'alo. Mālōlō." Pea na'a mau ngaue māmālie pē.

Ne mau a'u ki he matāfangá, pea tokoni mai ha ni'ihī kehe, pea mau tangutu 'o fakatau 'emau mānavá. Na'á ma talanoa he pō ko iá 'i homa fale fehikitakí, ko ha tamai mo e foha, ki he me'a ne ma a'usíá.

Ne mau manatu'i kotoa e me'a na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni kau ki he maama-kamo 'a e 'Eikí: "Okú ne ta'alo mai 'i he ngaahi matangi 'o e mo'uí. 'Okú ne ui mai, 'Ko e hala 'eni ki he malú; ko e hala 'eni ki 'apí.'¹

Na'e hoko ha fu'u 'akau 'i he matātahí ko 'emau maama-kamo ia 'i he ho'atā ko iá. 'I he taimi ne u loto-fo'i aí ne fai mai 'e hoku fohá ha fale'i fakapotopoto ke 'oua na'á ku sio ki he peaú kau sio fakamama'u pē ki 'uta. Pea kuo mau ngāue fakataha, 'i ha ngaahi founa kehekehe. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Standards of Strength," *New Era*, Oct. 2008, 2.

TĀ FAKATĀTĀ 'A ROBERT T. BARRETT

PALESITENI THOMAS S. MONSON

‘I he kei talavou ‘a Tōmasi S. Monisoni na‘á ne tauhi ha fanga ki‘i lāpisi mo ha **manu-puna**. ‘Oku ‘iloa ia ‘i he‘ene anga‘ofá, he na‘á ne foaki ‘ene **fanga ki‘i lāpisi na‘e tauhi** ki ha fāmilī na‘a nau fie ma‘u ha me‘akai ‘i he katōanga Fakafeta‘i pea ‘ave ‘ene **ki‘i lēlué** ki ha ki‘i tamasi‘i na‘e ‘ikai ha‘ane me‘a‘ofa Kilisimasi. ‘I he‘ene fu‘u lahi, na‘á ne ngāue ‘i he pisinisi fai pulusi ‘a e **Deseret News**. ‘I he‘ene hoko ko ha ‘apostoló, na‘á ne fokotu‘u e fuofua siteiki ‘i Siamane Hahaké pea ma‘u ha ngofua mei he Siasí ke langa e **Temipale Falaipeeki Siamané**. Kuo ui mai ‘a Palesiteni Monisoni ki he kāingalotu kotoa pē ‘o e Siasí ke nau ō ‘o fakahaofi ‘a kinautolu ‘oku nau fie ma‘u ha tokoní.

'I he Makasini ko 'Ení

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

HOKO 'O Haohaoa 'ia Kalaisi

p. 42

'E hanga 'e he mahino ki he 'ofa tau'atāina 'a e Fakamo'uí 'i he fakaleléi ke ne fakatau'atāina 'i kitautolu mei he ngaahi fakakaukau hala mo ta'emo'oni ki he me'a ko e haohaoá.

MA'Á E TO'U TUPÚ

p. 48

'OKU FAKATUPU 'E HE NGAHI FUAKAVA FAKALANGÍ HA KAÚ KALISITIANE MĀLOHI

'Oku 'omi fēfē 'e he 'etau fuakava mo e 'Otuá ha mālohi kiate kitautolu? Ko ha founga 'eni 'e tolu.

MA'Á E FĀNAÚ

Ko 'Eku Lēsoni 'i he Tuí

'Oku tō 'e 'Ema 'a e melení ke ako 'i e tuí ki hono fāmilí.

p. 67

